

JOG TUDOMÁNYI KÖZLÖNY

ALAPÍTVÁ: 1866

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

TARTALOM

Tanulmány

KORINEK LÁSZLÓ: Király Tibor és az eljárási igazságosság	293
KOLTAY ANDRÁS: A hazugságok alkotmányos védelme? Álhírek, szólásszabadság és demokratikus eljárások	302
FEKETE BALÁZS: „Az emberekből előbukkant az empátia...” Mikroantropológiai kutatás a társadalmi távolságtartás szabályainak működéséről	314
VINCZE ATTILA: A német szövetségi alkotmánybíróság döntése a PSPP-ügyben: az európai integráció jogi és fiskális határainak feszegetése	323

Szemle

PAPP MÓNIKA: A Covid-19 járvány és az EU kartelljoga: vállalkozások együttműködése az egészségügyi termékek piacán	331
LAKATOS PÉTER LEVENTE: A tudományos kutatás szabadsága és a kutatók jogi státusza	336

Jogirodalom, jogélet

GÁRDOS-OROSZ FRUZZSINA: Sajó András – Uitz Renáta: A szabadság alkotmánya. Bevezetés a jogi alkotmányosságba	339
VÁRNAY ERNŐ: Tagállami érdekek és az Európai Unió joga	344

„Készséggel sorakozunk mindig azokhoz, kik a jogtudomány fejlődésében a közjólétet látják felhívni. Készséggel szentelünk e lapon minden sort, munkásságunkban minden erőt az új lángra szított oltárnak, mely fölött a jog istensége áll.”

Ökröss Bálint: A szerkesztő előszava
Jogtudományi Közlöny
Pest, Januarius 2. 1866. évfolyam, 2. old.

JURISPRUDENTIAL BULLETIN / RECHTSWISSENSCHAFTLICHE MITTEILUNGEN

CONTENTS / INHALT

Studies / Abhandlungen

LÁSZLÓ KORINEK: Tibor Király and the Procedural Justice / Tibor Király und die Verfahrensgerechtigkeit	293
ANDRÁS KOLTAY: Constitutional Protection of Lies? / Konstitutioneller Lügenschutz?	302
BALÁZS FEKETE: „Empathy Has Just Appeared Within People.” Micro-anthropological Study on the Social Working of the Rules of Social Distancing / „Es entsteht Empathie in den Menschen...” – Mikro-anthropologische Forschung von Social Distancing	314
ATTILA VINCZE: The PSPP Decision of the German Bundesverfassungsgericht: Searching for the Legal and Fiscal Limits of the European Integration / Das PSPP-Urteil des Bundesverfassungsgerichts: die Suche nach der rechtlichen und fiskalischen Grenzen der europäischen Integration	323

Review / Rundschau

MÓNIKA PAPP: The Covid-19 Pandemic and the EU Cartel Law: Cooperation of Enterprises on the Market of Medical Products / Die COVID-19-Pandemie und das Kartellrecht der EU – Zusammenarbeit der Unternehmen auf dem Markt der Gesundheitsprodukte	331
PÉTER LEVENTE LAKATOS: Freedom of Scientific Research and the Legal Status of the Researchers / Die Forschungsfreiheit und der rechtliche Status der Forscher	336

Legal Life, Legal Literature / Rechtsliteratur – Rechtsleben

FRUZZINA GÁRDOS-OROSZ: András Sajó – Renáta Uitz: The Constitution of Freedom – Introduction to the Legal Constitutionalism / András Sajó – Renáta Uitz: Verfassung der Freiheit – Einleitung in die rechtliche Verfassungsmäßigkeit	339
ERNŐ VÁRNAY: Member State Interests and the Law of the European Union / Interessen der Mitgliedstaaten und das Recht der Europäischen Union	344

A KIADVÁNY
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Az MTA Állam- és Jogtudományi
Bizottságának folyóirata

A Szerkesztőbizottság vezetője:
Dr. Korinek László

A Szerkesztőbizottság tagjai:
**Dr. Hamza Gábor, Dr. Lamm Vanda,
Dr. Szalma József**

Főszerkesztő: **Dr. Vörös Imre**

Szerkesztők: **Dr. Szalai Éva,
Dr. Udvarny Sándor**

A szerkesztőség címe: 1037 Budapest,
Montevideo u. 14.

A kéziratokra vonatkozó formai
követelményeket a
[https://hvgorac.hu/Jogtudomanyi_](https://hvgorac.hu/Jogtudomanyi_Kozlony)
[Kozlony](https://hvgorac.hu/Jogtudomanyi_Kozlony) oldalon, az „Impresszum”
aloldalon elérhető „Szerkesztési
útmutató” tartalmazza.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem
küldünk vissza. Amennyiben szerzőnk
valamelyik egyetem állam-
és jogtudományi karán tevékenykedik,
a Jogtudományi Közlöny szerkesztősége
csak az egyetem megjelölésével közli
a szerző beosztását. A kar, tanszék
megjelölését csak abban az esetben
közöljük, ha nem jogtudományi
karon tevékenykedő szerzőről
van szó. Igazgatási jellegű funkció
(tanszékvezető, igazgató stb.) közlését
a Szerkesztőbizottság ugyancsak
mellőzi.

A publikálással kapcsolatos további
kérdések a voros44@gmail.com címre
küldhetők.

A Kiadó a lapban megjelenő
tanulmányok szerzőinek azonos
összegű honoráriumot fizet.

Kiadja a HVG-ORAC
Lap- és Könyvkiadó Kft.

hvgorac

Lap- és Könyvkiadó Kft.

Előfizetési díja a 2020. évre: 24 000 Ft.
2020-ban az egyes lapszámok külön is
megvásárolhatók 2000 Ft/szám áron.

Nyomdai munkálatok: Multiszolg Bt.

HU ISSN 0021-7166

A Jogtudományi Közlöny 2000
és 2019 közötti lapszámaiban
megjelent írások teljes szöveggel,
online kutathatók a Jogkódelex.
www.jogkodemex.hu

Jogkódelex

Internetes jogi tudástár

Korinek László, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja (Budapest)

Király Tibor és az eljárási igazságosság A 100 éves Király Tibor köszöntésére

I. Bevezető gondolatok

A kriminológus számára Király Tibor munkássága óhatatlanul azt a kérdést veti fel, hogy van-e összefüggés az általa kifejtett tudományos tételek és a bűnözés valósága, annak alakulása között. Ő maga büntetőjog-tudományi – főleg, de távolról sem kizárólagosan processzuális – keretek között végezte eddigi kutatásait. A közhatalmi tevékenység és a bűnözés közötti kapcsolat behatóbb vizsgálata a legutóbbi évtizedekben került előtérbe,¹ így az eljárási igazságosság szerepe és jelentősége a megelőzésben a kriminológia számára is fontossá vált.² Meggyőző érvek, sőt: adatok támasztják alá, hogy ez az érték befolyásolja az embereknek a jogalkalmazáshoz való viszonyulását, ezáltal pedig a normakövető magatartásukat is. Ilyen megközelítésben egyértelműen kijelenthető: Király professzornak a tisztességes eljárás követelményeiről következetesen vallott nézetei prevenciós szempontból is irányadók. Kétségtelen tény, hogy nem Király Tibor dolgozta ki a garanciális szabályokat, tartalmuk kibontásában, helyes értelmezésük és alkalmazásuk meghatározásában azonban *jelentősen gazdagította az elmélet és a gyakorlat tudástárát*. Példaképpen említhetők az ártatlanság vélelméről írt gondolatai.³ Ebben a tisztelgő írásban az univerzális értékek melletti tudósi és emberi kiállását emeljük ki annak hangsúlyozása mellett, hogy érvei a jogfejlődés szempontjából sajnálatosnak nevezhető módon ma is aktuálisak, követendőek. Király Tibor már akkor – a rendszerváltást jóval megelőző években – egyértelműen

állást foglalt a törvények uralmán alapuló büntető igazságszolgáltatás mellett, amikor ez egyáltalában nem volt magától értetődő. Ma már a tisztességes eljárás elvei a maguk közvetlenségében általánosan elfogadottak, de azok tényleges megvalósulása a kifejtendőkhöz szerintem igen csak problematikus. Ezért is szükséges rámutatni a büntetőjog-tudomány kiemelkedő képviselőjének, Király Tibornak az eljárási igazságosság alapjait jogi oldalról megerősítő tudományos teljesítményére.

II. Az eljárási igazságosság

1. A kontrollkriminológia új szempontjainak előtérbe kerülése óhatatlanul ráirányította a figyelmet az állam – és az önkormányzatok – szerveinek a magatartására, a terheltekhez és másokhoz való viszonyulására. A kereteket döntően az eljárási normák határozzák meg. Ha tehát a közhatalom és az emberek közötti interakciónak a bűnözés kezelése körében jelentőséget tulajdonítunk – márpedig ez a helyzet –, akkor a processzuális szabályok és azok alkalmazása rendkívül fontossá válik. Azt lehet mondani, hogy a tisztességes büntető igazságszolgáltatás még az anyagi igazság megállapításának követelményét is felülírja. Ahogy azt a magyar Alkotmánybíróság kifejtette: „Az anyagi igazság érvényesülésére éppúgy nem biztosít (nem biztosíthat) alanyi jogot az Alkotmány, mint ahogy arra sem, hogy egyetlen bírósági ítélet se legyen törvénytörtő. Ezek a jogállam céljai és feladatai, amelyek megvalósulása érdekében megfelelő – elsősorban eljárási garanciákat nyújtó – intézményeket kell létrehozni és az érintett alanyi jogokat garantálni. Az Alkotmány tehát az anyagi igazság érvényre juttatásához szükséges és az esetek többségében alkalmas eljárásra ad jogot.”⁴ Hangsúlyozni kell, hogy ez a megállapítás sem tagadja a valóság feltárásának a szükségességét

1 Ld. pl. GÖNCZÖL KATALIN – KEREZSI KLÁRA – KORINEK LÁSZLÓ – LÉVAY MIKLÓS (szerk.): *Kriminológia – Szakkriminológia*. Complex Kiadó Budapest 2006, III. rész: *Kriminológia és bűnözés kontroll*. Szerk.: LÉVAY MIKLÓS, 597–708.

2 TYLER, TOM R. (2003): *Procedural Justice, Legitimacy, and the Effective Rule of Law*. Crime and Justice, Vol. 30, 283–357.

3 KIRÁLY TIBOR (1958): *Az ártatlanság vélelme*. Jogtudományi Közlöny XIII. évf. 7. sz, 277–289.; *Mit ér az ártatlanság vélelme?* Magyar Jog, 1987. 12. sz. 1019–1026.

4 9/1992. (I. 30.) AB határozat.

gét, csupán annak feltétlen kikényszeríthetőségét nem ismeri el, nyilvánvalóan helyesen. Ezért a tétel nem ütközik Király Tibornak a *Büntetőítélet a jog határán* című művében lefektetett gondolataival.

Az emberek az eljáráson keresztül kapcsolódnak a büntető igazságszolgáltatáshoz. Éppen ezért kiemelkedő jelentősége van a velük való bánásmódnak. A közhatalmi normákat is a hatóságok, ügyészségek és bíróságok tagjainak a magatartása közvetíti mindenki – beleértve a média útján vagy éppen nyilvános tárgyaláson hallgatóként való részvétel útján szerzett tapasztalatokat – felé. A törvényes, tisztességes állami cselekvés tehát rendkívül fontos. Az eljárási igazságosság azonban ennél többet jelent. Helyesen mutatnak rá a kérdéssel foglalkozó kutatók, hogy a személyes részvétel, a döntések kialakítására gyakorolható befolyás teremti meg a lehetőséget a normák belsővé tételére. A processzus útján, annak értékeit is elsajátítva kerülhetnek közelebb az emberek az érdemi elvárások megértéséhez. A dolog persze nem egyszerű, de a mondottakkal összhangban juthatnak el a résztvevők és mások is a normakövetésben odáig, ami például az emberölés esetében magától értetődik: nem azért tartózkodunk a magatartásról, mert ellenkező esetben megbüntetnek, hanem azért, mert a törvénytől függetlenül is elítéljük mások életének a kioltását.⁵

2. Király Tibor számára alapkérdés ugyan, hogy milyen módon és mennyire lehet megközelíteni az anyagi igazságot, de nem bármi áron. Ez nem értelmezhető úgy, hogy a tisztességes eljárás követelményeit pusztán akadályként értelmezzük. A *Büntetőítélet a jog határán* és számos más, immár klasszikusnak számító mű szerzője világosan látja annak a jelentőségét, hogy a processzus nem kizárólag egy megismerési folyamat, hanem a hatalom gyakorlása is.⁶ Annak a jelentősége, társadalmi hatása túlmutat az elkövetők azonosításának és megbüntetésének a szükségességén. „Ha a büntetőeljárásban megtartják az általánosan nemzetközileg is elfogadott elveket; ha a bizonyítás nem aljasodik kényszervallatássá, a védő meri ellátni tisztét, és a bíró megőrzi méltóságát, bizalmat kelt az igazságszolgáltatás iránt és reményt gyújt az ítéletre várókban.”⁷ Ez az eljárási igazságosság lényege. Az ítélethez vezető folyamatban az eljáró szervek értékeket közvetítenek, amelyek hatással vannak az emberek – nem csupán a terheltek – gondolkodására, és azon keresztül a magatartásukra is. Az idézett – magától értetődőnek tűnő – elvi követelmények sajnálatos módon nem a mind teljesebb megvalósulás irányába fejlődnek, noha az felelne meg a

kívánatos trendnek. Érdemes olvasni Király Tibor munkáit: neki van igaza.

A továbbiakban áttekintjük – természetesen nem a teljesség igényével, inkább példákat felhozva –, hogy az eljárási igazságosság nélkülözhetetlen feltételét jelentő tisztességes működést illetően mi volt Király professzor álláspontja, és miért kell ma is egyebek mellett az ő megállapításaira hivatkozni az értékek védelme és erősítése céljából.

III.

A büntetőeljárás célja

Nehéz, sőt megalapozottan nem is lehet cáfolni azt, amit az ünnepezt a büntetőeljárás céljaként meghatározott. Eszerint az nem más, mint az *igazság megállapítása, de* a mondottak szerint *nem bármi áron*.⁸ A valóság leképezése az ítéletben egyesek szerint nem lehet abszolút mérce, az igazság nem mindenkinek ugyanazt jelenti. Ebben az írásban inkább a kijelentés második felével, az eljárási garanciák kérdésével foglalkozunk.

Többről van szó, mint a tisztességes eljárás jogilag is értelmezhető követelményeiről. Azok természetesen kiindulási alapot képeznek, de az ítélezésig terjedő folyamat elfogadottsága az abban tanúsított emberi magatartásoktól függ. Ki lehet jelenteni, hogy Király Tibor felismerte, sőt: *hangsúlyozta az eljárási igazságosság fontosságát*. Ennek az eszmének ugyanis az a lényege, hogy a személyt nem szabad tárgyként, eszközként használni még akkor sem, ha ilyen módon tudnánk megközelíteni az anyagi igazságot.

Egy régi szovjet filmben a főhős bürokrata az utcán halad, miközben mindenki más ellenkező irányba megy. Valaki megkérdezi tőle: elvtárs, a tömegekkel szemben? A válasz: nem, a tömegek jönnek velem szemben. A tények ismeretének hiányában nem lehet azt mondani, hogy biztosan nem lehetett igaza. A történelem számos példát szolgáltatott arra, hogy akár hatalmas méretű politikai-társadalmi mozgásokkal szemben azokra kellett volna hallgatni, akik a veszélyekre figyelmeztettek.

IV.

A tisztességes eljárás

1. Az elnevezés erkölcsi meghatározottságra utal, de ma már kialakult jogi normák tartalmazzák a hozzá kapcsolódó elvárásokat. Így az a maga közvetlenségében és részeinek tartalmában is értelmezhető, kikényszeríthető. Magyarországon az Alaptörvény XXVIII. cikke, az irányadó nemzetközi szerződésekben jól körülhatárolható

5 TYLER, TOM: *Why People Obey the Law?* Yale University Press, New Haven–London, 1990.

6 KIRÁLY: I. m. 311.

7 KIRÁLY: I. m. 312.

8 KIRÁLY TIBOR: *Büntetőítélet a jog határán*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972. 139.

Tanulmány

rendelkezések írják le azokat az elvi jelentőségű szabályokat, amelyek kijelölik a büntetőeljárás általánosan elfogadható, sőt: elvárható kereteit. Ilyen például a pártatlanság, a fegyverek egyenlősége, a védelemhez és a jogorvoslathoz való jog. Nem szorul bővebb kifejtésre, hogy ezek megsértése súlyosan érinti az eljárások résztvevőinek jogait, amellyel akár végzetes következménnyel is járhat az ügy kimenetelére, a terheltek sorsára. Nem állítjuk ezzel, hogy az elvek tiszteletben tartása garantálja az anyagi igazság feltárását,⁹ de azt igen, hogy megszegésük általában azzal ellentétes eredményre vezet.

Azt a következtetést, hogy Király Tibor nem a hatóságok és a bíróságok megismerő tevékenységét korlátozó tényezők visszaszorítása útján látta megvalósíthatónak az anyagi igazság feltárását célzó eljárás sikerét, már a hivatkozottnál korábbi, 1962-ben megjelent munkájában is teljesen világossá tette. *A védelem és a védő a büntetőügyekben*¹⁰ címmel megjelent könyvében éppen a tisztességes eljárás fontos követelményeivel foglalkozik. Nem szorul bővebb bizonyításra, hogy az 1956-ot követő, enyhén szólva is számos esetben kétséges törvényességű perek többségének lezárását követően szükségessé vált a konszolidált szocializmus büntetőeljárásának a szabályozása. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy Király Tibornak a korábbi jogtipráshoz köze lett volna. Ellenkezőleg, az általa képviselt értékek kifejtése egyértelmű állásfoglalást jelentett a garanciákat sokszor nélkülöző jogalkalmazással szemben.

A „konszolidált szocializmus” kifejezés sem arra utal, hogy a jubiláns valamiféle markánsan kommunista, a fejlett alkotmányos demokráciák megoldásaitól gyökeresen eltérő rendszer kialakítását szorgalmazta. Valójában éppen a tisztességes eljárás elvi követelményeinek a politikai különbségektől a szakmai egység irányába történő elmozdítása olvasható ki igényként a védelemről szóló munkában. Király Tibor *hangsúlyozta az ártatlanság védelmének fontosságát, a kontradiktórium megoldások előnyben részesítését a közhatalomtól való kiszolgáltatottságot megtestesítő inkvizitórius módszerekkel szemben.*

2. Az akkor kifejtett tételek ma sem vonhatók kétségbe, azokat egyébként a tételes jog is visszatükrözte. Már az 1962. évi 8. törvényerejű rendelet is rögzítette, hogy a hatóságok kötelesek gondoskodni a védelem jogának érvényesüléséről az eljárás minden szakában, beleértve a szabad védőválasztás lehetőségét is (7. §). A későbbiekben – különösen az alkotmánybírói és nemzetközi igazságszolgáltatási gyakorlat hatására – a tisztességes eljárás tartalmi elemeinek a sokoldalú kidolgozása mellett azok

következetes alkalmazása is szankcionált büntető igazságszolgáltatási követelménnyé vált.

Ez ideje „sikertörténet”, valójában egy tudóst megillető laudáció formáját ölti. A fejlődés azonban sajnos mégsem ennyire problémamentes. Király Tibor igazságának a hangsúlyozása éppen azért szükséges, mert *a tényleges jogfejlődés nem mindenben követi az általa lefektetett elveket és a részéről hangsúlyozott értékeket.* Ráadásul nem csupán arról van szó, hogy a bűnüldöző szervek egyes kiskapásai, túlkapásai miatt szenved időnként sérelmet a tisztességes eljárás, hanem arról is, hogy egyes, attól eltérő, sőt néhány esetben a demokratikus alkotmányosság elfogadott szabályait sértő megoldások intézményesülnek úgy, hogy azok még a jogalkotásban is megjelennek.

Megjegyzendő, hogy Király Tibor az emberi jogok védelmét szolgáló garanciák szükségességét mindig tartalmilag indokolta, nem egyszerűen a normatív meghatározottság oldaláról támasztotta alá azt. Ennek szellemében a jelen írás szerzője sem tarthat elfogadhatónak bármely megoldást pusztán azon az alapon, hogy formai értelemben törvényesen megalkotott rendelkezésekről van szó.

Sajnálatos a tisztességes eljárásnak az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatától kezdődően vitathatatlanul univerzális, de már korábban is megfogalmazott követelményeit nem csupán fejlesztették a már jelzettek szerint, hanem azok tényleges leépítése is megfigyelhető. A két tendencia csak látszólag mond ellent egymásnak. A jogvédelem erősítése a kifejezetten erre rendelt szervek tevékenységében megy végbe, míg a bűnüldözést érintő politikai és szakmai előírások, így azután maga a tevékenység is számos esetben intézményesen kérdőjelezi meg a tisztességes eljárás alapvető elveit.

3. *A szervezett bűnözés, valamint a terrorizmus jelenségeinek elterjedése és romboló hatásuk fokozódása miatt a XX. század végétől a politikusok úgy érezték, és érzik – nem teljesen alaptalanul –, hogy lépéskényszerbe kerültek. Az emberek határozott válaszokat vártak a békeidőben eddig soha nem tapasztalt fenyegetésekkel szemben. Sokféle intézkedés, rendelkezés született a maffiatípusú bűnözés, valamint a politikai erőszak ellen. Ezek közös jellemzője, hogy a veszély fennállása nem engedte meg a tudományos és társadalmi vitákon keresztül kimerített megoldások bevezetését, azonnali reagálásra volt szükség. Előtérbe kerültek azok a sztereotípiák, amelyek a leglátványosabb, ámbar nem feltétlenül valóban hatékony változtatásokkal próbálták javítani a helyzetet. Ilyen például a rendőrség létszámának a növelése, a bevándorlás korlátozása és sok más közhatalmi újítás. Ezek sorába illeszkedik az eljárási jogok szűkítése egyes csoportokkal és gyanúsított kategóriákkal szemben. A védelemhez való jog és más terhelti jogérvényesítési garancia megnyirbálása a bosszúra szomjas emberek kívánságának tett eleget. Bekövetkezett az is, amit Király Tibor a már hivatkozott 1972-es munkájában is visszataszító példaként*

9 Ld. pl. BÁRD KÁROLY: *Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában.* Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2007. 48–101.

10 KIRÁLY TIBOR: *A védelem és a védő a büntetőügyekben.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962.

említett: a kínvallatás újbóli bevezetése.¹¹ Méghozzá alkotmányos köntösbe öltöztetve, vagyis legitim eszközként történő alkalmazását szorgalmazva. Nem csupán a diktatúrákban, hanem a törvények uralmát hirdető rendszerekben, a demokratikus jogállamokban is.¹²

Kérdés nyilvánvalóan, hogy a tömegmészárlásokat eredményező terrorista megnyilvánulások kitervelőivel és végrehajtóival szemben lehetünk-e finnyások, nem érdemlik-e meg a szükségképpen kíméletet jelentő eljárás garanciák, így a tortúra tilalmának a félretételét. Mivel az abszolút tilalomként jelenik meg a civilizált országok törvényeiben és az irányadó nemzetközi szerződésekben, nyilván azt kell mondani: semmiféle mérlegelésnek, semmiféle összehasonlításnak nincs helye, a kínzás soha, semmilyen körülmények között nem megengedett. De nem kizárólag erkölcsi, emberieségi megfontolások állnak a háttérben. Mások mellett éppen Király Tibor mutatott rá Beccaria gondolatait felidézve, hogy a kínvallatás az igazság megállapítására alkalmatlan.¹³

Ez egyébként teljesen nyilvánvaló. Köztudott, hogy a tortúrát egyebek mellett a boszorkányperekben alkalmazták, többnyire eredményesen. A terheltek bármit bevallottak, mai tudásunk mellett azonban az ilyen ügyekben született ítéleteknek kevés közük volt az igazsághoz, ugyanis boszorkányok nincsenek. A kényszervallatással aljasodó bizonyítás – ahogyan Király professzor a már idézett tételben fogalmazott – sehova nem vezet.

Általánosságban is elmondható, hogy a büntetőeljárásban érvényesülő emberi jogok korlátozása igen kevésbé függ össze a valóság kiderítésének sikerességével. Gondoljunk csak bele: az igazi megszállott (tehát a legveszélyesebb) terroristák zöme bármikor kész az életét feláldozni a támadás céljának megvalósítása érdekében. Velük szemben a viszonylag hatásos fellépés csak olyan áron lehetséges, ami aligha elégíti ki bármiféle igazságosságfelfogást. Példaképpen említhető a terroristák otthonának a lerombolása,¹⁴ ami már nem ellenük, hanem a többnyire teljesen ártatlan családjuk ellen irányul. A védelmi jogok vagy a személyi szabadság korlátozása nem mutatkozik igazán hatásos eszköznek a terrorizmus elleni harcban, de a szervezett bűnözés elleni fellépésben sem, hiszen a kriminalitás ezen megnyilvánulásainak körében jellem-

ző a regenerációs képesség, vagyis az esetlegesen kiesett személyek és eszközök pótlásának a lehetősége.

4. Az is tény, hogy a büntetőjognak – így az eljárásnak is – van egy bizonyos tartása, úgy is fogalmazhatunk: kultúrája. Ezzel is magyarázható, hogy a garanciák visszabontására irányuló törekvések jelentős része nem csupán ezen jogágakon belül keresi a kibontakozást, hanem úgy, hogy egyszerűen kilép azok kereteiből, más közegbe helyezve a legsúlyosabb kriminalitás elleni fellépést. Erre példa az Egyesült Államok politikájában érvényesülő felfogás, amely szerint nem alkotmányos keretek között megvalósuló bűnüldözésről, hanem háborúról van szó, ahol nem merül fel a terheltek kímélete, hiszen nem velük, hanem az ellenséggel szemben kell fellépni. Az USA jogrendszerében például a „jogsértő ellenséges külföldi hadviselőkről” (*alien unlawful enemy combatants*) szóló 2006. évi törvény (*Military Commissions Act*) megfosztja a terrorizmus elleni háborúban ellenségnek tekintett személyeket az alapvető eljárási garanciáktól, katonai bizottságokra (ezek lényegében különbíróóságok) bízva az igazságszolgáltatást. Nem szorul bővebb kifejtésre, hogy emberi jogokról van szó, tehát nem kizárólag a saját állampolgárokat illeti meg a tisztességes eljárás. 2009-ben az ugyanazon címet (*Military Commissions Act*) viselő törvény enyhítette – de nem szüntette meg teljesen – a normál büntetőeljárás rendje alóli kivételt.¹⁵

Az eljárási garanciák félretételét eredményezheti az a tendencia is, amelynek során a büntetési célokat – amelyek egyébként a megelőzés érdekeit hangsúlyozzák – más jogágak által szabályozott keretek között próbálják elérni. Mindenekelőtt a rendészetről van szó, ami lényegénél fogva kapcsolódik a prevenció ügyéhez.

V.

Az ártatlanság vélelme

1. A tisztességes eljárás ezen elvi követelménye visszatérő téma Király Tibor műveiben. Már 1958-ban részletesen kifejtette álláspontját a vélelem természetét és jelentőségét illetően. Ez utóbbit illetően az akkori szocialista hatalomgyakorláshoz kötődő egyes ellenvéleményekkel szemben nagyon határozottan leszögezte: „A szocialista jog nem dobálhatja ki az ablakon a demokratikus intézményeket és elveket azzal a felkiáltással, hogy liberális szaguk van. Ilyen eljárással az egész büntető eljárási jogot meg lehetne fosztani mostani demokratikus és ezzel szocialista jellegétől is.”¹⁶

11 Senate Select Committee on Intelligence (2014): *Committee Study on the Central Intelligence Agency's Detention and Interrogation Program* US. Senate, Washington D.C.

12 DERSHOWITZ, ALAN M.: *Why Terrorism Works*, Yale University Press, New Haven–London, 2002; BRUGGER, WINFRIED: *Vom unbedingten Verbot der Folter zum bedingten Recht auf Folter?* Juristenzeitung, 2000, Heft 4, 165–216.

13 KIRÁLY: I. m. (1972) 15.

14 CARROLL, MARTIN B.: *The Israeli Demolition of Palestinian Houses in the Occupied Territories: An Analysis of its Legality in International Law* *Territories: An Analysis of its Legality in International Law*, Michigan Journal of International Law, 1990, Vol 11, No. 4, 1195–1217.

15 ELSEA, JENNIFER K.: *The Military Commissions Act of 2009 (MCA 2009): Overview and Legal Issues*, Congressional Research Service, Washington D.C. 2014.

16 KIRÁLY: I. m. (1958) 280.

Tanulmány

A „liberális szag” a mai politikai viszonyok között is többek számára negatív minősítést eredményez. Az ártatlanság véelmét ugyan közvetlenül nem érik támadások, de érvényesülése több területen is problematikus, az ezzel összefüggő, jórészt ebből fakadó követelményekkel együtt. Az eljárási igazságosságot alapozza meg Király Tibor következő megállapítása: „A terhelt – az ellenkező bebizonyításáig – a törvény szerint ártatlan. Ebből következik, hogy őt ügyfélként kell kezelni, úgy kell vele bánni, mintha ártatlan volna. Az ártatlanság véelme végső fokon a büntető eljárás egyik alapelve.”¹⁷

2. Nyilvánvaló, hogy az egyébként ma már magától értetődő elvi követelménnyel helyezkedik szembe egy olyan vélelem, ami bizonyos körülmények között a bűnös szándékot feltételezi. Jelenlegi büntetőjogunkban van ilyen rendelkezés. A hatályos 2012. évi C. törvény 22. § (2) bekezdésében írtak szerint a jogtalan támadást úgy kell tekinteni, mintha az a védekező életének kioltására is irányult volna, ha azt személy ellen például éjjel, fegyveresen, felfegyverkezve vagy csoportosan követik el, de akkor is, ha lakásba hatolnak be jogtalanul az említett módok valamelyikén. Az emberölési szándék ilyen – egyébként megdönthetetlen – véelme nem csupán a hivatkozott elvnek mond ellent, hanem az életszerűségnek is. A gyilkolásra irányuló magatartás kötelező megállapítása még akkor is igaztalan, ha a támadás (tehát a vélelem beállítását megalapozó tény) általában jogellenes. Az „aki hazudik, az lop is, aki lop az öl is” típusú logikára épülő, az életben előforduló konfliktusokból a legsúlyosabb bűn elkövetésének szándékára következtető rendelkezés sérti az ártatlanság véelmének lényegi tartalmát. Ráadásul úgy, hogy ez a támadó életébe is kerülhet, hiszen a védekező személy őt akár meg is ölheti anélkül, hogy tettéért büntetőjogi felelősség terhelné.

A Kúria a 4/2013 BJE határozatában nyilvánvalóan a törvénnyel összhangban mondta ki: „A 2012. évi C. törvény korábbi kódexben előzménnyel nem rendelkező szabályozása az ún. szituációs jogos védelmi helyzet bevezetése, tartalmilag új, és a taxatív felsorolt eseteihez megdönthetetlen véelmet társított. A 22. § (2) bekezdésében felsorolt esetekben ugyanis a jogtalan támadást úgy kell tekinteni, mintha az a védekező életének kioltására is irányult volna.” A jogtalan támadás nem azonos a büntetőjogi következményekkel járó cselekmény elkövetésével. Ezért egy gyermek vagy nyilvánvalóan elmebeteg ember támadása is jogos védelmi helyzetet eredményez,¹⁸ ezekre is vonatkozik az ölési szándék megdönthetetlen véelme, amennyiben a törvényben felsorolt körülmények valamelyike megállapítható.

A törvény által létesített *presumptio iuris et de iure* embertelen és hibás. A vélelem valószínűséget emel igazsággá. Az ártatlanság véelme – eltekintve a Király Tibor által egyébként megalapozottan felhozott logikai problémáktól – nyilvánvalóan abból a tényből indul ki, hogy az emberek alakították ki a társadalom együttélési szabályait, ezért azok követése, nem pedig a megsértésük tekinthető tipikusnak. Ki kell jelenteni: a mások ellen intézett támadás vagy az azzal való közvetlen fenyegetés még a törvényben felsorolt esetekben sem jelenti az élet kioltására irányultságot. A Kúria a hivatkozott határozatában arra a következtetésre jutott, hogy a szükségesség változatlanul létező feltétele – szemben az arányossággal – miatt szélsőséges esetekben (pl. egy mozgássérült vagy egy egészen kicsi gyermek komoly veszélyt nem jelentő tettelegessége) a jogos védelmi helyzet kizárható.

Ezek extrém példák. Az elhárítás ugyanis nyilvánvalóan szükséges lehet akár az apró gyermekkel szemben (eltolom a kezét-lábát, ha ki akarja nyomni a szememet, vagy bármely okból érzékeny testtájjamat rugdossa). A Kúria tehát valójában azt mondta ki: szélsőséges esetekben a vélelem mégiscsak megdönthető. Csakhogy ezzel a probléma nincs megoldva. Egyáltalában nem atipikus helyzet az, hogy valaki éjszaka akár a vele egy társaságban lévő férfi barátjának tesz megjegyzést. Az illető nyitott tenyérrel – tehát nyilvánvalóan pofozási szándékkal – közeledik a szemtelen ember felé, aki így jogos védelmi helyzetbe kerül. A hölgy sértegetése nem jogtalan támadás, verbális megnyilvánulások esetén ez nem állapítható meg. A pofozni szándékozó személy tehát nincs jogos védelmi helyzetben, az általa így megtámadni kívánt sértett azonban igen. Halálos eredmény esetén a törvényi vélelem alapján egyértelműen megállapítható a jogos védelem, tehát az emberölés elkövetője büntetlen marad.

Amint a Kúria által is felhozott példák kiderül, a megdönthetetlen, az ártatlanság kötelező feltételezésével szembevető vélelem nyilvánvalóan igaztalan és igazságtalan eredményre vezethet az ítélkezésben. Az igazságszolgáltatás által elvégezhető korrekciót egy másik – szintén megdönthetetlen – vélelem is akadályozza. Az Alaptörvény 28. cikke szerint ugyanis „...a jogszabályok értelmezésekor azt kell feltételezni, hogy a józan észnek és a közjónak megfelelő, erkölcsös és gazdaságos célt szolgálnak”. Az ölési szándék kivétel nélküli feltételezése a törvényben megjelölt körülmények között ellentmond a józan észnek. Ezt azonban az ítélkezés során nem lehet megállapítani, még konkrét esetre vetítve sem.

3. A letartóztatás az esetek többségében szintén vélelmezésen alapul, amit azonban az arról döntő szervek (jelenleg bíróságok) egyedileg mondanak ki a törvény rendelkezéseihez igazítva. Egy közzétett, tehát iránymutatónak szánt kúriai döntés szerint például: „Az előzetes letartóztatás fenntartása [...] a bűnismétlés veszélye miatt is indokolt azzal a terhelttel szemben, aki ellen életve-

17 KIRÁLY: I. m. (1958) 279.

18 MÉSZÁROS ÁDÁM: *A jogos védelem elvi és gyakorlati problémái*, OKRI, Budapest, 2015. 58.

szélyt okozó testi sértés és rablás büntette miatt folyik az eljárás, és a halmazati büntetés kiszabás szabályaira figyelemmel öt évtől 20 évig terjedő szabadságvesztés, de akár életfogytig tartó szabadságvesztés is kiszabható, s az is megállapítható, hogy a vád tárgyává tett – említett – cselekményeit más büntetőeljárás hatálya alatt követte el.”¹⁹ Egy másik határozat kimondta: „A bűnisméltés veszélyének reális veszélyére megalapozottan lehet következtetni, annak a terheltnek az ügyében, aki az ellene kábítószerrel visszaélés büntette és más bűncselekmények miatt folyamatban lévő büntetőeljárás hatálya alatt újabb kábítószerrel visszaélést követ el.”²⁰

Bár a megfogalmazás némi óvatosságra utal a vád tárgyára való hivatkozás miatt, mégis határozottan ki kell jelenteni: a terhelt semmilyen bűncselekményt nem követett el mindaddig, amíg ezt róla jogerős határozat meg nem állapítja. A döntések folyamatban lévő eljárásokra hivatkoznak, természetesen mindegyikben benne van a felmentés lehetősége. Ezért ezek még együttesen sem eredményezhetnék a tényleges bűncselekményekhez kapcsolódó szabadságelvonás elrendelését.

A hivatalos álláspont szerint a letartóztatás nem ellentét az ártatlanság vélelmével. Az Alkotmánybíróság szerint azért nem, mert nem büntetésről, hanem eljárási érdekekből (beleértve az ítélet későbbi végrehajthatóságát) fogantatosított intézkedésről van szó. A testület szűkítette ugyan a bűnisméltés (valójában bünelkövetés, hiszen az eljárás alapjául szolgáló deliktum elkövetését még nem lehet kimondani) veszélyén alapuló szabadságelvonási ok alkalmazási körét, azonban még ennek a határozatnak az azonnali érvényesítését sem rendelte el az állam bűnmegelőzési érdekeinek tiszteletben tartására hivatkozva.²¹

Megállapítható tehát, hogy a jövőbeli kriminalitás veszélyének a kimondása és az arra alapozott súlyos jogkövetkezmény ténylegesen ellentmond az ártatlanság vélelmének, hiszen a bűnös szándék feltételezéséről van szó. Az más kérdés – de ennek vizsgálatába itt nem bocsátkozunk –, hogy ettől függetlenül indokolt lehet a letartóztatás, csak az nem igaz, hogy az ártatlanság vélelme kivételt nem tűrő követelmény. Az viszont feltétlenül elvárható, hogy a jogi szabályozásban és a döntések meghozatalánál is messzemenően érvényesíteni kellene az alaptörvényi és a nemzetközi jogban is megerősített garanciát. Erre van példa, hiszen a büntetőeljárásról szóló hatályos törvény (2017. évi XC. tv.) 2. §-a kimondja, hogy a személyi szabadságot tiszteletben kell tartani, alapjogi korlátozásra pedig csak a törvény által meghatározott esetekben, a szükségesség és arányosság elvének tiszteletben tartása mellett kerülhet sor. A már idézett határozatban foglaltaktól némileg eltérően egy másik – szintén iránymutatás

céljából közzétett – döntésében a Legfelsőbb Bíróság azt mondta ki, hogy „[a] kereskedéssel megvalósított kábítószerrel visszaélés elkövetőjével szemben a bűnisméltésnek – e bűncselekmény jellegéből származó – elvont veszélye nem elégséges ok az előzetes letartóztatásra. A bűnisméltés veszélyére ilyen esetben is az eset konkrét körülményeinek – ezek között a bűnözői beszerzési kapcsolatoknak – pontos elemzésével lehet következtetni.”²² Az „elkövető” szó használata persze itt is kifogásolható, de a következtetés tartalmával egyet lehet érteni.

Összességében elmondható tehát, hogy az ártatlanság vélelmének elvi és általános elfogadottsága ellenére olyan jelenségek tapasztalhatók a törvényhozásban és a jogalkalmazásban is, amelyek igencsak indokoltá teszik Király Tibor ezzel kapcsolatos gondolatainak a felidézését, és azok érvként való használatát.

VI.

A kontradiktórius eljárás

1. Fontos – és szintén következetesen képviselt – gondolata a jubilánsnak, hogy a kontradiktórius eljárás elvét előnyben kell részesíteni a nyomozóelvnek még a bírósági tárgyalás rendjébe is behatoló megközelítésével szemben. Az eljárási igazságosság követelménye az ezzel kapcsolatos fejtegetéseiből is kiolvasható: „A kontradiktórius tárgyalás elvében [...] a kritikák ellenére is annak az elméleti igénynek és gyakorlati lehetőségnek a törvényi kifejezését láthatjuk, hogy »hallgattassék meg a másik (mindkét) oldal is«, valamint azt, hogy a tárgyaláson a vádlott nem egyszerűen tárgya az eljárásnak és a bizonyításnak, hanem jogosítványokkal, alanyi jogokkal felruházott fél.”²³

A bírósági tárgyalás szakaszában a kontradikció – szélsőséges eseteket leszámítva – valamilyen módon nyilvánvalóan jelen van, de a Király Tibor által is favorizált eljárási mód megvalósulása sem egyszerűsíthető le az igen-nem kérdésre. A bíró és az ügyész szerepe mind a jogi szabályozásban, mind pedig a gyakorlatban lényegesen befolyásolja azt, hogy mennyire tekinthető kontradiktóriusnak a tárgyalás a jubiláns által megfogalmazottak értelmében.

2. Az ártatlanság vélelméhez és a többi demokratikus elvhez hasonlóan a bírósági tárgyalás szerepének és lebonyolítási rendjének értékeit is támadások érték már a múlt század második felében.²⁴ Az szinte természetesnek tekinthető, hogy a magát proletárdiktatúrának is nevező

19 BH 2013.318, Kúria Bkf. III. 683/2013.

20 BH 2007.432, Legf. Bír. Bkf. I.528/2007.

21 26/1999. (IX. 8.) AB határozat.

22 BH 2009.42: Legf. Bír. Bkf. I. 894/2008.

23 KIRÁLY TIBOR: *Büntetőeljárás jog*, Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 122.

24 BÁRD KÁROLY: *A büntető hatalom megosztásának buktatói*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 16.

Tanulmány

rendszer bírósági eljárásában olyan szerepet kapott a bíró és az ügyész is, ami a terhelt és a védő ügyféli pozícióját legalábbis gyengítette. Példaképpen említhető a tárgyalás vezetőjének az a joga, hogy adott esetben felhívja az ügyészt a vád kiterjesztésére, vagy az, hogy ügyészi indítványra bizonyos esetekben kötelező volt az előzetes letartóztatás elrendelése. Ezeket a jogosítványokat – a kontradiktórius eljárás követelményére is tekintettel – az Alkotmánybíróság megsemmisítette,²⁵ a mögöttük meghúzódo szemlélet azonban ettől – a határozatokban foglalt indokolás meggyőző erejétől függetlenül – nem változott meg radikálisan. Annál kevésbé, mivel maguk a rendszerváltás óta megalkotott jogszabályok, valamint az ítélkezéssel szemben különböző időszakokban támasztott elvárások sem teljesen egyértelműek a kontradiktórius eljárás lényegi magvát (a Király Tibor által megfogalmazottakat) illetően. Az 1998. évi XIX. törvény a magyarországi hagyományokra és a fennálló viszonyokra is figyelemmel jelentős lépést tett az elv érvényesülésének biztosítása érdekében.

A későbbiekben azonban – még a megalkotott törvény 2003-as hatálybalépése előtt – „visszamódosították” a kontradiktórius elv következetes megvalósítását szolgáló megoldásokat. Az eredeti szöveg szerint például: [290. § (1)] „A vádlottat először kérdések feltevésével az ügyész hallgatja ki. A kihallgatás során ezt követően a védő tehet fel kérdéseket a vádlotthoz, majd a kérdészefejtevével a tanács elnöke és tagjai intézhetnek kérdéseket a vádlotthoz, ezt követően a tanács elnöke gondoskodik arról, hogy a vádlott – ha kívánja – összefüggően is előadja vallomását.” Megjegyzendő, hogy a bírói tanács elnöke vagy tagjai bármely válasz után kérdéseket tehetnek fel, tehát a szerepük még ebben a kihallgatási rendben sem korlátozódott a kontradiktórius eljárásból kikövetkeztethető passzivitásra. A 2002. évi I. törvény azonban visszaállította a bírói kikérdezés elsőbbségét azzal, hogy a tanács elnöke engedélyezheti a felek részéről foganatosított meghallgatást. Ugyanez vonatkozik egyébként a tanúk vallomástételére is.

Kétségtelen tény, hogy a kérdészefejtés jogával élés sorrendje nem feltétlenül meghatározó jelentőségű kérdés. A leírt változtatás mégis a processzust korábban átható inkvizitórius megközelítéshez való visszatérés szándékát jelzi.

3. A valódi probléma az, hogy a szükségképpen inkvizitórius nyomozás mennyire képes befolyásolni, netán kész helyzet elé állítani a bírósági eljárást. Ha ez a hatás jelentős, vagy akár döntő, akkor relativizálódik a kontradiktórius szakasz értéke. Általánosan elmondható, hogy a tárgyalóteremben, az eljárási garanciák teljességének biztosítása mellett lefolytatott bizonyítás értéke magasabb, hiszen a nyomozás – és a mai előkészítő eljárás – számos

mozzanata nem, vagy csak nagy nehézségek árán ellenőrizhető, míg a bíróságon minden a felek és fő szabály szerint a hallgatóság előtt zajlik le. Éppen ezért az alkotmányos demokráciák korlátozzák a bírósági szak előtt keletkezett bizonyítékoknak, illetőleg azok forrásainak a felhasználhatóságát. A német büntetőeljárás törvény 254. §-a például csupán a terheltnek bíró előtt tett, vagy hitelesen, kép- vagy hangfelvétellel rögzített vallomásának a felolvasását teszi lehetővé a tárgyaláson, de azt is csak bizonyos esetekben (például a beismerő vallomás megerősítésére).

A magyar büntetőeljárást sajnálatosan az jellemzi, hogy a bíróság előtt jórészt a nyomozás során keletkezett anyagok felhasználása történik meg úgy, hogy azok hitelessége, sőt: bizonyító ereje nehezen támadható. Van olyan iránymutató döntés, ami hatályon kívül helyezést egyebek között azzal indokolta, hogy nem tarták a vádlott elé a nyomozás során tett vallomását.²⁶ Ezzel kapcsolatban érdemes felidézni Király Tibornak a *Büntetőitélet a jog határán* című munkájából azt a mondatot, amely szerint „[n]em szól meg nem dönthető vélelem a nyomozási vagy tárgyalási jegyzőkönyvek hitelessége mellett”.²⁷

Előfordul, hogy az eljárás résztvevői eltérő tartalmú vallomást tesznek a nyomozati, illetőleg a bírósági szakban, sőt többszöri kihallgatás esetén még az ugyanazon stádiumban tett nyilatkozataik is lényegesen eltérhetnek. Ilyen esetekben meglehetősen általános az, amit a Nagykanizsai Járásbíróság így fogalmazott meg: „...a sértett a rendőrségi jegyzőkönyveket elolvasta, aláírta, azok tartalmát nem vitatta. Így a bíróság a sértettnek a nyomozati eljárás során tett vallomását fogadta el valósnak.” A tisztesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy itt folyt bizonyítás a nyomozati iratok hitelességéről, ez azonban jórészt a rendőrök meghallgatásában nyilvánult meg, akik természetesen megerősítették: minden rendben volt a vallomások megtételekor.²⁸

Nincs szó szerinti jegyzőkönyvezésre való kötelezés, a vallomást leíró személy nyilvánvalóan hatással van a szövegezésre, a kihallgatás során végbement metakommunikáció pedig egyáltalában nem jelenik meg a dokumentumban. Ahol a bírósági tárgyalás játszsa a fontosabb szerepet az eljárásban, ott ennek kisebb a jelentősége. Ezzel együtt az alkotmányos demokráciákban mindenütt felmerül a nyomozati nyilatkozatok rögzítésének igénye, ami a digitális technika mai világában már nagyon egyszerűen megoldható, amellel komolyabb költséggel sem jár. Angliában és Walesben már 1984-től kötelező a hangfelvétel készítése, a bíróság előtti bizonyítást preferáló Egyesült Államokban pedig már számos helyen feltétlen követelmény a videón (mozgóképen) való rögzítés leg-

26 BH 2002.54, Legf. Bír. Bf.IV.215/2002.

27 KIRÁLY: I. m. (1972) 125.

28 EBD 2015.B26, Nagykanizsai Járásbíróság 3. B.292/2013.

25 14/2002. (III. 20.) AB határozat; 19/1999. (VI. 25.) AB határozat.

alább azokban az esetekben, amikor a nyilatkozó fogságban van.²⁹ Megfogalmazódott az a javaslat is, hogy nem csupán a kihallgatott, hanem a cselekményt foganatosító személy (tipikusan: rendőr) viselkedéséről is készüljön felvétel, vagyis legalább két kamerát kell működtetni. Kutatási adatok vannak arra vonatkozóan, hogy a vallomás önkéntességének, őszinteségének a megítélése eltérhet akkor, ha csak a kihallgatottra fókuszál a kamera, illetőleg a kihallgató megnyilvánulásainak párhuzamos rögzítésekor, az interakció megjelenítésével.³⁰

Magyarországon a kontradiktórius bírósági eljárás meglévő előnyeit gyengíti az, hogy a tényállás közvetlen feltárása és a tárgyalótermi bizonyítás helyett gyakran jórészt a nyomozás reprodukciója folyik. De ha már ez így van, akkor minimális követelményként kellene előírni a cselekmények garantáltan hiteles rögzítését.

4. Megjegyzendő, hogy a büntetőeljárásról szóló hatályos 2017. évi XC. törvény a Király Tibor által vallott, és a jelen tanulmány szerzője által is helyesnek tartott elvek megvalósítása terén nem hozott egyértelmű előrelépést. Az eljárási igazságosság szempontjából (de eljárásgazdaságossági okokból is) helyeselhető, hogy van lehetőség meg egyezésre a bűnösség és a büntetés kérdésében. Ez nyilvánvalóan javítja a terhelt ügyféli pozícióját. Más rendelkezések viszont a kiszolgáltatottságot növelik olyan esetekben is, amelyekben a jogsértés fel sem merül. A gyanú fennállásának megállapítása érdekében végzett előkészítő tevékenység könnyen áthelyezheti a hangsúlyt arra, ami Király professzor szerint is benne van a büntető igazságszolgáltatásban: ez pedig nem más, mint a hatalom gyakorlása.

VII.

Király Tibor és a kriminológia

A jelen írás elején megfogalmazott kérdést részben sikerült megválaszolni. Király professzor tudományos munkássága teljes mértékben igazolja az eljárási igazságosság érvényesítésének a szükségességét, az pedig meggyőző kutatási eredmények szerint hozzájárulhat a büntető igazságszolgáltatásba vetett bizalom erősítéséhez, ezáltal a bűnözés csökkentéséhez is.

A bűnözéshez és annak kezeléséhez való viszony vizsgálata során nem feledkezhetünk meg az ünnepeltnek az anyagi büntetőjog, és azon keresztül a jogpolitika fontos témáit érintő munkáiról sem.

Király Tibor – noha elsősorban processzualistaként tartják számon – tisztában volt azzal, hogy az eljárásjogot

a környezetével együtt lehet csak megérteni, ebből a szempontból pedig a büntető anyagi jognak van meghatározó szerepe. Érdeklődése egész eddigi munkássága során kiterjedt a bűncselekmények és büntetések meghatározására, különösen a büntetőhatalom korlátaira. Már 1962-ben értekezett az akkor még új büntető törvénykönyv (1961. évi V. törvény) elvi kérdéseiről. Ugyanarra a következtetésre jutott, amire a büntetőeljárás jog vizsgálatánál: „A szocialista büntetőjog különben sem veti el azokat a klasszikus elveket, amelyeket már a burzsoá büntetőtörvényekben is meghonosítottak, hanem ezeket új szintre fejleszti, valóra váltásuk biztosítására törekszik.”³¹ Itt is azt vallotta tehát, hogy univerzális követelményekről van szó, amelyek a maguk közvetlenségében nem rendszerfüggőek.

1. A büntetőjog azonban nem csupán elvekből áll. Az általa védett értékek – ahogyan erre Király Tibor is felhívta a figyelmet – rendszert alkotnak, és összességükben illeszkednek a társadalmi tudat struktúrájába. „Magukon viselik a társadalmi rendszer bélyegét, valamint a korét is, amely szülte őket.” Mindez nem garantálja, hogy a kriminálisnak minősített magatartások büntetése helyes, a boszorkányüldözés vagy az eretnekekkel szembeni kegyetlen fellépés például egyértelműen tévútként értékelhető. A leginkább alkalmazható egyetemes értékmérő Király professzor szerint az univerzális emberi jogi egyezményekben fedezhető fel, ezekből vezethető le. Amik azokban olvashatók, azok „...az emberiségnek a történelem során kikinlódott és a mai korban kiérlelt, közös kulturális értékei”.³² Ne feledkezzük meg róla, hogy ennek a gondolatnak a közzétételekor (1981-ben) Magyarországon még mindig a szocialista ideológia uralkodott, amelybe belefért ugyan az emberi jogok tisztelete (ezt már 1972-től tartalmazta módosított 1949. évi XX. törvény, amellet a hivatkozott egyezményeket is a belső jog részévé tették), de az alkotmány azt is hozzátette [54. § (2) bekezdés], hogy az állampolgári jogokat a szocialista társadalom érdekeivel összhangban kell gyakorolni. Ez pedig aligha fért össze az univerzális szerződések liberális szellemével.

2. Király Tibor az akadémiai székfoglaló értekezését nem eljárási, hanem anyagi jogi és jogpolitikai kérdések szentelte.³³ Nem meglepő, hogy ezúttal is az egyetemes értékek tiszteletben tartását és érvényesítésüket szorgalmazta. Természetesnek tartotta a büntetőjog politikai meghatározottságát, de bírálta – mindenekelőtt a társadalomra veszélyesség kritériumának változó értel-

29 BANG, BRANDON L. – STANTON, DUANE – HEMMENS, CRAIG – STOHR, MARY K.: *Police Recording of Custodial Interrogations: A State-by-State Legal Inquiry*, International Journal of Police Science and Management, 2018, Vol 20. No 1, 3–18.

30 BANG et al.: I. m. 6.

31 KIRÁLY TIBOR: *Az új Büntető Törvénykönyv*. Valóság 1962, 5. szám, 27.

32 KIRÁLY TIBOR: *Büntetőjog és a garanciák*. Gazdaság és Jogtudomány, 1981, 1–2. sz.

33 KIRÁLY TIBOR: *A büntetőhatalom korlátai*. Magyar Tudomány, 1988, 95. kötet (új folyam 33. kötet), 10. szám, 745–759.

Tanulmány

mezésére hivatkozva – a túlságosan szoros, az állandó elemeket negligáló vagy háttérbe szorító kapcsolat fenntartását a kétfajta rendszer között. A tudományos testület tagjává válásakor a jubiláns annak a felfogásának adott hangot, hogy a nemzetközi egyezményekben (is) lefektetett alapvető elvi követelményeket sértő eljárásban hozott ítélet akkor is semmis, ha a törvényszegésnek a határozat érdemére nem volt hatása. Az ilyen eredményt előidéző okok között – és itt is megmutatkozik a Király Tibor által képviselt értékek egysége – már a durva eljárási jogsértéseket hangsúlyozza (a pártatlanság, a nyilvánosság, a védelemhez való jog, a kényszertől való mentesség). Ezen túlmenően a jubiláns megemlíti más semmisségi okokat is, ilyen például, ha a bíróságtól elvonnák az ítélezés jogát, igazgatási szervek döntenének a cselekvőségről és bűnösségről.³⁴

Ez utóbbi veszély, ha nem is a maga közvetlenségében, de fennáll. Arról már volt szó, hogy a nyomozás során keletkezett anyagok jelentősen befolyásolják az ügy kimenetelét. Vannak olyan esetek, amelyekben akár a nyomozó hatóság ténylegesen meghozhatja az érdemi döntést. Ilyen az az egyáltalában nem atipikus eset, amikor két társaság (vagy két család) tagjai csapnak össze. A verekezés során több bűncselekmény is megvalósulhat, de a jogos védelmi helyzet a megtámadottnak nyilvánított személy vagy személyek oldalán kizárja felelősségük bírósági megállapításának a lehetőségét. A másik oldalhoz tartozókkal szemben azonban folytatódik az eljárás, amelyben a vétkesnek ítélt személyek vádlottként természetesen már nem szerepelnek, így lényegében kizárt az olyan ítélet, ami a megszüntető határozatban foglaltaktól eltérően értékelné a történeteket. Kétségtelen tény, hogy a nyomozást lezáró döntés nem végleges, nincs jogereje, amennyiben viszont a ténylegesen megvádolt terheltekkel szemben jogerős ítélet születik, úgy közvetve a másik csapat tagjai ténylegesen alig megkérdőjelezhető felmentő határozatot kapnak.

Hozzá kell tenni, hogy a közigazgatási vagy más szervek általi kvázi (tényleges) büntetőjog-szolgáltatásnak

durvább példái is vannak. Az amerikai katonai bizottságok (*Military Commissions*) részéről végzett igazságszolgáltatásról már volt szó. Magyarországon nem, de például az Egyesült Államok és Izrael gyakorlatában létezik a törvényesnek tekintett „célzott ölés” (*targeted killing*), ami azt jelenti, hogy hírszerzői jelentések vagy más források alapján a végrehajtó hatalom kiválaszt egy – rendszerint terroristavezérnek tartott – embert, akit bármilyen eljárás lefolytatásának mellőzésével egyszerűen megsemmisítenek. Ez a már szintén említett háborús elfogás keretei között próbálják legitimálni, holott a jogerős ítélettel meg nem állapított cselekmények az ilyen módszert alkalmazó államok büntetőjoga által is tiltottak. Megjegyzendő, hogy az ilyen akciókban rendszerint nyilvánvalóan ártatlan emberek, köztük gyakran gyermekek is meghalnak.³⁵

A büntetőhatalom korlátainak vizsgálata alapján Király Tibor arra a következtetésre jutott, hogy ha azt „... rövid távú szükségletek kiszolgálójává teszik, akkor az általánosan elismert, egyetemes érvényű normákkal mérve könnyen válik tévedések áldozatává. A büntető hatalomnak mindinkább összhangba kell kerülnie a történetileg kipróbált, tapasztalat által szentesített jogi-kulturális értékeket hordozó társadalmi környezetével. Reményt adó körülmény, hogy az értékek közül mind több és több arat nemzetközi elismerést, hogy az államok mindinkább rákényszerülnek, hogy ezekhez tartsák magukat, akár büntetőjogi, akár peres eljárási normákról van is szó.” Hozzá kell tenni: Magyarországon az akkor kifejtettek óta olyan politikai változások történtek, amelyek elvileg meg kellene, hogy erősítsék az újdonsült akadémikus utolsó mondatában kifejezett reményét. Sajnálatos módon azonban az itt említett példák igazolják, hogy a remény nem elegendő. Király Tibor tudományos eredményeire is támaszkodva tovább kell munkálkodni – úgy is fogalmazhatunk: küzdeni – az emberi jogok egyetemes rendjének a megvalósításáért a büntető anyagi és eljárási jog, és az egész közhatalom-gyakorlás terén.

35 Ld. pl. GROSS, MICHAEL L.: *Assassination and Targeted Killing: Law Enforcement, Execution or Self-Defence?* Journal of Applied Philosophy, 2006, Vol. 23, No. 3, 323–335.

34 KIRÁLY: I. m. (1988) 757–759.

ijoten

Internetes Jogtudományi Enciklopédia

ijoten.hu

Koltay András egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem (Budapest)

A hazugságok alkotmányos védelme?^{*}

Álhírek, szólásszabadság és demokratikus eljárások

Sárközy Tamás emlékére

Az internet hatékony eszköz a közéleti kérdésekben folytatott viták nyomon követésére és az azokban való részvételre, ugyanakkor az ott – elsősorban a nagy online platformokon – megjelenő, tömegesen és szándékosan terjesztett valótlan információk jelentősen megnehezítik a tájékozódást. Mielőtt a valótlan hírekkel szembeni fellépésről gondolkodnánk, tisztázni kell, mennyire támasztható alá a valótlan, hazug állítások szólásszabadság általi védelme. Az Európában alkalmazott doktrína részben engedi a valótlanítások közzétételének tiltását, így azok nem tarthatnak igényt általános érvényű alkotmányos védelemre. A valótlan tényállítások bizonyos esetekben tehát korlátozhatók, de általános tilalmuk nehezen képzelhető el. Az államok egyelőre elfogadni látszanak azt, hogy az online platformok nélkül nem képesek a nyilvános szféra szabályozására, a korábbi kizárólagos állami feladatukat, a szólásszabadság határainak megvonását pedig tudatosan átadják a platformoknak.

I. Bevezetés

A 2016-os amerikai elnökválasztási kampány óta használja a világ a „fake news” (valótlan hír, álhír) kifejezést a propaganda azon fajtájára, amely *tévinformációkat szándékosan és a lehető legszélesebb körben terjeszt*, elsősorban az internetes platformokon, közösségi oldalakon keresztül. Legismertebb példája ennek az ún. pizzagate, a demokrata elnökjelöltől, Hillary Clintonról terjesztett történet, amely szerint egy washingtoni pizzériában gyermekkereskedő hálózatot működtet. Az étterem tulajdonosa és dolgozói halálos fenyegetéseket kaptak, valaki pedig a gyermekek megsegítésére érkezett fegyverrel, amelyet el is sütött az étteremben.¹ Arra is fény derült, hogy a „macedón tinédzserek” néven elhíresült közösség megélhetését az amerikai közönséget célzó hamis hírek gyártása és terjesztése biztosította Velesben, egy szegény macedóniai kisvárosban.²

De a hazugságok megjelenése a médiában egyáltalán nem új keletű jelenség.³ Ókori, középkori és újkori példák

sora hozható a valótlanítások tudatos terjesztésére⁴ – ezeknek is köszönhetően az emberiség történelme csak töredékesen ismerhető meg. Az internet és különösen a *social media* korában azonban ezek mennyisége és terjedési sebessége újdonságot jelent, és *minőségében* is megváltoztatja a nyilvános szférát. Az online platformokon terjedő hamis hírekkel szembeni hatékony jogi fellépés egyelőre szinte lehetetlennek látszik. A platformokon a verseny a közönség, a felhasználók figyelméért zajlik, azon másodpercekért, amelyet egy-egy felhasználó egy adott tartalomra fordít,⁵ ezért minél izgalmasabb, érdekesebb, virálisabb tartalmakat kell előállítani, akár hazugság árán is.

A platformokon zajló kommunikáció alapvető hatást gyakorol a *politikai kultúrára* és általában a *demokratikus eljárásokra*, amely sok tekintetben negatív, és nemcsak a hazugságok könnyebb terjesztési lehetősége, hanem a közéleti viták erőteljes elsekélyesedése miatt is. A platformszolgáltatók – gazdasági értelemben – ebben az egyre intenzívebb és ezáltal egyre felületesebb nyilvános tér kialakulásában érdekeltek.⁶ De a hazugságok tömeges terjesztése nemigen szolgálja a demokratikus nyilvánosság

^{*} A szerző köszöni Reményi Édua szerkesztői segítségét, valamint Szikora Tamás és Udvari Erzsébet Xénia szakértő megjegyzéseit, amelyeket a kézirat első változatához fűztek.

1 AMANDA ROBB: *Anatomy of a Fake News Scandal*. <https://www.rollingstone.com/politics/politics-news/anatomy-of-a-fake-news-scandal-125877> (2017.11.16.).

2 SAMANTH SUBRAMANIAN: *Inside the Macedonian Fake-News Complex*. <https://www.wired.com/2017/02/veles-macedonia-fake-news> (2017.02.15.).

3 PAUL BERNAL: *The Internet, Warts and All. Free speech, Privacy and Truth*. Cambridge, Cambridge University Press, 2018. 230–234.

4 ROBERT DARNTON: *The True History of Fake News*. <https://www.nybooks.com/daily/2017/02/13/the-true-history-of-fake-news> (2017.02.13.).

5 TIM WU: *Attention Merchants. From the Daily Newspaper to Social Media. How our Time and Attention is Harvested and Sold*. London, Atlantic Books, 2017; MATTHEW S. HINDMAN: *The Internet Trap: How the Digital Economy Builds Monopolies and Undermines Democracy*. Princeton, Princeton University Press, 2019.

6 MICHAEL K. PARK: *Separating Fact from Fiction: The First Amendment Case for Addressing Fake News on Social Media*. *Hastings Constitutional Law Quarterly*. 2019/1. sz. 1–16. 7.

Tanulmány

érdekeit, és kérdéses, hogy a jelenség mennyiben fér össze a szólásszabadság hagyományos filozófiai alátámasztásával. Ha a szólásszabadságot a közösségi, demokratikus döntéshozatal eszközének tekintjük, akkor a hazugságok szándékos közzététele ezt a célt aligha éri el. A technológiai fejlődés viszont a hazugságok újabb és újabb generációjának megszületését támogatja: máris megjelentek a *hamisított*, ún. *deep fake* videók, ahol egy valós felvételen szereplő ember arcát máséval cserélik fel, olyan hamis színben tüntetve fel ez utóbbit, mintha mondott vagy tett volna valamit. Egy közéleti szereplővel bármit el lehet így mondani, bármilyen kínos helyzetben be lehet őt mutatni, és a felvétel kellő meggyőző erővel fog bírni.⁷ Nemso-kára valós eredeti felvételekre sem lesz szükség.

Jelen tanulmányban azt vizsgálom, *mennyire támasztható alá a valótlan, hazug állítások szólásszabadság általi, tehát alkotmányjogi-alapjogi védelme*. Bárhogy válaszoljuk is meg a kérdést, ez még csak az első lépés lehet a hazugságok elleni fellépésben. De ez egészen más terjedelmű lehet attól függően, hogy a hazugságok tiltását általában véve engedjük, vagy ezzel ellentétben olyan helyzeteket azonosítunk, amelyekben valamely okból a valótlanságok is a szólásszabadság védelmét élvezik (I. pont). A II. pontban a szólásszabadság hagyományos igazolását tekintem át a valótlan állítások védelmére figyelemmel, a III. pont pedig a valótlanságokkal szembeni jogi fellépés jelenlegi lehetőségeit mutatja be vázlatosan. A IV. pont a platformokra vonatkozó szabályozást járja körül, amely kiegészíti a szólásszabadság határait rögzítő szabályokat, az V. pontban pedig a valótlan állítások védelme, illetve tiltása mellett szóló érveket teszem mérlegre mind a filozófiai igazolások, mind a jogi doktrína, illetve szabályozás ismeretében. Végül a VI. pont az általános következtetések levonását szolgálja.

II.

Az igazság keresése mint a szólásszabadság védelmének igazolása

1. John Milton

A szólásszabadság széles körű védelmét alátámasztó filozófiai megalapozások közül elsőként született meg azon igazolások csoportja, amely a jog védelmét az „igazság keresése” céljából tartja szükségesnek.

John Milton, a nagy angol költő és államférfi, a szólásszabadság első modern teoretikusa, azért állt ki a szabad szó mellett, mert annak korlátozása Isten akaratának és szeretetének akadály lehet, mivel nem engedi felvirá-

gozni a „szabad és értelmes szellemet”.⁸ Milton szilárdan hitt az *igazság hatalmában* és erejében, valamint abban, hogy az ember, felhasználva isteni ajándékait, képes arra, hogy az eltérő nézetek vitájában rátaláljon az igazságra.

„Adják meg nekem – minden más szabadságot megelőzően – a tudás, a szó és a lelkiismeret szerinti vita szabadságát. [...] És noha a tanítás szelei elszabadultak, s mind egymást kergetik a földön – ha egyszer az Igazság kint van a mezőn, akkor jogtalanságot követünk el, ha engedélyeztetéssel és tilalmakkal vonjuk kétségbe erejét. Birkózzék meg ő a Hamissággal; ki hallott olyat, hogy valaha is az Igazság maradt alul egy szabad és nyílt összecsapásban?”⁹

Mielőtt a modern liberalizmus előfutáraként azonosítanánk, ne felejtjük el, hogy Milton a *teológia* oldaláról közelített a szólásszabadság felé, és az igazság felfedezését nem függetlenítette az isteni gondviselés szándékaitól.¹⁰

Az igazság győzelmébe vetett hit tehát a leg súlyosabb világnézeti kérdésekben való eligazodás reményére is kiterjed. Az „igazság” ilyen értelemben a teljes, az objektív, a világegyetem rendjét is megragadó igazságot jelenti – a 17. században magától értetődő és indokolható ambíció.

2. John Stuart Mill

Több mint két évszázaddal Milton után, a szólásszabadság máig gyakran idézett, klasszikus megalapozását fektette le John S. Mill liberális angol filozófus *A szabadságról* című esszéjében.¹¹ Mill számára az igazság alapvető érték, amely megismerhető, a megismerése pedig a társadalmi fejlődés előfeltétele. Senki nem tévedhetetlen: soha nem lehetünk teljesen biztosak abban, hogy amit igaznak gondolunk, valóban az. Éppen ezért a szólásszabadság korlátozása nem engedhető meg, hiszen lehetséges, hogy éppen az elnyomott vélemény hordozza az igazságot.¹² *Toleranciára* van tehát szükség, és ez még a valóban igaz álláspontokra is érvényes, ugyanis ha egy nézet a folytonos vita hiányában bevett, meg nem kérdőjelezett igazsággá válik, hamarosan csupán megszokásból fogadják el, és halott dogmává kövül. Sőt az igazságnak, mielőtt felismerik, nemegyszer át is kell mennie az üldöztetésen, és bár kegyes hazugság, hogy minden üldöztetés ellenére diadalmaskodik, „az idők során mindig lesznek emberek, akik újra felfedezik, [...] s annyira megerősödik, hogy már ellen tud állni az elnyomás további próbálkozásai-

8 JOHN MILTON: *Areopagitica*. In: A szólásszabadság káprázata. (szerk. REMÉNYI ÉDUA – KOLTAY ANDRÁS) Budapest, Wolters Kluwer, 2017. 62. Könczöl Miklós fordítása.

9 Uo., 75–76.

10 FREDERICK M. SCHAUER: *Facts and the First Amendment*. UCLA Law Review. 2010. 897., 902.

11 JOHN S. MILL: *A szabadságról*. Budapest, Századvég – Readers International, 1994.

12 Uo., 34.

7 BOBBY CHESNEY – DANIELLE CITRON: *Deep Fakes: A Looming Challenge for Privacy, Democracy, and National Security*. California Law Review. 2019. 1753–1819.

nak”.¹³ A szabad vita tehát még a felismert igazságnak is a javára válik. A szólásszabadság e hasznos funkcióján felül egyébként is az egyén szabadságának területéhez tartozik, így nem korlátozható addig, amíg gyakorlása nincsen mások kárára.¹⁴

Mill elmélete feltételezi, hogy a lehetségesen igaz álláspont közzététele minden körülmény között a *legnagyobb társadalmi fontossággal* bír. Ezzel ellentétben könnyen elképzelhető olyan helyzet, amikor egyéb érdekek védelme fontosabbnak tűnik a lehetséges igazság kinyilvánításánál. Mill talán túlértékeli a közéleti vita szerepét a társadalomban, mivel abban még teljes szabadság esetén is csupán az emberek töredéke vesz részt. A többség egyáltalán nem érzi fontosnak azt, hogy hallassa a hangját, és nem is feltétlenül kíváncsi arra, hogy egy adott kérdésben melyik álláspont győzedelmeskedik (talán arra sem, hogy mi az „igazság”). A vitában részt vevők sem feltétlenül racionális alapokon, az érveket-ellenérveket megfelelően mérlegelve foglalják el, illetve módosítják véleményüket. Ráadásul a rövid távú érdekek, pl. a köznyugalom, közrend védelme felülírhatják az igazság megismerésének szándékát, mivel az legtöbbször hosszú és nem szükségszerűen sikerrel kecsegtető folyamat.¹⁵

Ezenkívül, ahogyan *Paul Wragg* megállapítja, *nincs automatikus összefüggés az igazmondás és a demokratikus fejlődés között, mi több, az „igazság kimondásához való jog” sem létezik, legalábbis általános értelemben.*¹⁶ Az igazság közlése több esetben kifejezetten tiltott, például ha nemzetbiztonsági, közbiztonsági kérdéseket érint, vagy éppen a magánélethez való jogot sérti.

3. Oliver Wendell Holmes

Mill elméletének továbbfejlesztését vélhetjük felfedezni az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának egyik, a szólásszabadság történetében mérföldkőnek számító *Abrams v. United States* ügyben meghozott ítéletében.¹⁷ Nem maga az ítélet, hanem a vele szemben megfogalmazott *külvélemény* vált jogi klasszikussá, amelyet a Legfelső Bíróság legendás bírójá, *Oliver W. Holmes* jegyzett. Holmes szerint „az áhított végső jó a gondolatok szabad cseréje révén érhető el inkább – hogy az igazság legjobb próbája az, hogy a gondolat elég erős-e ahhoz, hogy kivívja a saját helyét a piaci versenyben”.¹⁸

A Mill elméletén alapuló, de Holmes által hangsúlyozott, a Bíróság által első ízben itt megfogalmazott *gondola-*

tok piaca (*marketplace of ideas*) metafora jelentős hatást gyakorolt a szólásszabadság jogának amerikai fejlődésére. A későbbiekben a Legfelső Bíróság erre is alapozva semmisített meg számos olyan jogszabályt és bírósági döntést, amelyek a szólás szabadságába való állami beavatkozást tették lehetővé, a „piac” korlátozatlanosságára hivatkozva. E felfogás szerint az igazsághoz egyedül elvezető út a gondolatok szabad piacának megteremtése, amelynek első számú potenciális ellensége az állam (kormányzat). Holmes nézete is kritikával illethető: erősen *relativizálja* az igazság fogalmát, azt a nézetet tekintve igazságnak, amelyik győztesen kerül ki a piaci versengésből.

Figyelemre méltó, hogy Holmes nem „tények piacáról”, hanem „gondolatok piacáról” beszélt. A valótlan tények szándékos közzététele valóban nem erősíti a demokratikus folyamatok minőségét, és általában véve sem járul hozzá az igazság megtalálásához. Még ha elfogadjuk is Mill feltételezését a hazugságok jótékony hatásáról az igazság keresésének folyamatában, akkor is állítható, hogy amennyiben a hamis állítások is egyenlő eséllyel indulnak a „gondolatok piacán”, akkor az a piac könnyen *eltorzul*. Ahogyan arra *Ari Waldman* is felhívja a figyelmet, a gondolatok piaca nem azonos a tények piacával – ez utóbbi nem létezhet, mert a tények vagy igazak, vagy nem, ebbéli minőségüket nem piaci verseny dönti el. Vagyis Holmes elmélete is az ideákról szólt.¹⁹

4. Tények és vélemények elhatárolása

Ha az előbbiek alapján úgy véljük, hogy eltérő mértékű védelmet kell adni a tényállításoknak és a gondolatoknak (véleményeknek), azaz egy valótlan tényállítást kevésbé kell védeni, mint egy téves, megalapozatlan véleményt, akkor tudnunk kell *különbséget tenni* ezek között.

Az egyes államok a szólásszabadság védelmére jellemzően ezt az utat választják, és a *véleményeknek erőteljesebb védelmet* biztosítanak, a bíróságok és a hatóságok pedig igyekeznek elkerülni, hogy egy-egy vélemény tartalmáról, megalapozottságáról, helyességéről állást foglaljanak. Ennek ellenére a valótlan tényállítások sok esetben védetlenül maradnak. A rágalmazási jog egyik alapvető kérdése a tények és vélemények szétválasztása és eltérő megítélése.²⁰

Tényállításnak tekinthetjük azon kijelentéseket, amelyek alkalmasak arra, hogy bizonyítás tárgyai legyenek, azaz objektíve valósak vagy valótlanok lehetnek. Ezzel szemben a *vélemények* – még ha van is objektív megítélhető ténybeli alapjuk – szükségszerűen szubjektívek,

13 Uo., 36–38. Pap Mária fordítása.

14 Uo., 100–101., 65–66.

15 FREDERICK M. SCHAUER: *Freedom of Speech: A Philosophical Enquiry*. Cambridge, Cambridge University Press, 1982. 19–30.

16 PAUL WRAGG: *Mill's Dead Dogma: The Value of Truth to Free Speech Jurisprudence*. Public Law. 2013. 363., 384.

17 *Abrams v. the United States* 250 US 616 (1919).

18 Uo. REMÉNYI-KOLTAY i. m. 453. Reményi Édua fordítása.

19 ARI E. WALDMAN: *The Marketplace of Fake News*. University of Pennsylvania Journal of Constitutional Law. 2018. 845., 848., 869.

20 *Lingens v. Austria*, no. 9815/82, 1986. július 8-i ítélet; IRINI KATSIREA: *'Fake news': Reconsidering the Value of Untruthful Expression in the Face of Regulatory Uncertainty*. Journal of Media Law. 2019/2. sz. <https://doi.org/10.1080/17577632.2019.1573569>, 13–14.

Tanulmány

nem lehetnek bizonyítás tárgyai egy jogi eljárásban. Azt állítani, hogy Martin Luther Kinget hét alkalommal tartóztatták le Montgomeryben,²¹ tényállítás: igaz vagy hamis. Kijelenteni, hogy egy színész „irtózatosan ronda”,²² szubjektív vélemény, nem lehet bizonyítás tárgya. Azt írni egy történésről, hogy „zsidózik”,²³ (igaz vagy hamis) ténybeli állappra bízó vélemény, amelynek ténybeli alapja objektíve megítélhető, az annak alapján formált vélemény viszont szubjektív, így megalapozott vagy megalapozatlan is lehet. De sok esetben nehéz eldönteni egy állításról, hogy melyik kategóriába sorolandó.

A szólásszabadság által legerőteljesebben védett oknyomozó, a közügyeket kutató újságírás sem törekedhet többre, mint az igazság (egy-egy történet) közelítő rekonstrukciójára. Az újságíró (akárcsak a történész) nem csinál mást, mint kidolgozott szakmai eljárásokat követ annak érdekében, hogy a lehető legközelebb kerüljön az igazsághoz abból a célból, hogy közzé tegye azt.²⁴ A Watergate-ügyet kirobbantó Carl Bernstein szavaival az újságíró elsődleges feladata „az igazság legjobb megszerezhető változatának” keresése.²⁵ Ez nem azonos az objektív, teljes igazsággal.

5. Az „igazság” iránti törekvés értelmezése

Az „igazság” keresését a szólásszabadság egyik céljaként kijelölve ma már nem lehetünk Miltonhoz hasonlóan ambiciózusak. Poncius Pilátus kérdése Jézus Krisztushoz már megelőlegezi a modern kor cinizmusát. Amikor Pilátus megkérdezi Jézustól: „*Quid est veritas?*”, vagyis „mi az igazság”,²⁶ kérdésével, amelyre választ nem is vár, kétségbe vonja az objektív igazság létezését. De a mi szempontjaink szerint helyes is, ha a szólásszabadság számára egy szűkebb értelemben használt, „technikai” jellegű igazságfogalommal dolgozunk, amikor azt várjuk a bíróságoktól, hogy egy-egy állítás valóságtartalmát megítéljék. Ugyanis erre kényszerülnek minden olyan esetben, amikor nyilvánosan közzétett tényállítások jogszerűségéről kell döntenüök. A bíró ugyanakkor nem dönthet – és a jogi szabályozás nem is kötelezheti arra, hogy döntsön – például vallási, világnézeti igazságok kérdésében. A bíró nem ítélteti meg, van-e élet a halál után, pedig azt állítani, hogy van (vagy, hogy nincs): tényállítás.

Akkor járunk el helyesen, ha az igazság keresésének feladatát a *közügyek* – és olykor egyes, emberek között tárgyalt *magánügyek* – vitáinak összefüggésében értelmezzük. Ebben az értelemben a „tény”, vagy az „igazság” kategóriái nem használhatók metafizikai vagy ontológiai értelemben, ha a szólásszabadság terjedelmének és határainak hollétét kutatjuk. Ezek a határok azonosításkor nagyon is praktikus, technikai értelemben használt kifejezésekké szűkülnek, amelyek a közügyek megítélését, a közviták eldöntését támogatják, segítik. A közélet porondján persze szóba kerülhetnek vallási és világnézeti kérdések is, de azok megítélése soha nem lehet állami hatóságok, bíróságok feladata. Ahol a szabályozásnak és a jogalkalmazásnak dolga van, az a *demokratikus eljárások biztosítása és védelme*, ezen eljárásokat tágan értelmezve, és beleértve minden olyan vitát, beszélgetést, újságcikket, közösségi médiában közzétett kommentet, amelyek közügyek vitáiba kapcsolódnak be. De, ahogy Bernstein utalt rá, még ezen ügyekben sem lehet a cél az objektív igazság megtalálása, mert arra sem az újságíró, sem a bíróság nem alkalmas; a feladat a lehető legközelebb kerülés az igazsághoz. Két politikai párt hívei sosem fognak egyetérteni abban, hogy melyikük sorába tartozó elnök vagy miniszterelnök vezette jobban a kormányzatot, és vitájuk objektív módon nem dönthető el, holott ez valójában – elvi értelemben – eldönthető ténykérdés. De ennek megítélése jogi eljárásban nem lehetséges.

Ha pedig az igazság keresését a demokratikus folyamatok támogatásaként értelmezzük, akkor a szólásszabadság ezen igazoláscsoportja nagyon közel kerül egy másikhoz: a *demokratikus igazolásokhoz*. Ez utóbbiak szerint a szólásszabadság a közös ügyekben szükséges döntések meghozatalára szolgáló eszköz. *Alexander Meiklejohn* az amerikai jogi gondolkodást és bírósági gyakorlatot is rendkívüli mértékben befolyásoló írásában kifejti, hogy a szabad szólás jogának legfőbb célja és értelme, hogy az állampolgár részt vegyen a közügyek megvitatásában és az azokról való döntésekben. Tehát a jog lényege a demokratikus (ön)kormányzat megteremtése.²⁷ *Eric Barendt* szerint pedig minden olyan beszéd politikai (közügyet érintő), amely lehetségesen hozzájárul a közvélemény alakításához, a témák olyan széles körében, amelyre egy tájékozott állampolgár közügyként tekinthet.²⁸

A mai kor bírósági, alkotmánybírósági döntései leggyakrabban ezt a teóriát alkalmazzák, a *közügyek vitáinak* kiemelt védelmet adva. Ha pedig elfogadjuk, hogy a közügyek vitáinak célja a közel kerülés a közügyeket érintő igazságokhoz, akkor a két teória lényegében egybeol-

21 New York Times v. Sullivan 376 US 254 (1964).

22 Berkoff v. Burchill [1996] 4 All ER 1008.

23 Karsai v. Hungary, no. 5380/07, 2009. december 1-jei ítélet.

24 *Tackling the Information Crisis: A Policy Framework for Media System Resilience*. The Report of the LSE Commission on Truth, Trust and Technology, <http://www.lse.ac.uk/media-and-communications/assets/documents/research/T3-Report-Tackling-the-Information-Crisis.pdf>, 9.

25 CARL BERNSTEIN: *The Idiot Culture*. The New Republic, 1992. június 8. 22., 24.

26 Jn 18,38.

27 ALEXANDER MEIKLEJOHN: *Free Speech and its Relation to Self-Government*. New York, Harper, 1948; Uő: *Political Freedom: The Constitutional Powers of the People*. Oxford, Oxford University Press, 1960.

28 ERIC BARENDT: *Freedom of Speech*. (2. kiadás) Oxford, Oxford University Press, 2005. 162.

vad.²⁹ Ha pedig egy pillanatra visszatérünk Holmeshoz, akkor úgy is láthatjuk, hogy ő valójában nem relativizálta az igazság fogalmát, hanem csak szűkebb, technikai értelemben alkalmazta. A közügyeket el kell dönteni, többségi döntéssel vagy valamely képviseleti rendszer segítségével, a döntés helyessége, „igazsága” pedig nem lesz objektíve megítélhető. Ki mondhatná meg teljes objektivitással, hogy Hillary Clinton jobb elnök lett volna-e, mint Donald Trump? Ez nem lehetséges, de azt a fontos kérdést, hogy ki legyen az Egyesült Államok elnöke, mégiscsak el kellett valahogyan dönteni. A döntés Trump „igazságát” támasztotta alá, ő tudott meggyőzni több embert (pontosabban több elektori szavazatot gyűjteni). Senkinek nincs – jogi eszközökkel – lehetősége kétségbe vonni e döntés „igazságát”. Holmes tehát nem az univerzális igazságra, hanem a *pragmatikusan* értelmezett igazságokra utalt, és ez utóbbi esetében a „piaci” verseny nagyon is elképzelhető, sőt szükséges.³⁰

III.

A hazugság tilalma a szólásszabadság határainak érvényesítésével és a médiaszabályozás eszköztárával

1. A hazugság általános tilalma

A szólásszabadság védelmének keretei között, a jelenleg alkalmazott doktrína szerint a hazugság általános értelemben nem tiltható. *Deák Ferenc* csalódott lenne ennek hallatán. Ő úgy nyilatkozott, hogy „ha tól[e] függene, a sajtótörvénynek csak egy paragrafusa volna: hazudni nem szabad”. (Ki tudja, talán ez is kacska, elvégre mindenki forrásmegjelölés nélkül idézi a frappáns mondást.) A mai sajtó- és médiatörvények számos kötelezettséget róznak az újságírókra, de a hazugság általános tilalmát nem írják elő. Ez nem jelenti azt, hogy a valótlan tényállítások ne lennének széles körben korlátozhatók vagy utólagos szankcióval sújthatók. Az amerikai Legfelső Bíróság számos alkalommal utalt arra, hogy a valótlan állítások nem élvezhetik a szólásszabadság védelmét.³¹

Ugyanakkor a Legfelső Bíróság a *United States v. Alvarez* ügyben kimondta, hogy önmagában egy állítás téves volta nem elegendő ahhoz, hogy kizárja azt az Első Alkot-

mánykiegészítés védelméből.³² Xavier Alvarez a Metropolitan Water District vállalat nyilvános igazgatósági ülésén bemutatkozásképpen azt állította magáról, hogy 25 évig szolgált a haditengerészetnél, és eközben kiérdemelte a magas szintű katonai kitüntetést, a kongresszusi Becsület Érdeméremet (*Congressional Medal of Honour*). A 2005. évi Stolen Valor Act értelmében ez a valótlan kijelentés bűncselekménynek minősült. Az Alvarez-ügy megítélése megosztotta a bíróságot. A 6:3 arányban meghozott döntés a szólásszabadság mellett foglalt állást. A bírák többsége szerint a valótlan bűntetése elrettenetene a szabad vitáktól, és „bizonyos mennyiségű valótlan állítás elkerülhetetlen a különböző nézetek nyílt és erőteljes kifejezésekor”.³³ A kormányzat (jogalkotó) nem bizonyította és nem is tudta volna bizonyítani azt, hogy a valótlan állítással szembeni beszéd, például a nyilvános nevetségessé tétel, miért nem elegendő az előidézett sérelem orvoslására.

Mindez nem jelenti azt, hogy bizonyos helyzetekben ne lenne megengedhető tiltani a valótlan tényállításokat, de az általános tilalom a szólásszabadság amerikai doktrínája értelmében feltételezhetően *alkotmányellenes* lenne. Angliában az amerikaihoz hasonló törvényjavaslatot tárgyalta a Parlament (*Awards for Valour [Protection] Bill*), de egyelőre a Lordok Háza nem fogadta el azt.³⁴

2. A szólásszabadság határai

Az emberi személyiség jogi védelmének egyik legfontosabb területe az egyén külső, társadalmi megítélésének kedvezőtlen és jogellenes változását megakadályozni kívánó hírnév- és becsületvédelem, avagy a *rágalmazási jog*. E szabályok azt célozzák, hogy a nyilvánosság előtt megjelenő vélemény ne rombolja le alaptalanul az egyénről alkotott képet, elsősorban valótlan és sértő tényállításokkal. E kérdésben az egyes államok megközelítése jelentősen eltér, de a nyugati jogrendszerek közös kiindulópontja a közügyekben folytatott vita erőteljes védelme, így a közéleti szereplők személyiségi jogainak védelme háttérbe szorul a szólásszabadsághoz képest.

Az Európai Unió (EU) Tanácsának a rasszizmus és idegengyűlölet visszaszorítását célzó *kerethatározata* szerint az EU tagállamaiban egységesen tiltani kell az emberiség elleni, háborús bűncselekmények elleni, háborús bűncselekmények, népirtások tagadását is.³⁵ Az EU legtöbb tagállamában törvény tiltja a nemzetiszocialista rendszer által elkövetett emberiség elleni bűncselek-

²⁹ WRAGG i. m. 385.

³⁰ STEVEN G. GEY: *The First Amendment and the Dissemination of Socially Worthless Untruths*. Florida State University Law Review. 2008/1. sz. 7.

³¹ *Herbert v. Lando* 441 US 153, 171 (1979) („Spreading false information in and of itself carries no First Amendment credentials”); *Gertz v. Robert Welch, Inc.* 418 US 323, 340 (1974) („[T]he erroneous statement of fact is not worthy of constitutional protection”); „[T]here is no constitutional value in false statements of fact”; *Time, Inc. v. Hill* 385 US 374, 389 (1967) („[T]he constitutional guarantees [of the First Amendment] can tolerate sanctions against calculated falsehood without significant impairment of their essential function”).

³² *The United States v. Alvarez* 567 US 709 (2012).

³³ Uo., 718.

³⁴ *Awards for Valour (Protection) Bill* [HL] 2017–19, <https://services.parliament.uk/Bills/2017-19/awardsforvalourprotection.html>.

³⁵ A Tanács 2008/913/IB kerethatározata (2008. november 28.) a rasszizmus és az idegengyűlölet egyes formái és megnyilvánulásai elleni, büntetőjogi eszközökkel történő küzdelemről.

Tanulmány

mények tényének tagadását, kétségbe vonását, jelentőségének bagatellizálását.³⁶

A választási kampányok során tett kijelentésekre számos specifikus szabály vonatkozik. Ezeknek kettős célja lehet. Egyfelől a kampányban folytatott kommunikáció erőteljes védelme: a szólásszabadság legszigorúbban védett belső magja a politikai beszéd, és ami egy kampányban hangzik el, az a demokrácia működésével, a demokratikus eljárásokkal a lehető legszorosabban függ össze. Másfelől ezen eljárásokat védeni is kell, hogy egy-egy jelölt vagy közösség, párt ne torzítsa el a demokratikus döntéshozatal folyamatát, és ne okozzon kárt végső soron a demokratikus rendnek. Nem véletlen, hogy a *fake news* probléma legélesebben választási kampányok (a 2016-os amerikai elnökválasztás, a 2019-es európai parlamenti választás stb.) során vált láthatóvá.

Számos európai ország jogrendje korlátozza a *politikai reklámok* közzétételét, tekintettel azok mennyiségére, a médiafelületek egyenlő elosztására, a reklámok megrendelőire vagy az ezekre fordítható pénzösszeg korlátozására. Ennek fő célja az egyenlő feltételek biztosítása a nagyobb anyagi erőforrásokkal bíró pártok és jelöltek kárára, a többiek érdekében. A kampányt folytató politikusok beszéde is korlátozás alá eshet. A kampány során történő jóhiszemű joggyakorlás, beleértve a szándékos hazugságok tilalmát, az európai szólásszabadság-doktrína szerint előírható. Hasonlóan széles körű tilalom az Egyesült Államokban vélhetőleg alkotmányellenes lenne.³⁷ A legújabb technológiák előidézte veszélyek mindenestre máris jogalkotást generáltak: Kalifornia állam választási kódexe bünteti a jelöltekről készített *deep fake* videók választási kampányok során történő készítését, terjesztését és közzétételét.³⁸

Lewis Powell bíró szavaival a „*kereskedelmi beszéd*” „olyan kifejezés, amely kizárólag a közlő és a közlés címzettjeinek gazdasági érdekeivel kapcsolatos”.³⁹ A kereskedelmi céllal közzétett, valótlan, megtévesztő állítások *nem* kaphatnak alkotmányos védelmet. Ez az európai fogyasztóvédelmi szabályokból is következik.⁴⁰

3. A médiaszabályozás eszközei

A televíziókra, rádiókra, lekérhető audiovizuális és rádiós médiaszolgáltatásokra vonatkozó szabályozás közvetett

eszközökkel igyekszik kiigazítani a valótlanosságok közzététele miatt eltorzult nyilvános kommunikációt. Általában véve elmondható, hogy ezek az eszközök a Mill-féle „több beszéd” elvvel összhangban *minél több különféle* állításnak, véleménynek igyekeznek helyet adni a közügyeket érintő vitákban.

A jogalkotó a válaszadás joga alapján a médiaszolgáltató tartalmát érintő hozzáférést nem valamilyen külső körülmény, hanem a szolgáltató által (korábban) közzétett tartalom miatt biztosítja. Az Audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv⁴¹ 28. cikke kötelezővé teszi, hogy az EU tagállamai olyan szabályozást alkossanak a televíziós műsorszolgáltatás tekintetében, amely megfelelő jogorvoslatot nyújt a hamis tény közlésével személyiségi jogaiban sértett személyeknek. Ilyen szabályok Európa-szerte ismertek, és jellemzően a nyomtatott és az online sajtót is kötelezik.⁴²

A médiapluralizmus megvalósulását támogató szabályok közül a *kiegyensúlyozott tájékoztatás* követelménye érdemel említést, amelynek alapján a tájékoztató műsorokban elfogulatlanul kell beszámolni a közügyekről. A szabály a televíziókra és a rádiókra vonatkozhat, és Európa számos államában érvényesül.⁴³

IV.

Az online platformok joga

1. Platformszabályozás az Európai Unióban

A valótlan állítások terjedése a különféle online platformokon a leggyorsabb, és egyúttal tömeges mértékű. A közösségimédia-platformokon a hamis információkat – a választási kampányok idejére koncentrálnak az erőket – tudatosan, politikai megfontolásokból terjesztik (ellenérdekű politikai erők, az adott állammal szemben fellépő más államok stb.). A platformok egy ideig azzal védekeztek a felelősségük felvetése hallatán, hogy ők semleges szereplői a kommunikációnak.⁴⁴ Valójában *aktívan képesek alakítani* a felületükön zajló kommunikációt, és annak

36 Ld. a francia Gayssot-törvény (1990. július 13., amely az 1881-es sajtótörvényt módosította egy új 24. cikk beiktatásával) és a német StGB. §130(3).

37 Ld. Susan Anthony List v. Driehaus 134 US 2334 (2014). Ld. még KATSIREA i. m. 28.

38 Election Code, State of California, 20010. szakasz.

39 Central Hudson Gas and Electric Corp. v. Public Service Commission of New York 447 US 557, 561 (1980).

40 Az Európai Parlament és a Tanács 2005/29/EK Irányelve (2005. május 11.) a belső piacon az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól („Irányelv a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról”), 6–7. cikkek.

41 Az Európai Parlament és a Tanács 2010/13/EU irányelve (2010. március 10.) a tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról.

42 KYU H. YOUM: *The Right of Reply and Freedom of the Press: An International and Comparative Perspective*. George Washington Law Review. 2008. 1017.; ANDREI RICHTER: *False News and Freedom of the Media*. Journal of International Media & Entertainment Law. 2018-19/1. sz., 1., 14–19.; ANDRÁS KOLTAY: *The Right of Reply in a European Comparative Perspective*. Hungarian Journal of Legal Studies – Acta Juridica Hungarica. 2013/1. sz. 73.

43 Ld. pl. a német (Rundfunkstaatsvertrag, §25–34) és a brit szabályozást [Communications Act 2003, 319. szakasz 2. bek. c) és d) pontok, 319. szakasz 8. bek. és 320. szakasz, Broadcasting Code 5. szakasz].

44 ANDREW MARANTZ: *Facebook and the „Free Speech” Excuse*. New Yorker. 2019. október 31.

élénkségéhez, intenzitásához gazdasági érdekeik fűződnek, azaz a valótlan hírek terjedése nem egyértelműen elentétes érdekeikkel.⁴⁵ Az EU joga szerint az online platformok ún. tárhelyszolgáltatók, amelyek a felületeiken megjelenő jogsértő tartalmakért viselt felelőssége korlátozott, de egyáltalán nem kizárt.⁴⁶

Az elektronikus kereskedelmi irányelv szerint, ha a platformok pusztán technikai szolgáltatást nyújtanak, amikor elérhetővé teszik, tárolják vagy továbbítják mások tartalmait (hasonlóan a nyomdához vagy az újságárushoz), akkor – ameddig a jogsértő jellegéről nem szereznek tudomást – nem indokolt felelőssé tenni őket a mások által elkövetett jogsértésekért. Az európai megközelítés szerint a jogsértésről való tudomásszerzést követően immár saját mulasztásukért (a jogsértő tartalom eltávolításának elmaradása esetén) felelőssé tehető. Az irányelv egyes közvetítő szolgáltatókra a tudomásszerzést követő eltávolítás kötelezettségét rója.⁴⁷ Emellett az irányelv azt is rögzíti, hogy a közvetítőknek nem írható elő általános monitorozási kötelezettség a jogsértések ellenőrzésére (15. cikk).

Ez az értesítési és eltávolítási eljárás érvényesül a platformokon megjelenő fake news esetében is, de csak azon valótlan hírek eltávolítása merül fel a platform kötelezettségeként, amelyek az adott állam jogrendszere szerint jogsértők (rágalmazók, rémhírkeltők, népirtást tagadnak stb.). Általában véve a valótlan állítás, mivel nem jogsértő, eltávolítási kötelezettség alá sem esik. Hasonlóképp, még ha egy tartalom jogsértő is, de senki nem jelzi ezt a platformnak, akkor annak nincs eltávolítási kötelezettsége.

A „jogsértő” jelleg mibenléte rögtön felvet egy igen lényeges kérdést: az eltávolítási kötelezettség független a jogsértés megállapítására irányuló bírósági vagy más hatósági eljárástól, és a tárhelyszolgáltatónak azelőtt kell cselekednie, hogy ilyen döntés születne, ha egyáltalán indul bármiféle jogi eljárás. A jogsértés tényét tehát saját magának kell eldöntenie, és e döntés egyfelől mentes lesz a jogállami garanciáktól (miközben érintheti a szólásszabadságot is), másfelől arra ösztönzi a kötelezetten, hogy bármely aggályos esetben, saját mentesülése érdekében, a tartalom fennmaradása ellen döntsön. Kétségtől meggyűzőbb – ugyanakkor a kommunikáció tempójával nehezen összeegyeztethető – lenne, ha csak a bíróság által jogsértőnek kimondott tartalmak eltávolításának elmaradása miatt lenne megállapítható a közvetítői felelősség.⁴⁸

A jogsértő tartalmak folyamatos, proaktív ellenőrzése (monitorozása) ugyan nem kötelező a platformok számára, az Európai Bíróság a Glawischnig-Piesczek v. Facebook Ireland ügyben⁴⁹ mégis nyitott efelé egy kiskaput. A döntés szerint az egyszer már bejelentett és annak nyomán eltávolított, de újra megjelenő rágalmazó állítások törlése a platform köteleossége. Ugyanígy a tárhelyszolgáltató „az általa tárolt és a korábban jogellenesnek nyilvánított információval azonos értelmű információk törlésére, vagy az azokhoz való hozzáférés megakadályozására” is kötelezhető. Ez csak mesterséges intelligencia alkalmazásával lehetséges, amelynek használatát a döntés bátorítja, sőt implicite kötelezővé teszi. Ha a döntést tágabb kontextusba helyezzük, akkor a platformoknak a jogsértő fake news-zal (vagy bármilyen jogsértő tartalommal) szembeni proaktív fellépés – a monitorozási kötelezettség folytatolagos kizárása mellett is – kötelezettsége rajzolódik ki. A tartalom jogszerűségéről az algoritmusok döntenek, aminek kockázatai a szólásszabadság számára meglehetősen nagyok.⁵⁰

2. Platformszabályozás az Egyesült Államokban

Az Egyesült Államok szabályozása más filozófián nyugszik. A platformok ma szinte teljes immunitást élveznek mások jogsértő tartalmai vonatkozásában. Az amerikai szakirodalom proxicenszúrának,⁵¹ illetve járulékos cenzúrának⁵² nevezi azt a jelenséget, amikor a jog a kapuőrök tevékenységét szabályozva közvetve korlátozza a szólásszabadságot, mintegy a közvetítőkre bízva a piszkos munkát. Seth Kreimer kimerítő, logikus és könnyen követhető leírását adja ennek az érvrendszernek: ha az állam a formális jogi eljárás garanciái nélkül a platformokra bízva annak eldöntését, hogy mi jogszerű, és mi nem, akkor ezzel hátrányosan avatkozik be a szólásszabadság gyakorlásába. E garanciahiány megnyugtató ellenszere az, ha nem kényszerítjük a kapuőröket ilyen döntés meghozatalára, azaz a szabályozás kivonja őket a felelősségre vonhatóság alól.⁵³

Az 1996-ban hozott Communications Decency Act 230. szakasza írja elő az úgynevezett irgalmasszamaritánus-kezdemény nyújtását az „interaktív számítógépes

45 Soros György szerint a Facebook egyenesen azon dolgozik, hogy Trump elnököt újraválasszák. Ld. GEORGE SOROS: *Remove Zuckerberg and Sandberg from Their Posts*. Financial Times. 2020. február 18.

46 Az Európai Parlament és a Tanács 2000/31/EK irányelve (2000. június 8.) a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem egyes jogi vonatkozásairól (Elektronikus kereskedelemről szóló irányelv, Eker. irányelv) 14. cikk.

47 Uo., 12–14. cikk.

48 CHRISTINA M. MULLIGAN: *Technological Intermediaries and Freedom of the Press*. Southern Methodist University Law Review. 2013. 157., 175.

49 A C-18/18 sz. Eva Glawischnig-Piesczek kontra Facebook Ireland Limited ügyben 2019. október 3-án hozott ítélet.

50 ELDA BROGI – MARTA MARONI: *Eva Glawischnig-Piesczek v Facebook Ireland Limited: A New Layer of Neutrality*. <https://cmpf.eui.eu/eva-glawischnig-piesczek-v-facebook-ireland-limited-a-new-layer-of-neutrality> (2019.10.17.).

51 SETH F. KREIMER: *Censorship by Proxy: The First Amendment, Internet Intermediaries, and the Problem of the Weakest Link*. University of Pennsylvania Law Review. 2006. 11.

52 FELIX T. WU: *Collateral Censorship and the Limits of Intermediary Immunity*. Notre Dame Law Review. 2013. 293.

53 KREIMER i. m. 14–31.

Tanulmány

szolgáltatások” nyújtói számára.⁵⁴ A mentesség nem teljes és feltétlen: hogy mikor válik a platform kiadóvá vagy beszélővé, és *veszíti el* így az immunitást, annak megállapítását a törvény a bírói gyakorlatra bízta. Az immunitás a törvény alapján nem terjed ki a szövetségi szinten megállapított bűncselekményekre, a szellemi alkotásokhoz fűződő jogok megsértésére, és a szexuális kizsákmányolás céljával embercsempészetet támogató weboldalakra.⁵⁵

3. Platformszabályozás az uniós tagállamokban

Egyes európai államok nem érik be a platformszolgáltatókat terhelő, az elektronikus kereskedelmi irányelv 14. cikkéből következő eltávolítási kötelezettséggel, hanem azzal párhuzamosan *további* terheket is rónak rájuk. Ebben a 2018. január 1-je óta hatályos német törvény jár elől.⁵⁶ A törvény szerint a hatálya alá tartozó (2 milliónál több németországi felhasználóval rendelkező) platformszolgáltatóknak egyes, a törvényben kifejezetten nevesített bűncselekményt megvalósító felhasználói tartalmakat el kell távolítaniuk a rendszerükből. Ilyennek minősülnek többek között a rágalmazó, gyűlöletet keltő, holokauszttagadó, rémhírterjesztést megvalósító tartalmak.⁵⁷ Ha az érintett tartalom „nyilvánvalóan jogsértő”, akkor az értesítéstől számított 24 órán belül, ha pedig „csak” jogsértő, akkor 7 napon belül kell törölni.⁵⁸ Ha ezt a platform elmulasztja, bírságot kaphat, amelynek maximuma (elvben, sokszoros és súlyos mulasztás esetén) 50 millió euró.⁵⁹

Egyes nézetek szerint a szabályozás ellentétes az elektronikus kereskedelmi irányelvvel, mert nem egyedire vonatkozik, hanem általános kivételt képez a szolgáltatások szabad áramlása alól. Az irányelv ráadásul a kivétel tagállami hatóság általi alkalmazásához sürgős helyzetet vár el, a német törvény viszont nem konkrét tartalmakra vonatkozik, így nem is felelhet meg e kritériumnak.⁶⁰ A német törvényt a szólásszabadságért aggódók erős *kritikája* fogadta,⁶¹ bár valójában nem megy sokkal messzebb, mint az uniós irányelv, inkább csak pontosítja annak tartalmát,

lefedteti a követendő eljárás szabályait, és persze súlyos szankciókkal fenyegeti a platformokat. A szabályozás mindenestre a gyakorlatban érvényesül, a Facebook is engedelmesen eleget tesz az ebből fakadó kötelezettségeinek.⁶² A német szabályozás példája is jól mutatja az általános hatályú törvények és a platformokra vonatkozó speciális szabályozás furcsa, nehezen elkerülhető együttélését, és az állami törekvést arra, hogy a *platformokat a felhasználói tartalmak jogszerűségének bírójává* tegyék.

Franciaország a némethez hasonló szabályozást fogadott el, amelynek alapján a platformoknak az értesítésüket követő 24 órán belül el kell távolítaniuk a gyűlöletkel tő bejegyzéseket.⁶³ Hasonló szabályozást készít elő az *Egyesült Királyság* is, gondosságra kötelezve a platformokat.⁶⁴ A közzétett fehér könyv egyes, a legsúlyosabb károkat okozó tartalmak esetében már a platformon való közzététel megakadályozását is elvárná a szolgáltatóktól (a terrorizmust támogató és a gyermekek szexuális kizsákmányolását megvalósító tartalmak vonatkozásában), más káros tartalmak esetében pedig a tudomásszerzést követő azonnali, átlátható és hatékony fellépést írta elő. Mindezen kötelezettségek betartását független szabályozó testület felügyelné, amely súlyos szankciókat is alkalmazhatna (például bírságot, a szolgáltatás blokkolását, a vezető tisztségviselők felelősségre vonását stb.).

4. Ajánlások és soft law kezdeményezések európai szinten

Az európai jogrendszerek megengedik a hamis hírekkel szembeni fellépést (a rágalmazással szembeni fellépés vagy a gyűlöletbeszéd, rémhírterjesztés tilalma alapján), a tárhelyszolgáltatói felelősség miatt a platformok pedig kötelezhetők a náluk kifogásolt jogsértő tartalmak eltávolítására, de ezen eszközök *önmagukban aligha alkalmasak* a helyzet megnyugtató kezelésére. Az EU 2017 óta több dokumentumban is foglalkozott a kérdéssel. E dokumentumokban közös, hogy ajánlásokat fogalmaznak meg a platformszolgáltatók számára a hamis hírekkel szembeni hatékonyabb fellépés érdekében, tehát alapvetően az önszabályozásra építenek, egyúttal tartanak az új, kötelező jogi szabályok bevezetésének felvetésétől. Ezzel párhuzamosan érintetlenül hagynák a tárhelyszolgáltatói felelősségnek az elektronikus kereskedelmi irányelvben lefedtetett alapjait, így nem várnak el teljes körű előzetes ellenőrzést a platformok szolgáltatóitól.

54 Communications Decency Act 1196, 47 USC 230, 47. cím, I. rész.

55 Allow States and Victims to Fight Online Sex Trafficking Act of 2017 (FOSTA).

56 Act to Improve Enforcement of the Law in Social Networks (Network Enforcement Act, 2017), https://www.bmjv.de/SharedDocs/Gesetzgebungsverfahren/Dokumente/NetzDG_engl.pdf?__blob=publicationFile&v=2.

57 Gesetz zur Verbesserung der Rechtsdurchsetzung in sozialen Netzwerken (Netzwerkdurchsetzungsgesetz – NetzDG) Artikel 1 G. v. 01.09.2017 BGBl. I S. 3352 (Nr. 61), 1. szakasz.

58 Uo., 3. szakasz.

59 Uo., 4. szakasz.

60 GERALD SPINDLER: *Internet Intermediary Liability Reloaded: The New German Act on Responsibility of Social Networks and its (In-) Compatibility with European Law*. Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce Law. 2017. 166., 167–170.

61 Ld. pl. *Germany: Flawed Social Media Law*. <https://www.hrw.org/news/2018/02/14/germany-flawed-social-media-law> (2018. 02.14.).

62 *Facebook Deletes Hundreds of Posts under German Hate-Speech Law*. <https://uk.reuters.com/article/us-facebook-germany/facebook-deletes-hundreds-of-posts-under-german-hate-speech-law-idUKKBN1KH21L> (2018.07.27.).

63 *France Online Hate Speech Law to Force Social Media Sites to Act Quickly*. <https://www.theguardian.com/world/2019/jul/09/france-online-hate-speech-law-social-media> (2019.07.09.).

64 *Online Harms. White Paper*, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/793360/Online_Harms_White_Paper.pdf.

A jogellenes tartalmakkal szembeni fellépésről szóló közlemény azonban rögzíti azon kívánalmat, hogy a platformok ne csak értesítés esetén, hanem anélkül is, proaktív módon lépjenek fel a jogsértésekkel szemben, ami azonban nem vezethet a felelősség alóli mentesülés elvesztéséhez.⁶⁵ A közleményt követő ajánlás megerősíti az indokolt esetekben alkalmazott, arányos proaktív intézkedések elvárását, amely a jogellenes tartalmak azonosítása érdekében automatizált eszközök alkalmazását is lehetővé teszi.⁶⁶

A hamis hírekkel és az internetes félretájékoztatással foglalkozó „Magas szintű munkacsoport” 2018 márciusában tette közzé jelentését,⁶⁷ amely óvakodik az állami szabályozás kérdésének felvetésétől, és teljes egészében a platformok által önkéntesen alkalmazható és rendelkezésre álló eszközök, lehetőségek áttekintéséből áll. A Bizottság a Magas szintű munkacsoport jelentésére alapozva tette közzé közleményét az online félretájékoztatás kezelésével kapcsolatban.⁶⁸ E dokumentum megerősíti a platformok által önként alkalmazott eszközök elsődlegességét, egyúttal együttműködésre próbálja kényszeríteni az érintett szolgáltatókat (egy, a bizottság által összehívott fórum formájában). A közlemény előirányozta, hogy ha az önkéntes vállalások nem lesznek kellően hatékonyak, felmerülhet a jogi szabályozás szükségé.⁶⁹ A platformok önként vállalt kötelezettségeit tartalmazó kódexet (*Code of Practice*) 2018 őszén fogadták el.⁷⁰

2019. tavaszi európai parlamenti választást követően a bizottság és az Európai Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviseleje közleményben értékelte, hogy mennyire tartották be a platformok a 2018 őszén kiadott bizottsági kódexet és a meghatározott cselekvési tervet.⁷¹ A dokumentum megállapította, hogy „a választásokat megelőzően az összehangolt uniós megközelítés elősegítette a felkészültséget és a koordináció erősítését a dezinformáció elleni küz-

delemben. Az előzetes elemzés szerint hozzájárult a dezinformációs kísérletek nyilvánosság elé tárásához és a választások integritásának megőrzéséhez, a véleménynyilvánítás szabadságának védelmezése mellett. [...] Ennek ellenére még mindig nem lehetünk elégedettek...”

5. A platformok általi magánszabályozás

A hamis hírek terjedésének nehezen szab gátat a jogi szabályozás. De nemigen várhatjuk a teljes körű és megnyugtató megoldást a platformok saját szabályozásától sem. Ennek fő oka, mint Paul Bernal megállapítja, hogy a social media platformokon a rémhírek, rágalmak, gonosz pletykák terjedése nem a rendszer hibája, hanem a rendszer jellegzetességeiből fakadó elkerülhetetlen jelenség.⁷² Ugyanakkor a negatív PR a platformok számára káros lehet, ezért szükségszerű, hogy jogi kötelezettségeik teljesítésén túl is tegyenek a hamis hírek terjedése ellen – e megoldások köre a valótlanosságokat, kitalált történeteket hírként bemutató oldalakkal szembeni tarifaemelésektől a hírfolyamban való hátrébb sorolásig terjed.⁷³ Felmerülhetnek e tekintetben a fizetett reklámokra és szponzorált tartalmakra vonatkozó, az átláthatóság irányába tett lépések is annak érdekében, hogy a felhasználók megtudhassák, ki fizetett egy adott tartalom célba juttatásáért.⁷⁴

A social media platformok által felkért tényellenőrzők verbuválásának ötlete is felmerült, akik az egyes tartalmakat, amennyiben hamis hírnek minősítik, erre utaló jelzéssel láthatják el, illetve ennek alternatívájaként csak a platformoknak jelzik a hamis híreket, amelyek az ezeket terjesztő oldalakat hátrébb sorolhatják a hírfolyamban, vagy akár ki is tilthatják onnan.⁷⁵ A helyzetre jellemző, hogy a hamis hírek megjelölése a felhasználók számára – amivel a Facebook próbálkozott – csak növelte a népszerűségüket, és erősítette a terjesztett valótlan információ hitelességét.⁷⁶ A tényellenőrzők valójában egyfajta sajátos hírszerkesztést végeznek, ami még tovább közelíti a social media platformot a hagyományos médiához.

65 Communication on tackling illegal content online: Towards an enhanced responsibility of online platforms. 28.9.2017, COM(2017) 555 final. 10., 3.3.1. pont.

66 Commission Recommendation of 1.3.2018 on measures to effectively tackle illegal content online, C(2018) 1177 final. 12., 18. pont.

67 Final Report of the High Level Expert Group on Fake News and Online Disinformation (2018), <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformation>.

68 A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának – Európai megközelítés az online félretájékoztatás kezelésére, 2018. április 26., COM(2018) 236 végleges.

69 Uo., 9., 3.1.1. pont.

70 EU Code of Practice on Disinformation (2018), http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/image/document/2018-29/msf_on_disinformation_17_07_2018_-_proofread_99F78DB7-9133-1655-990805803DCDCB67_53545.pdf.

71 Közös közlemény az Európai Parlamentnek, az Európai Tanácsnak, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. Jelentés a dezinformációval szembeni közös cselekvési terv végrehajtásáról. Brüsszel, 2019.6.14. JOIN(2019) 12 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019JC0012>.

72 PAUL BERNAL: *Fakebook: Why Facebook Makes the Fake News Problem Inevitable*. Northern Ireland Legal Quarterly. 2018. 497., 506-509.

73 RICHARD L. HASEN: *Cheap Speech and What It has Done (to American Democracy)*. School of Law, University of California, IRVINE, Legal Studies Research Paper Series No. 2017-38. 226–230.

74 LILI LEVI: *Real „Fake News” And Fake „Fake News”*. First Amendment Law Review. 2018. 285.

75 JESSICA STONE-ERDMAN: *Just the (Alternative) Facts, Ma’am: The Status of Fake News Under the First Amendment*. First Amendment Law Review. 2018. 410; SARAH PEREZ: *Facebook Expands Fact-Checking Program Adopts New Technology for Fighting Fake News*. <https://techcrunch.com/2018/06/21/facebook-expands-fact-checking-program-adopts-new-technology-for-fighting-fake-news/?guccounter=1>.

76 CATHERINE SHU: *Facebook will Ditch Disputed Flags on Fake News and Display Links to Trustworthy Articles Instead*. <https://techcrunch.com/2017/12/20/facebook-will-ditch-disputed-flags-on-fake-news-and-display-links-to-trustworthy-articles-instead> (2018.06.21.).

Tanulmány

Az álhírekkel és az internetes félretájékoztatással foglalkozó „Magas szintű munkacsoport” jelentése alapvetően a platformok magánszabályozásának további erősítésére építi a hamis hírekkel szemben kívánatos stratégiát.⁷⁷ Azt javasolja a platformoknak, hogy bővítsék a felhasználók azon lehetőségeit, hogy a szolgáltatást a saját személyükre szabhassák. Az a felvetés, hogy az aktuális, sokak által tárgyalt témák mellé a platformok javasoljanak a felhasználóknak további, megbízható forrásból származó híreket, illetve növeljék a megbízható hírforrások láthatóságát,⁷⁸ és biztosítsanak lehetőséget a választási jog gyakorlására, még tovább közelítené a platformok moderátorait a hagyományos hírszerkesztők, ezáltal a platformokat a klasszikus hírmédia felé.

A 2018 áprilisában közzétett európai bizottsági közlemény hasonló úton halad, és lényegében a platformok magánszabályozását kívánja ösztönözni, kilátásba helyezve a jogi kötelezettségek előírását is arra az esetre, ha a magánszabályozás nem éri el a kívánt eredményt, de az Elektronikus kereskedelemről szóló irányelv (*Eker. irányelv*) közvetett felelősségi rendszerének érintetlenül hagyása mellett.⁷⁹ Ez a dokumentum az uniós médiaszabályozás tekintetében egyfajta mérföldkőnek tekinthető: immáron nem a médiaszabályozástól egyébként nem egészen idegen önszabályozás ösztönzéséről van szó, amelyben egy, a szabályozott médiumhoz képest külső, tőle független, de nem állami szerv felügyeli a médiumok jogszerű működését, hanem a magánszabályozás – a médiumok (platformok) saját maguk által végzett, a tartalmakra vonatkozó szabályozás – erősítéséről, felvetve annak kötelezővé tételét is a platformok számára.

Ezen megközelítés szerint a platformoknak maguknak kell a tartalmak bírójává válniuk, az *Eker. irányelv*ben foglaltakhoz képest még szélesebb körben. Ezzel – ha megvalósul – az állam lényegében szinte teljes egészében átadná a szabályozás feladatát a platformoknak, e sajátos felügyeleti rendszer megfelelőségének ellenőrzését tartva csak meg magának. Ez a modell nemcsak az EU egyes dokumentumaiban, hanem a tagállami szabályozási kezdeményezésekben is megjelenik, és első példája a már említett német törvény. A szabályozás itt nem közvetlenül a jogellenes tartalmakkal szemben lép fel, hanem a platformokat kötelezi a fellépésre, és a törvénybe foglalt eljárásrend megsértése, és az elvárt teljesítmény (a büntető törvénykönyvbe ütköző tartalmak gyors eltávolításának) elmaradása ad alapot az állami beavatkozásra.

⁷⁷ *Final Report of the High Level Expert Group on Fake News and Online Disinformation*. 2018. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformation>.

⁷⁸ Uo., 33.

⁷⁹ A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának – Európai megközelítés az online félretájékoztatás kezelésére, 2018. április 26., COM(2018) 236 végleges.

V. A valótlanosság védelme – érvek és ellenérvek

A szólásszabadság elméleti igazolásai és az azokon alapuló jogi doktrína ismeretében kérdés, hogy *tilalmazható-e a jelenleginél szélesebb körben a valótlan állítások, vagy megfordítva, jobb lenne-e a szólásszabadság alkotmányos védelmét még inkább kiterjeszteni a hazugságokra?* A jog elmélete és ténylegesen alkalmazott doktrínája között az eddigiekben jelentős eltéréseket érzékeltünk. Vajon érdemes volna a doktrínának közelednie az elmélethez? Ennek megítéléséhez térjünk vissza a II. pontban tárgyalt, a hazugság védelme mellett érvelő elvi megfontolásokhoz!

1. „Birkózzék meg ő a Hamissággal...”

Miltonnal ellentétben ma már aligha hihetünk benne, hogy az igazság nyílt küzdelemben minden esetben felülkerekedik a hazugságon. Még úgy is kételkedünk ebben, ha az „igazságot” nem objektív, metafizikai értelemben, hanem csupán a demokratikus folyamatokban, a közügyekről folytatott vitákban használatos „technikai” értelemben használjuk, és a demokratikus társadalmak működése érdekében mindenféleképpen eldöntendő vitákban felülkerekedő álláspontként tekintünk rá. Az így győzedelmeskedő álláspont is lehet elvben helyes vagy téves, de ebbéli jellege objektíve nem bizonyítható (ld. II. 5. pont). A *fake news*-botrányok, a nagy online platformokon terjedő hazugságok ugyanis képesek *megzavarni a demokratikus folyamatokat*. Nem hiszünk abban, hogy a – legveszélyesebb formájukban nem is az egyszerű, a vitában részt vevő polgároktól, hanem politikai pártoktól, vagy éppen idegen államok titkosszolgálataitól eredő – szándékos és tömegesen terjedő hazugságok megfelelő ellenszere a valóság bemutatása. A hamis hírekkel szembeni fellépés az államok számára ezért nemcsak jogi, hanem nemzetbiztonsági kérdés is lett. Mindez egyúttal veszélybe sodorja a platformok zavartalan működését is, amennyiben a hamis hírek terjedésétől megriadt államok a szigorúbb szabályozás irányába mozdulhatnak el.

2. „Halott dogmák”

Mill felvetése, amely szerint a már felismert igazságnak is jót tesz, ha újra és újra megmértetik, mielőtt halott dogmává kövülne, az online platformok világában szintén *kevésbé meggyőző* érv a valótlan állítások védelme mellett. Egyfelől, ha az igazságot valóban technikai értelemben használjuk – és az eddigiekben amellet érveltem, hogy a modern szólásszabadság-doktrína nem igazán tehet mást –, akkor ezen igazságoknak a legtöbb esetben nincs idejük megkövülni, hiszen érvényük eleve csak rövidebb időre szól. Másfelől az elmélet nem számol a szándékosan

és tömegesen terjesztett hazugságokkal, amelyekkel szemben az igazság szükségszerűen hátrányból indul. Mill elmélete túlzottan elvont és általános.⁸⁰ Bár igaza van abban, hogy az „élő igazság” jobb, mint a megkövült, de ez aligha tart vissza bármely államtól, hogy a demokratikus akaratképzést akadályozó valótlan állításokat korlátozni igyekezzon, kirekesztve azokat a szólásszabadság védelmi köréből.

3. „Több beszéd”

A „több beszéd” mint a hazugságok ellenszere szintén *kétséges hatékonyságú*. Mint Sunstein felveti, a valótlan állítások tiltása sokszor növeli azok hatását, terjedési sebességét, érdekességét és vonzerejét.⁸¹ A holokauszttagadás legjobb ellenszere az amerikai doktrína szerint nem a tilalom, hanem a nyilvánosság előtti megmérettetés és nyílt vitában való legyőztetés.⁸² De vajon minden hamis állítás olyan, amelyet biztosan érdemes a nyilvánosság elé engedni? A holokauszt megtörténtét tagadó állítások minden országban, mindenhol érdemesek arra, hogy nyílt vita tárgyai legyenek? Alvarez hazugsága a kitüntetéséről olyan állítás, amelynek védelme fontos a közéleti viták szabadságának megőrzése, illetve a demokratikus eljárások védelme érdekében?⁸³ Biztosak lehetünk benne, hogy az efféle állításokkal szemben érdemes még több beszéddel küzdeni, egyúttal lemondva a szabályozás segítségéről? Az európai szólásszabadság-doktrína válasza erre nemleges.

A „több beszéd” teória az *online platformok korában* egyébként sem alkalmazható többé. Amikor mindenki vagy majdnem mindenki beszélhet, akkor az egyes ember hangja észrevehetetlenül halk. Ha kétmilliárdnyi Facebook-felhasználó beszél, akkor közülük nagyon kevesek megszólalása ér el bármiféle hatást a közéleti kérdések vitáiban. A több beszéd ekkora léptékben nem egyértelműen szolgálja az igaz álláspontok megtalálását. Ennek oka a platformok működési sajátosságaiban keresendő. A több beszéd a több hazugságnak is teret ad, amely gyorsan terjed, és ez még nehezebben megkülönböztethetővé teszi a valótlan szót a valóstól. A platformokon a hazugság és az igazság, a *fake news* oldalak és a pontos, alapos beszámolók ugyanolyan módon és formában jelennek meg. A platformok nem töltik be azt a kapuóri (szerkesztői) szerepet, amelyet a hagyományos média, és nem is kísérik meg kiszűrni a valótlan állításokat. Az egyes felhasználók személyére szabott szolgáltatásaik pe-

dig megnehezítik, hogy a felhasználó a számára nem vonzó tartalommal találkozzon, így ha valaki valótlan szót hirdet, az a beszélők hálójába kerül, a platformok ezt nem ellensúlyozzák más, hozzá eljutott, megalapozott és ellenőrzött tartalmakkal.⁸⁴

4. A „gondolatok piaca”

Megállapítottuk, hogy *Holmes bíró* gondolatok piaca metaforája akkor illeszthető be a modern szólásszabadság-doktrínába, ha úgy értelmezzük, hogy valóban gondolatokról, azaz ideákról, és nem tényekről szól (ld. II. 3. pont). A holmes elmélet alapján tehát nem nyújtható védelem a valótlan tényállításoknak, amelyeket valótlan szót tudatában terjesztenek. A „piaci versenyben” kizárólag a vélemények vesznek így részt. De ezt az értelmezést megzavarja a Holmes által írt vélemény egyértelmű utalása, amely „az igazság próbájáról” beszél: „az áhított végső jó a gondolatok szabad cseréje révén érhető el inkább – hogy az igazság legjobb próbája az, hogy a gondolat elég erős-e ahhoz, hogy kivívja a saját helyét a piaci versenyben.”⁸⁵ A gondolat „igazsága” feltételezi annak objektív eldönthetőségét, azaz eszerint mégis csak tényállításokról lenne szó. Az ellentmondás akkor oldható fel, ha az „igazságot” itt is abban a szűkített értelemben használjuk, amely a közviták eldöntéséhez elengedhetetlenül szükséges, de ennél messzebbre nem terjed.

5. A demokrácia szolgálata

Sunstein nem tartja kellően meggyőző érvnek e korlátozás ellen a bevett álláspontok téves voltának lehetőségét, vagy az igazság potenciális elfojtását a valótlan állítások közzétételének korlátozásával.⁸⁶ A kérdés, hogy szükséges-e, vagy éppen ellenkezőleg: megengedhetetlen-e a valótlan állításokat tiltani egy demokráciában, ennél tágabb érvényű problémákat is felvet. *Egyfelől* az állami önkény minden formája üldözendő, elvi lehetőségei szűkítendők. Az orwelli Igazság-minisztérium⁸⁷ rémképe ellentétes a demokráciával – állami hatóságok nem dönthetnek igazság-valótlan kérdésben. *Másfelől* a közviták és a demokratikus eljárások megzavarása a demokráciával összeférhetetlen, az ilyen jelenségekkel szembeni fellépés megengedhető. Ez a két szempont nehezen egyeztethető össze, és a szólásszabadság, valamint az ezzel szemben álló más érdekek folyamatos *egyensúlyozására* kényszeríti az egyes jogrendszereket a két szélsőség (állami önkény – teljes korlátozatlanosság) között.

80 CASS R. SUNSTEIN: *Falsehoods and the First Amendment*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3426765, 11.

81 Uo., 11.

82 RUSSELL L. WEAVER – NICOLAS DELPIERRE – LAURENCE BOISSIER: *Holocaust Denial and Governmentally Declared 'Truth': French and American Perspectives*. *Texas Tech Law Review*. 2009. 495., 512–516.

83 SUNSTEIN i. m. 12.

84 PHILIP M. NAPOLI: *What If More Speech Is No Longer the Solution: First Amendment Theory Meets Fake News and the Filter Bubble*. *Federal Communications Law Journal*. 2018.

85 Holmes bíró véleménye, *Abrams v. the United States* (18. jegyzet).

86 SUNSTEIN i. m. 8–9.

87 GEORGE ORWELL: 1984. Budapest, Európa, 1989.

Tanulmány

Az online platformok uralta nyilvánosság szabályai nem feltétlenül kell, hogy kövessék a hagyományos médiára alkotott és alkalmazott korábbi szabályokat és jogi megközelítéseket. De ennek felismerése csak elvi támogatást ad a valótlan állításokkal szembeni jogi fellépéshez, mert azok általános tiltása továbbra sem elképzelhető, még az európai országokban is alkotmányellenes lenne. Az európai doktrína nem ismeri el a valótlan állítások értékét, de azok bizonyos mennyiségben elkerülhetetlenek a nyilvános vitákban, és így általános tiltásuk a közéleti viták lehetőségét szűkítené,⁸⁸ az online megjelenő valótlan közlések tömegessége pedig még egy esetleges általános tiltás esetén is csak igen nehezen tenné lehetővé egy efféle tilalom érvényesítését. Daniela Manzi megállapítása szerint a *fake news* jelenséggel szembeni szóláskorlátozó megoldási lehetőségek alkotmányellenesek, a nem közvetlenül a beszédre irányuló egyéb lehetséges megoldások pedig (mint például a médiatudatosság erősítésére tett kísérletek, a platformok működésének transzparenciáját növelni kívánó felvetések, a fogyasztói jogok erősítésének szándéka) hatástalanok lennének.⁸⁹

88 Ld. pl. *Hustler Magazine v. Falwell* 485 US 46 (1988), 52.

89 DANIELA C. MANZI: *Managing the Misinformation Marketplace: The First Amendment and the Fight Against Fake News*. Fordham Law Review. 2019. 2641-2645.

VI. Összefoglalás

A szólásszabadság jelenleg Európában alkalmazott doktrínája nem zárja ki a valótlanítások közzétételének tilalmát, így azok nem tarthatnak igényt általános érvényű alkotmányos védelemre. A valótlan tényállítások *bizonyos esetekben korlátozhatók, de általános tilalmuk nehezen képzelhető el*. Ezzel együtt az ilyenek súlyos és tömegesen jelentkező problémát jelentenek a nyilvános kommunikáció, a közügyek megvitatása számára, elsősorban a nagy online platformokon. A platformok maguk is próbálkoznak különböző eszközökkel, erre pedig az államok is erősen ösztökélik őket.

A lehetséges szabályozás vagy ellentétes a szólásszabadság elveivel, vagy előre sejtetően kevésbé hatékony. Az államok egyelőre elfogadni látszanak azt, hogy a platformok nélkül nem képesek a nyilvános szféra szabályozására, a korábbi kizárólagos állami feladatukat, a szólásszabadság háttérainak megvonását pedig tudatosan átadják a platformoknak. Ez a korábbi szabályozási megközelítések *kudarcat* jelenti és előrevetíti, hogy az online kommunikációban egyre erősödni fog egyfajta sajátos *elitizálódás*: a közélet iránt érdeklődő tudatos polgárok, akik az alapos tájékoztatásért esetleg még fizetni is hajlandók, előnybe kerülnek azokkal szemben, akik háttérismeret, anyagi erőforrások és a média megfelelő használatát segítő képességek híján a tömeges hazugságok potenciális célpontjaiként használják a világhálót. Lesznek tájékozott, alapos és pontos ismeretekkel rendelkező polgárok, akik különbséget tudnak tenni valóság és valótlanítás között, és lesznek – *a többiek*. Éppen úgy, mint az internet előtti, hagyományos médiavilágban.

DETERMANN ADATVÉDELMI JOGI ÚTMUTATÓJA

NEMZETKÖZI VÁLLALATI COMPLIANCE

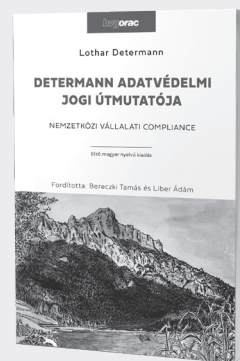
Első magyar nyelvű kiadás

SZERZŐ: Lothar Determann

FORDÍTÓK: Bereczki Tamás, Liber Ádám

ÁRA: 7000 Ft

Vállalatok, ügyvédek, adatvédelmi tisztviselők, compliance-vezetők, valamint a humán erőforrás, a marketing és az informatika területén dolgozó szakemberek egyre gyakrabban szembesülnek adatvédelmi kérdésekkel. Noha az adatvédelmi tárgyú ismeretek szabadon hozzáférhetők, nehéz lehet gyorsan megérteni egy problémát anélkül, hogy elvesznénk a részletekben. Ez az a helyzet, amikor Determann adatvédelmi útmutatója segítségül hívható: azonosítja a lényeges kérdéseket, és tömör gyakorlati útmutatást nyújt egy egyre összetettebb jogterülethez, amelyet a nemzetközi jogszabályok, a technológia és a társadalom gyors változása formál.

Fekete Balázs habilitált egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)

„Az emberekből előbukkant az empátia...” Mikroantropológiai kutatás a társadalmi távolságtartás szabályainak működéséről*

A tanulmány a társadalmi távolságtartással kapcsolatos szabályok gyakorlatát vizsgálja jogi antropológiai kiindulópontból. A kutatás Buda egy lehatárolt részén zajlott március eleje és április vége között a résztvevő megfigyelés és az interjúkészítés módszereivel. A terepmunka eredményeit a tanulmány a társadalmi-jogi kutatások egyes elméleti konstrukciói – például a jelentésadás fontossága, a kritikai perspektíva léte, a félautonóm társadalmi mezők léte és a jogi rítus fogalma – segítségével értelmezi. A kutatás egyik fő meglátása, hogy a rendeleti szinten elrendelt társadalmi távolságtartás sikeres megvalósításában jelentős szerepe volt a helyi közösségnek, és vizsgálata során a jogi kultúra több egyedi jellemzője is feltárható, noha nem az általánosítás igényével.

„Small facts speak to large issues, winks to epistemology, or sheep raids to revolution, because they are made to.”

Clifford Geertz¹

I.

Rendeletekkel elrendelt társadalmi távolságtartás

2020. március 17-én hatályba lépett a 46/2020. (III. 16.) kormányrendelet a vészhelyzet során teendő intézkedésekről, és ezt követte a március 28-án hatályba lépő 71/2020. (III. 27.) kormányrendelet a kijárási korlátozásokról. Mindkét rendelet a koronavírus-járvány miatt bevezetett veszélyhelyzethez kapcsolódik, céljuk az ún. *társadalmi távolságtartás – social distancing*² – szabályozása

* Köszönöm Gárdos-Orosz Fruzsínának, hogy biztatott e kutatásra és alaposan véleményezte a korábbi változatokat, Marie-Claire Fobletsnek, hogy megerősített az elképzelésemben, Gulya Fruzsínának pedig azt, hogy segített a módszertan kidolgozásában. A tanulmány első változatához értékes kritikát és kommentárokat kaptam Balogh Lídiától, Boda Zsoltól, Burai Petrától és H. Szilágyi Istvántól. Ezek mind jelentősen hozzájárultak a koncepció és a szöveg javításához és kiegészítéséhez. A tanulmány az TKJTI *Epidemiológia és jogtudomány* című kutatási programja keretében készült.

1 CLIFFORD GEERTZ: *Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture*. In: CLIFFORD GEERTZ: *The Interpretation of Cultures*. New York, Basic Books, 1973. 319.

2 A társadalmi távolságtartás jelentőségéről ld. ezt az alapvető cikket: TOMAS PUEYO: *Coronavirus: Why You Must Act Now. Politicians, Community Leaders and Business Leaders: What Should You Do and When?* Medium 19.3.2020. <https://medium.com/@tomaspueyo/coronavirus-act-today-or-people-will-die-f4d3d9cd99ca>. (2020.06.03.). A társadalmi távolságtartás történelmi tapasztalatairól: NINA STROCHLIC – RILEY D. CHAMPINE: *How some cities ‘flattened the curve’ during the 1918 flu pandemic*. National Geographic, 27.3.2020. <https://www.na>

annak érdekében, hogy a társadalmi érintkezések korlátozásával a vírus terjedését le lehessen lassítani és így az új koronavírus által teremtett krízishelyzet az egészségügyi rendszer számára kezelhető maradjon.

E két rendelet szabályai óriási változást hoztak az emberek mindennapi életében. Többek között megtiltották számos intézmény látogatását (például mozik); korlátozták – bizonyos kivételekkel – a boltok nyitvatartását; kizárólagos vásárlási időszakot – délelőtt 9–12 között – hoztak létre a 65. évnél idősebbek számára; elrendelték, hogy csak „alapos indokkal” hagyhatják el a lakók lakóhelyüket, és e szabályok megszegését szabálysértéssé nyilvánították. Azaz komolyan felforgatták a lakosság már bevett, mindennapi rutinját és ezzel hirtelen, egyik napról a másikra jelentős alkalmazkodást követeltek meg széles rétegektől. A szabályok ilyen horderejű változása a társadalmi jogi kutatások szemszögéből mindig izgalmas helyzetet teremt, hiszen *kvázi „laboratóriumszerűen” megfigyelhetővé és vizsgálhatóvá válik, hogy új szabályok bevezetése hogyan hat az emberek viselkedésére – ami egy örök jogszociológiai probléma.*

A következőkben egy jogi antropológiai mikroprojekt első vázlatát és eredményeit szeretném bemutatni, ezek talán segíthetnek megérteni, hogyan zajlott a társadalom egyes csoportjaiban az e szabályokhoz történő alkalmaz-

nationalgeographic.com/history/2020/03/how-cities-flattened-curve-1918-spanish-flu-pandemic-coronavirus/. (2020.06.03.).

Tanulmány

codás. E bevezetést (I. rész) követően a tanulmány a bemutatja a kutatás módszertanát (II. rész), összefoglalja az interjúk és a résztvevő megfigyelés tapasztalatait (III. rész), majd elhelyezi azokat a társadalmi-jogi kutatások elméleti keretei között (IV. rész) és megfogalmaz néhány összegző állítást (V. rész).

II. Módszertan és korlátok

A bemutatandó kutatás *alapvetően jogi antropológiai jellegű*.³ Egy kisebb, városi környezetben élő közösséget vizsgáltam a résztvevő megfigyelés és az interjú módszerei segítségével,⁴ ezért a kutatás egyáltalán nem törekedett a reprezentativitásra – még az adott város, Budapest vonatkozásában sem –, hanem egy egyedi (*particular*)⁵ – tapasztalatösszeg tanulságainak feltárására vállalkozott. Nem kevesebbre, nem többre.

Izgalmas tudományelméleti vitákat lehetne folytatni arról, hogy vajon a jogi antropológia, a jogszociológia, vagy a jog kulturális irányú kutatása hogyan kapcsolódhat, vagy éppen hogyan nem kapcsolódhat tudományelméleti szempontból egymáshoz,⁶ és vajon mennyire konzekvens, hogy ez a tanulmány jogi antropológiai kiindulópontot vesz fel, de számos jogszociológiai, sőt jogelméleti fogalmat is felhasznál a későbbiekben, és – végső soron – ezzel különböző epiztemológiai alapokon álló tudományos hagyományokat mos össze, szemben a módszertisztaság elméleti igényével. Azt gondolom azonban, hogy jelen esetben – noha lehet jelentősége – mégsem ez a leglényegesebb probléma. Egyre elterjedtebb a szakmai közösségben ugyanis, hogy a diszciplináris határok merrev tudatosítása helyett érdemesebb problémacentrikus társadalmi-jogi kutatásokat folytatni.⁷ Azaz nem feltétle-

nül a szűken értelmezett módszertan segítségével választunk ki egy kutatási kérdést, hanem a minket érdeklő kérdéshez alakítjuk a kutatás során felhasznált módszereket, fogalmakat és összefüggésrendszereket.

E második nézőpont irányából megközelítve kutatásunk legtágabb értelemben a jogi kultúrák társadalmi-jogi nézőpontú kutatásának hagyományába illeszkedik.⁸ Azaz elfogadja azt a kiindulópontot, hogy a jogot nem lehet önmagával és önmaga irányából kielégítően magyarázni, hanem mindenképpen az azt körülvevő társadalmi, politikai és kulturális közeg felé kell fordulni, és ezzel összekapcsolva szükséges vizsgálni a jogi jelenségeket. A jogi kultúra kutatása természetesen számos – vagy talán inkább: számtalan – részproblémát egyesít, és ez a magas fokú problémakomplexitás szinte kizárja a holisztikus, általános érvényű kutatási törekvéseket.⁹ Ezért e kutatás csak egyetlen problémadimenzióra koncentrálni: a szabálykövetés jelenségéből arra a mozzanatra, hogy milyen jelentősége lehet a szabályok működése szempontjából a közösségi hatásoknak.¹⁰

Ez a választás egy módszertani döntést is magában rejt, ugyanis most csak egy kisebb közösségnek egy különleges időpillanatban megvalósuló viszonyát kívánom vizsgálni a szabálykövetés általános keretében. E mikroszkopikus érdeklődés pedig egyenesen elvezet a jogi antropológiai nézőpontjához, azon belül a Geertz által kidolgozott „sűrű leírás” módszeréhez.¹¹ A kutatás szempontjából a „sűrű leírás” két mozzanata lényeges. Egyrészt a tapasztalatok minél részletesebb bemutatásának, leírásának igényét kell kiemelni. Másrészt annak tudatosítása is fontos, hogy nem jelenségeket „keresek” általában, hanem egyes történések közösségi értelmezéseit kívánom a tapasztalatok és a társadalmi-jogi kutatások fogalomkészletének segítségével bemutatni, és ezzel azokat tovább is értelmezem.

1. A „környék”

A vizsgált közösség a közvetlen lakókörnyezetem, egy dél-budai kerület 7-8 utcája és az ott élő emberek. Ezt a környeket forgalmasabb utak választják el a kerület többi részétől, egyfajta természetes határként. Buda átlagos része, se nem kiemelkedően jómódú, sem kifejezetten hátrányos helyzetű. Alapvetően négy- és kilencemeletes panelházak alkotják a környék szívet, de találhatunk családi házas és új építésű, lakópark jellegű utcákat és utcársze-

3 A jogi antropológiáról ld. H. SZILÁGYI ISTVÁN: *Bevezetés*. In: *Jog és antropológia* (szerk. H. SZILÁGYI ISTVÁN). Budapest, 2000. 3–26.

4 Módszertani értelemben Marc Hertog egy esettanulmánya inspirált, melyet egy holland iskolában megtagadott kézfogás kapcsán kibombant diszkriminációellenes ügy kapcsán. Ennek során, survey eredmények felhasználása mellett meginterjúvolt szakértőket és az iskola igazgatójával is alaposan elbeszélgetett. MARC HERTOOGH: *Nobody's Law. Legal Consciousness and Legal Alienation in Everyday Life*. London, Palgrave-Macmillan, 2018. 87–108. (A School Director and Non-discrimination Law).

5 Vö. GEERTZ: I. m. 319.

6 Vö. H. SZILÁGYI ISTVÁN: *Rokoni kapcsolatok. Jogi antropológia és jogi etnográfia*. In: *Jogi néprajz-jogi kultúrtörténet: tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből* (szerk. NAGY JANKA TEODÓRA – MEZEY BARNA). Budapest, ELTE Eötvös, 2009. 63–64.

7 Vö. DAVID NELKEN: *Comparative Legal Research and Legal culture: Facts, Approaches, and Values*. Annual Review of Law and Social Science, 2016. sz. 45–62; a jog-összehasonlítás területéről pedig ld. MARK VAN HOECKE: *Methodology of Comparative Legal Research*. Law and Method, 2015. 2. sz. 1–35. <https://www.bjutijdschriften.nl/tijdschrift/lawandmethod/2015/12/RENM-D-14-00001.pdf> (2020.06.03.).

8 LAWRENCE M. FRIEDMAN: *The Legal System. A Social Science Perspective*. New York, Russel Sage Foundation, 1975.

9 Vö. FEKETE BALÁZS: *A jogi kultúra „korai recepciója”: A „jogi kultúra” fogalmának beépülése a '80-as és korai '90-es évek jogirodalmába*. Jogtudományi Közöny, 2019/9. sz. 349–358.

10 Vö. LAWRENCE M. FRIEDMAN: *Impact. How Law Affects Behavior*. Cambridge, Massachusetts, London, England, Harvard University Press, 2016. 153–187.

11 GEERTZ: I. m. 310–323.

ket is, melyek felpettyezik a nagy panelházak geometrikus rendezettségét. Még a budai átlaghoz képest is sok a zöldterület, parkok, játszóterek, házelőkertek, és ezek mind-mind a közösségi élet tereként is szolgálnak, és azokat az itt lakók örömmel veszik igénybe, a legkisebbektől az idősekig. Egy hétvégén gyakori napközben, hogy gyerekek futkároznak a házak között és az utcákban, fiatalok üldögélnek a padokon és a pingpongasztaloknál, míg nyugdíjasok sétálnak és beszélgetnek. A környék lakossága az utóbbi tíz évben jelentősen változott, észrevehetően nőtt a középosztálybeli fiatalok és kisgyerekes családok aránya. A lakók egy jelentősebb része ismeri egymást, gyakran azért, mert az itt található – jónak számító – iskolába jártak együtt, vagy mert ismerik egymás a boltokból, ahol nap mint nap megfordulnak, vagy mert sokat találkoznak az utcán, például kutyasétáltatás közben vagy összefutnak a panelházakban. Nem ritka, hogy olyanok is köszönnek egymásnak, akik csak futólag látják egymást nap mint nap. Kicsit olyan benyomása lehet annak, aki először jár itt, mintha egy falu bújna meg a nagyváros szövetében, amit az is felerősít, hogy gyakran lehet látni a parkokban és a játszóterek körül kisebb-nagyobb beszélgető csoportokat a legkülönbözőbb korosztályokból.

2. A résztvevő megfigyelés

A kutatás résztvevő megfigyelés részét mindennapi tapasztalataim alkotják – tíz éve élek ezen a környéken, gyerekkoromban pedig ide jártam általános iskolába –: az első koronavírusos esetek bejelentését követően nap mint nap, amikor kimozdulunk, figyelem, hogyan viselkednek az emberek a nyilvános tereken és a boltokban. Ezek a megfigyelések adták az ötletet a kutatáshoz, ugyanis nagyon hamar azt a benyomást szereztem, hogy már a koronavírus magyarországi azonosítása után, noha finoman, de érezhetően megváltozott az itt lakók viselkedése, és az tovább változott az iskolabezárás, a nyitvatartási korlátozások és végül a kijárási korlátozások bevezetését követően.

Ez a változás – ahogy láttam – valóban jelentős mértékű volt, és a legtöbb ponton egybevágott a bevezetett korlátozásokkal, egyes esetekben azonban, például a kötelező távolságtartásnál, *a napi gyakorlat meg is előzte az előíró jogszabályokat*. A nagy többség szinte az első napoktól odafigyelt a távolságtartásra, akár kutyasétáltatás közben, akár bevásárlásnál; folyamatosan egyre több maszkot és gumikesztyűt viselő lakót lehetett látni; a korábban gyakran tömött villamosokról és buszokról szinte eltűntek az utasok, a boltokban pedig megváltozott a vásárlás „stílusa” az első, lisztért és cukorért zajló rohamot követően. Azaz a szemem előtt alakult át az engem körülvevő emberek nagy részének viselkedése, és úgy éreztem, ez kiváló lehetőséget biztosít a szabályok működésének vizsgálatára egy ilyen városi, mégis erősebb közösségi kapcsolatokkal rendelkező közösségben.

3. Az interjúk

Ahhoz, hogy megértsem a helyzetet, az interjúkészítés módszerét választottam. Az interjúalanyokat a személyes kapcsolati hálómra keresztül választottam ki, közös benünk – noha ez nem volt tudatos döntés –, hogy mindannyian nők, és – ez viszont tudatos döntés volt – mindannyian erősen kötődnek ehhez a környékhez. Tehát olyan interjúalanyokat kerestem, akik betekintést tudnak nyújtani a minket körülvevő, a mindennapi életünk talán legfontosabb tereit alkotó közösségek belső viszonyaiba, és – feltételezhetően – maguk is hatással vannak e viszonyok kialakulására és változására. Továbbá nagyon fontos volt, hogy kötődjenek a környékünkhöz, hiszen ez azt jelenti, hogy *napi cselekedeteik és interakcióik egy jelentősebb része ebben a közegben történik, hatnak a környezetükre és a környezetük is visszahat rájuk*: vagy itt élnek és itt is dolgoznak, azaz a napjaik legnagyobb részét ezen a környéken töltik, vagy itt dolgoznak – a boltokban vagy az iskolában – már hosszabb ideje, akár évtizedek óta, és ezzel beilleszkedtek a környék közösségébe.

Továbbá mivel a kiindulópontom az volt, hogy a szabálykövetésben – sok más ok és indok mellett természetesen – *jelentős szerepe van a kisebb közösségeknek*,¹² ezért olyan interjúalanyokat kerestem, akik valamilyen módon a környék életében tágran értelmezett közösségszervező tevékenységet végeznek. Végül két boltossal, két tanárral és három többgyerekes anyával készítettem interjút, mert azt gondolom, hogy az ő tevékenységük mind komolyan hozzájárul bizonyos mikroközösségek mindennapi működéséhez.¹³

Lényeges korlát volt, hogy egy hét alatt készítettem el az interjúkat, és így a szükséges egyeztetések és a rendelkezésre álló szűk időkeretek (az otthonlét és a digitális oktatás sokkal nagyobb lekötöttséget jelentett, mint azt a bevezetés előtt bárki feltételezte volna) miatt nem volt lehetőségem több személlyel interjúzni. E nehézségek is abban erősítették meg, hogy inkább korlátozottabb számú interjút készítek el, de megpróbálom a – véleményem szerint – lehető legjobb interjúalanyokat kiválasztani és az interjú mélységét erősíteni.

Az interjúalanyokat személyesen kerestem meg, és arra törekedtem, hogy az interjúhelyzetekben számukra elsődlegesen ne mint kutató jelenjek meg, hanem sokkal inkább mint egy olyan lakó, barát vagy szülő, akit már régebb óta ismernek, láthatnak mindennap, és akiben ezért talán jobban megbíznak, mint egy sokféle címmel és kva-

12 Ld. JOHN GRIFFITHS: *A jogalkotás társadalmi működése*. In: *Jog és antropológia* (szerk. H. SZILÁGYI ISTVÁN). Budapest, 2000. 239–271.

13 Vö. Herbert Hart felelősségelméletével, melyben külön kategóriát szentel a társadalmi konvenciókon nyugvó szerepeinkből fakadó felelősségnek, az ún. szerepfelelősségnek. Ld. HERBERT HART: *A felelősség*. In: *Felelősség* (szerk. KROKOVAY ZSOLT). Budapest, L'Harmattan, 2006. 51–67.

Tanulmány

lifkációval rendelkező idegenben, aki „kívülről” érkezik velük beszélgetni. Abban reménykedtem, hogy ez a szorosabb kapcsolat segíteni fog abban, hogy őszintén feltárják, mit gondolnak a jelen helyzetről, ne pusztán a szabványválaszokat fogalmazzák meg.

A beszélgetéseket *félíg strukturált interjúk* keretében folytattam. Elsőként vázoltam azt, hogy kutatási célból szeretnék velük beszélgetni; ezt követően elmondtam, hogy a kiindulópontom az a benyomás, hogy az itt lakók betartják ezeket a jelentősen korlátozó szabályokat; majd megjelöltem azt a két szabályt – a boltok nyitvatartásának korlátozását (15 óráig)¹⁴ és az idősek számára létrehozott „bevásárlási” sávot¹⁵ –, amelyre a kérdéseim vonatkoznak. Még az interjú kezdete előtt jeleztem azt is, hogy nem készítek hangfelvételt, hanem jegyzeteket, és ezért biztosan nem lesznek beazonosíthatók a készülő tanulmányban.

A beszélgetést négy kérdés köré építettem fel, és azoknál, akiről tudtam, hogy gyermekeket nevelnek vagy gyerekekkel foglalkoznak, feltettem még egy kérdést:

1. Mit gondolsz a boltok nyitvatartásának korlátozásáról és az időseknek kijelölt nyitvatartási sávról?

2. Változott-e az emberek viselkedése, amióta hatályba léptek ezek a szabályok?

3. Mit gondolsz, miért tartják be az emberek ezeket a szabályokat? Mi történik, ha valaki megsérti ezeket, van erről tapasztalatod?

4. A tapasztalataid alapján hol lehet a kijárási korlátozások határa?

5. Beszélsz-e a gyerekeknek erről a helyzetről?

Az interjúk általában 20–25 percig tartottak, egy alkalommal beszélgettünk többet, majdnem háromnegyed órát. A beszélgetések során igyekeztem a lehető legjobban a háttérbe húzódní, semmilyen olyan megjegyzést nem tettem tudatosan, amelyek befolyásolhatták volna az interjúalany véleményét. Esetlegesen rákérdeztem egyes állításokra a beszélgetés közben, általában azt kérve, hogy magyarázza el jobban, amit korábban mondott.

4. A kutatás korlátai

Mint minden antropológiai jellegű kutatás esetében, itt is tudatosítani kell a kutatás korlátait, amelyek az eredm-

nyek későbbi, a szakmai közösség és az érdeklődők által történő értelmezését is behatárolják.¹⁶

E korlátok közül az első ezek a *mikroszkopikus egyediség*. Emiatt ebben a kutatásban nem alkalmaztam az összehasonlítás módszerét, azaz nem figyeltem meg egy másik hasonló közösséget – például egy falut vagy egy kisváros egy részét – és nem készítettem ott hasonló interjúkat. Így az értelmezést, elemzést jelentősen segítő összehasonlító megközelítés segítségét itt most nem vehetjük igénybe. Ez nyilván nagyon komoly korlát általánosításokhoz szokott gondolkodásunk számára, az eredményeket mégsem szabad úgy értelmezni, hogy általános, a magyar társadalom és jogi kultúra egészének megfeleltethető következtetések levonására adnak lehetőséget.

A kutatási eredmények elemzését tovább korlátozza, hogy egy viszonylag rövid időszakban készült – a részvevő megfigyelés március elejétől e tanulmány megírásáig, április utolsó napjaiig történt, az interjúkat pedig az április 13-a és 19-e közötti héten készítettem –, így hiányzik a longitudinális dimenzió. Azaz az eredmények csak egy időpillanatot mutatnak meg, és ezért nem élhetünk például két, időben jól elváló időszak eredményeinek összevetésével és az időbeli összehasonlítás tanulságainak felhasználásával. Ez még tovább korlátozza az eredmények érvényességét, azonban azt sem szabad elfelejteni, hogy a vizsgált időszak „történelmi léptékű” különlegessége (ilyen mértékű hirtelen változásra nem volt példa a magyar társadalom életének rendszerváltást követő évtizedeiben) önmagában indokolhatja e periódus ilyen szemléletű vizsgálatát.

Utolsóként azt is hangsúlyozni kell, hogy e tanulmány nem jogi jelenségeket vizsgál önmagukban, ahogy azt általában a jogtudomány teszi, hanem a jogi jelenségek (szabályok) értelmezését egy kisebb közösség kontextusában. Azaz bármennyire is furcsa ezt kijelenteni, a kutatás tárgyául szolgáló szabályokról nem tudunk meg semmi újat, hanem azt ismerjük meg, hogyan látják és értelmezik ezeket a szabályokat Buda egy részén, szűkebb közösségekben. A jogi antropológia kutatási módszere segítségével feltárt értelmezéseket pedig a társadalmi-jogi kutatások egyes fogalmainak, problémahorizontjainak segítségével e tanulmány „még tovább is értelmezi”, így behelyezi a tapasztalatokat e kutatások hagyományai- ba, és ezzel értelmezésüket tudományos fogalmak segítségével kibővíti.¹⁷

14 46/2020. (III. 16.) Korm. rendelet 6. § „Az élelmiszert, az illatszert, a drogériai terméket, a háztartási tisztítószeret, a vegyi árut és a higiéniai papírterméket árusító üzlet, továbbá a gyógyszertár, a gyógyászati segédeszközt forgalmazó üzlet és az üzemanyag-töltő állomás kivételével a kereskedelemről szóló 2005. évi CLXIV. törvény 2. § 27. pontja szerinti üzletben (a továbbiakban: üzlet) 15.00 óra után 06.00 óráig az ott foglalkoztatottak kivételével tartózkodni tilos.”

15 71/2020. (III. 27.) Korm. rendelet „6. § (1) Saját és családja érdekében a 65. életévét betöltött személy az élelmiszerüzletet, drogériát, piacot vagy gyógyszertárat 9.00 óra és 12.00 óra közötti időben látogathatja. (2) Az élelmiszerüzletben, drogériában, piacon vagy gyógyszertárban 9.00 óra és 12.00 óra közötti időben az ott foglalkoztatottak kivételével kizárólag az (1) bekezdés szerinti személy tartózkodhat.”

16 Vö. GEERTZ: *I. m.* 318–320.

17 Ezt nevezi Thomas Kuhn rejtvényfejtő kutatásnak, vö. THOMAS S. KUHN: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris, Budapest, 2002. 47–54. Geertz értelmezésében ld. GEERTZ: *I. m.* 321.

III. Tapasztalatok

1. A résztvevő megfigyelés tapasztalatai

Az elmúlt egy hónapban zajló résztvevő megfigyelés során a tapasztalataimat két nagyobb csomópont köré tudtam elrendezni.

Az első ezek közül triviálisnak tűnik, mégis érdemes rögzíteni. Ahogy nap mint nap láttam, *a környéken élő emberek viselkedése minőségi értelemben változott meg*, és ennek üteme kifejezetten gyors volt. Igazán érdekessé teszi ezt a jelenséget, hogy a változás ritmusa és lépései időben nem vágtak teljesen egybe a korlátozó intézkedések bevezetésével. A viselkedés átalakulása már akkor elkezdődött – március második hetének elején –, amikor az első megbetegedések hivatalos diagnosztizálását követően még csak a média kezdett intenzíven foglalkozni a koronavírussal, ellentétben a kormányzattal, mely ekkor nem szentelt kiemelt figyelmet a problémának. Már március második hetének vége felé lehetett látni maszkot viselő lakókat, a környék tömegközlekedésével is érzékelhetően kevesebben mozogtak, megnőtt azok száma, akik az utcán igyekeztek elkerülni a szembejövőket, csütörtökön és pénteken pedig a szülők önálló döntése miatt már észrevehetően kevesebb tanuló volt az iskolában,¹⁸ noha ekkor még hivatalosan nem merült fel az iskolák bezárása, sőt kifejezetten szembehelyezkedett ezzel az ötlettel a kormány. A mindennapi viselkedés megváltozása tehát fokozatosan történt, az egyes lépések – távolságtartás az utcán és a boltokban, a tömegközlekedés mellőzése, a gyerekek „kikérése” az iskolából, maszk- és kesztyűviselés – szervesen követték egymást, és ez a tanulási periódus körülbelül április elejére ért véget.

Ez a fokozatos változás és az mögötte rejlő „tanulás” azt jelentette, hogy napról napra egyre többen igyekeztek, egyelőre csak közösségi szinten, gyakran ki nem mondva, csak a cselekedetek közvetítésében létező új szabályokhoz alkalmazkodni a mindennapi életben és betartani azokat. Ez az egyre szélesebb körben uralkodó minta, illetve az új mintáknak való megfelelésből fakadó kisebb napi, általában rosszallással végződő konfliktusok (például egy vevő „ráállt a másikra” a pénztárnál, egy gyerek a sétáló idős nénit szinte érintve „húzott el” a gördeszkájával, az egyik szomszéd kezét akart fogni a szomszédjával, amit a másik helytelenített) egyre szélesebb körben hatottak az emberek viselkedésére, fokozatosan rábírva őket az új szabályok figyelmesebb betartására. E napi – konformizmussal és konfliktusokkal megterhelt – válto-

zási folyamatba érkeztek „felülről” a társadalmi távolságtartást hivatalosan is elrendelő kormányzati rendeletek szabályai,¹⁹ és ezek újabb és újabb lökést adtak, a leggyakrabban egyszerűen a „fent” hivatkozási alapját biztosítva a mindennapi viselkedés megváltoztatásához és annak elvárásához másoktól.

A második egy ennél *specifikusabb* tapasztalat. A környéken sok a kisebb, gyakran családi vállalkozásként működő bolt, és emellett működik három nagyobb, nemzetközi üzletláncba tartozó élelmiszerbolt is. Kifejezetten izgalmas tapasztalat volt, hogy a kisebb boltokban nagyon gyorsan és meglepően nyugodtan tudtak a vevők alkalmazkodni az új szabályokhoz – a legkedveltebb zöldséges előtt például már március utolsó hetében is hosszú, másfél-két méteres „közökre” tagoló sor állt, ahol mindenki – fiataltól idősig – nyugodtan várt a sorára, és a zöldséges is a szokásos tempójában szolgálta ki a vevőket, minden sietség, kapkodás nélkül. Ugyanezt lehetett megfigyelni a tipikusan leginkább férfiak által látogatott helyi „szerszám- és csavarbolt” előtt, ahol többször is hat-nyolc, részben munkaruhába öltözött vevő állt türelmesen kint, a bolt előtt.

Ezzel szemben a két nagyobb boltban sokkal nagyobb volt a vibrálás és a feszültség, mind a vevők, mind az alkalmazottak részéről. A vevők gyakran voltak türelmetlenek, nem tartották a másfél méteres távolságot, „egymás szájába másztak”, egy-egy terméknél szóváltásba keveredtek. Ehhez hasonlóan a védőeszközöket hol viselő, hol nem viselő eladók és pénztárosok is ingerültebben viselkedtek, nem volt ritka az első hetekben a vevők és alkalmazottak közötti indulatosabb szóváltás sem. Ebből nekem úgy tűnt, hogy azok a kisebb boltok, ahol van egy bizonyos szintű személyes, akár a barátság felé mutató kapcsolat a boltos és a vevők között – a legtöbb ilyen „kisbolt” stabil vevőkörrel rendelkezik a környéken –, sokkal gyorsabban és konfliktusmentesebben tudtak az új, megváltozott helyzethez alkalmazkodni, mint a nagyobb és ezért szükségszerűen több vásárlót kiszolgáló és személytelenebb kereskedelmi egységek.

2. Az interjúk tapasztalatai

Az interjúk elemzése során olyan érvelési mintákat kerestem, melyek segíthetnek megérteni az egyedi tapasztalatok segítségül hívásával a viselkedés fentebb bemutatott jelentős megváltozásának okait, beleértve a saját viselkedést és a többi emberét. Emellett azt is igyekeztem feltárni, milyen motivációk alakítják az új szabályokhoz való viszonyulást. A következőkben a kutatás szemszögéből legfontosabbakat mutatom be, de tudatában vagyok annak, hogy ezek az interjúk ennél gazdagabb nyersanyagot jelentenek.

¹⁸ Ez a gyakorlat az ország más iskoláiban is létezett, ld. *Koronavírus: 24 órán belül döntenek az iskolák bezárásáról*. index.hu 2020. március 13. [https://index.hu/belfold/2020/03/13/koronavirus_iskola_szunet_igazgatoi_igazolt_hianyzas_operativ_torzsz/\(2020.06.03.\)](https://index.hu/belfold/2020/03/13/koronavirus_iskola_szunet_igazgatoi_igazolt_hianyzas_operativ_torzsz/(2020.06.03.)).

¹⁹ A „fent” és „lent” megkülönböztetésének jogi néprajzi dimenzióját ld. TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: *Magyar jogi népszokások*. Budapest, Akadémiai kiadó, 2003. 818–820. („Fent tehát a törvények, lent pedig az állam által el nem ismert szabálycsoport, a jogi népszokások uralkodtak, bár ezek egymással szoros kölcsönhatásban voltak” 819.)

Tanulmány

1. A bevezetett nyitvatartási korlátozással és az idősek számára kialakított vásárlási időszakokkal minden interjúalanyom teljes mértékben egyetértett. „Nagyon jó és bevált” – érvelt az egyik tanító, „Teljesen logikusnak tartom” – válaszolta egy anya. A boltosok egyike azt emelte ki, hogy „van értelmük”, mert kisebb a vevők sűrűsége a boltban, és azt is megfigyelte, hogy a vevők még azt is betartják, ami nem kötelező. Az ő cukrászdájukra nem vonatkozik az idősek számára fenntartott sáv, ebben az időszakban mégis szinte csak idősek jönnek vásárolni, mások nem. A szabályok elfogadásánál fontos lehet – amint arra az egyik anya rámutatott –, hogy érezhető, a szabályok nem ellehetetleníteni akarják „az életet”, hanem „hagynak szabadságot” a mindennapi életben, talán pont ezért hatékonyak, és így érik el céljukat, a találkozások korlátozását. Véleménye szerint ez a helyzet az „intelligenciáról is szól”, arról, hogy megértjük-e, hogy ami most történik, az „az egész társadalom érdeke”.

A szabályokkal szemben két kisgyerekes anya fogalmazott meg kritikát, amellyel, hogy elfogadta azok létét és betartani igyekezett azokat. Az egyikük szerint logikus az idősek számára fenntartott vásárlási sáv, de lehetne rövidebb, mert „rövidebb idő alatt is be tudnak vásárolni”, egy másik szerint pedig ezek a szabályok azért komolyabban megnehezítik az életet, mert nem lehet akkor a boltba menni, „amikor eszébe jut”.

2. Az emberek viselkedésének megváltozásáról minden interjúalanyom beszámolt. Többen kiemelték, hogy az emberek elkezdtek jobban figyelni egymásra, gyakoribbak a segítőkészség és a türelem gesztusai, „az emberek elkezdtek köszönni, nyíltabbak lettek a tekintetek, és jobban odafigyelnek”, mesélték. Az egyik eladó nagyon plasztikusan úgy írta le ezt a jelenséget, hogy „az emberekből előbukkant az empátia”, és szerinte „a vásárlók tudatosabbá váltak”, jobban meggondolják, mit és miért szeretnének vásárolni.

Szintén az eladók emelték azt ki, hogy a „beletanulás” eltartott egy ideig, és a tanulási időszakban még voltak problémák. Ezekben az esetekben ők figyelmeztették a vevőket a boltbeli viselkedés új szabályaira, és noha voltak köztük feszültebbek, türelmetlenebbek, a vevők mégis mindig igyekeztek a szabályokat a lehető legkomolyabban venni. Az egyik tanár interjúalany megerősítette a bolti alkalmazottak szerepét a viselkedés megváltozásában; ő úgy vélte, „fontos, hogy a boltok alkalmazottai figyelmeztetnek” az olyan esetekben, amikor probléma volt, és a vevők emiatt könnyebben beletanultak a szabályokba.

Több interjúalany szerint is további fontos változás, hogy „az emberek elkezdtek többet foglalkozni a közvetlen környezetükkel”, ez a kerítésen keresztül történő spontán beszélgetéstől a digitális kapcsolattartás gyakoribbá válásáig terjedő formákat öltött. Az egyik kisgyerekes anya kifejezetten hangsúlyozta, hogy amikor beteg lett – köhögött és láza volt, ami akár koronavírus is lehetett volna –, a házi-orvostól és szomszédoktól („akik azonnal mondták, hogy

segítenek”) meglepő segítőkészséget tapasztalt. A házi-orvos másnap magától visszahívta, hogy érdeklődjön, hogy érzi magát, a szomszédok pedig a saját gyógyszereikből adtak neki, majd ki is váltották a receptjeit. Ez a segítőkészség nagyon meglepte az interjúalanyomat.

3. A szabályok betartásának fő indoka – ez teljesen egybevág az összes interjúalanyánál – az ismeretlen betegségtől való félelem, az általános veszélyérzet. Ez a fő motívum egészülhet ki további motivációkkal, mint például a hozzátartozók egészségének védelme, a józan belátás, és az, hogy „vágynak vissza a beszélgetős világba”. A szabályoknak megfelelő viselkedést erősíti többek szerint, hogy gyakran szólnak egymásnak; látják, hogy mások betartják és így „ragadóssá válik” a szabálykövetés. Továbbá azt is többen hangsúlyozták, hogy a következményeket a médiából jól meg lehetett ismerni, az Észak-Olaszországban kialakult drámai helyzetet többen is említették, és ez szintén a szabályok követésére sarkallja az embereket a mindennapokban. Ezek mellett, de talán a legkevésbé hangsúlyosan, ketten utaltak arra, hogy a kilátásba helyezett büntetéseknek is lehet szerepe a megerősödött szabálykövetésben, hiszen „benne van a pakliban, hogy páran megszegik” a szabályokat.

4. E szabályok megszegésével az interjúalanyaim nagy többsége egyáltalán nem találkozott. Az egyik boltos azt emelte ki, hogy a legelején voltak olyan helyzetek, amelyek nem feleltek meg pontosan az új szabály előírásainak, de ezek szerinte olyanok voltak, „mint a piros lámpa határa” egy útkereszteződésnél, azaz csak minimális szabálysértések történtek – például egy kisgyerek beszaladt a cukrászdába, amikor már voltak benn, de a szülei azonnal kivitték; vagy bejöttek megkérdezni, van-e valamilyen süti, és utána azonnal kimentek – és ezekben az esetekben is látszott, hogy a vevők igyekeztek betartani a szabályokat. Az egyik tanító pedig azt jelezte, látott már olyat a boltban, hogy fiatalok nem tartják be a távolságtartásra vonatkozó szabályokat, de ilyenkor más vevők, jellemzően idősebbek, figyelmeztetik őket, és „érdekes módon” azok elfogadják, nem vitatkoznak ezen.

5. A korlátozások határai kapcsán tért el leginkább az interjúalanyok álláspontja. Egy részük úgy vélte, hogy az emberek az egészségük védelme érdekében akár a legteljesebb kijárási tilalomnak is alávetnék magukat. Mások a teljes tiltást már elképzelhetetlennek tartották, „mert minimális szintű lehetőségek kellene”, és voltak olyanok, akik e helyzet határaitól is beszéltek. Az egyik tanár szerint komoly korlát lehet, hogy a családok jelentős része „nincs hozzászokva az együttléthez”, és ezért ebben az időszakban meg kell azt is tanulni, hogyan tudnak együtt élni a gyerekek és a szülők mindennap, ami nehéz kihívás sokak számára. Egy kisgyerekes anya szerint pedig nem is a korlátozás mértéke és szintje a döntő, hanem az, hogy az emberek látják-e az értelmét, és ha látják ezt, akkor hosszabb ideig is fenn lehet tartani egy ilyen helyzetet. Egy másik családanya pedig arra mutatott rá, hogy ha valaki kedvező anyagi helyzetben van, akkor könnyen betartja a

komolyabb korlátozásokat is, ellenben ha valaki elveszíti a munkáját és emiatt anyagi nehézségei lesznek, akkor sokkal nehezebb ezeket a szabályokat követnie.

6. Az anyák mind beszélnek a gyerekeiknek a helyzetről és igyekeznek a lehető legjobban elmagyarázni, hogy mi történik. Az egyikük arról is beszélt ennek kapcsán, hogy sokat jelentenek az online világban megtalálható, a koronavírussal kapcsolatos, gyerekek számára is befogadható és érthető tartalmak, például KAP *Maradok. Itthon. karanténslágere*²⁰ vagy Tóth Krisztina járványmeséje.²¹ A tanítók válasza megerősítették a határozott családi reakciók létét, mindketten említették, hogy a gyerekek már március második hetében kifejezetten tisztában voltak a koronavírus jelentette veszéllyel, és látszott, hogy „a szülők hamarabb reagáltak”, mint az intézmények.

IV.

Társadalmi-jogi következtetések

A fent összegzett – résztvevő megfigyelésen és interjúkon alapuló – „nyersanyagot” a következőkben a *társadalmi-jogi kutatások egyes elméleti megállapításai tükrében* szeretném reflektálni azért, hogy azt szélesebb keretben is vizsgálhassuk és értékelhessük. Továbbra is hangsúlyozni kell, hogy ez nem jelenti a következtetések általánosítását, hanem a tapasztalatoknak egy újabb értelmezési réteggel történő gazdagítását célozza a társadalmi-jogi kutatások tudományos hagyományának keretei között.

1. Percepcióalapú jelentésadás

Marina Kurkchian fontos megállapítása, hogy a jogi kultúra egyik lényeges dimenziója a jogi jelentésadás. Elmélete szerint a jogi kultúra szűrőjén keresztül jön csak létre a jogszabályoknak az a valódi jelentése, amely ténylegesen képes befolyásolni az emberek mindennapi cselekvését. Ebben különösen fontos szerepet játszanak a szimbólumok, a hitek, meggyőződések és a cselekvések is.²² Azaz a jog valódi, mindennapi életben működő, a cselekvések befolyásolására képes gyakorlati értelmezését a jogi kultúra közvetítésével nyeri el, nem egyszerűen csak átkerül a minisztériumi íróasztalról az emberek „fejébe” és mindennapi cselekvéseibe. Lényegében tehát a jogi kultúra segítségével mi magunk teremtjük meg azt a normatív

univerzumot (*nomos*²³), mely jogként hat mindennapi cselekményeinkre, és szerencsés esetben ez a normatív univerzum nem szakad el túlzottan a jogalkotó által megfogalmazott szabályoktól.

Az interjúk több ponton is visszaigazolták a fenti állítást. Érdekes volt megfigyelni, hogy egyetlen interjúalanyom sem beszélt pontosan arról a két szabályról, amelyről eredetileg kérdeztem és pontosan meg is jelöltem a beszélgetés kezdetén, hanem nagyon gyorsan „átcsúsztak” „az általában vett korlátozásokra” vagy csak egyszerűen „a korlátozásokra”. A hivatalos terminus – kijárási korlátozás – pedig egyetlenegyszer sem hangzott el. Úgy tűnt, hogy az interjúalanyok számára általában létezik a járványügyi helyzet miatt életbe léptetett „korlátozás”, melynek alapvető célja a koronavírus terjedésének lelassítása. „A korlátozás” körében pedig rugalmasan és csúsztalva – jogász szemmel: következtlenül és nem precízen – keverednek a további részletszabályok, melyeket nem a vonatkozó rendeletek szövegéből vagy a média közvetítésével, hanem elsődlegesen a gyakorlatból ismernek meg és a gyakorlatban alkalmaznak. Azaz a társadalmi távolságtartás szabályai számukra semmiképpen sem egy logicizált és koherens szabályösszességet jelentenek,²⁴ hanem olyan szabályok laza, a napi gyakorlat helyzetei által formált szövetét (emlékezünk arra, hogy a szülők egy része már a digitális oktatás bevezetése előtt nem engedte iskolába járni a gyerekét vagy hogy a cukrászdában annak ellenére csak idősebb vásárlók jöttek 9 és 12 között, hogy arra nem vonatkozott ez a szabály), melyeket hasonló helyzetekben mások is betartanak, és betartásukat olyanok várják el, akikkel nap mint nap találkoznak, például a családjuk vagy a boltosok.

Úgy is fogalmazhatunk, hogy a precízen és feszesen megfogalmazott rendeleti szabályok a lakosság gyakorlatában elfogadott és a mindennapi érintkezés során követett cselekvési mintává alakultak, ezzel fokozatosan lekopott róluk az állami jelleg, a korlátozások alanyai „közösségiesítették” azokat, sokkal inkább egészségvédelmi és közösségi oldalukat előtérbe helyezve. Egyetlen olyan vitáról, sűrűlődről sem hallottam és nem is láttam ilyet személyesen, ahol az egyik résztvevő érve az lett volna, hogy „márpedig ez van a rendeletben”, sokkal inkább hatott a közösségi mintakövetésre utalás, akár egy karmozdulattal.

2. A kritikai megközelítés hiánya

Herbert Hart egyik fontos, jogszociológiai szempontból is releváns állítása, hogy a szabályokat követhetjük pusztán a

20 KOVÁCS ANDRÁS PÉTER: *Maradok. Itthon. (zenés karanténsláger)* <https://www.youtube.com/watch?v=Z0-rpgTese0> (2020.06.03.).

21 TÓTH KRISZTINA: *Járványese* <https://noklapja.nlcfe.hu/noklapja/2020/04/07/toth-krisztina-jarvanyese/> (2020.06.03.).

22 Ld. MARINA KURKCHIYAN: *The Illegitimacy of Law in Post-Soviet Societies*. In: *Law and Informal Practices. The Post-Communist Experience* (eds. DENIS J. GALLIGAN–MARINA KURKCHIYAN). Oxford, Oxford University Press, 2003. 25–27.

23 Ld. ROBERT COVER: *The Supreme Court, Term 1982. Foreword: Nomos and Narrative*. Harvard Law Review, 1983–1984. 4–68.

24 Ez a tapasztalat egybevág Sajó András egy '80-as évekbeli megfigyelésével, miszerint a jogismeret strukturálatlanul és esetlegesen van jelen a társadalmi tudásban. SAJÓ ANDRÁS: *Látszat és valóság a jogban*. Budapest, KJK, 1986. 274–275.

Tanulmány

kényszer miatt, vagy pedig ennél kifinomultabb módon, a kötelességérzés is sarkallhat minket a szabályok betartására. Amikor a kötelesség kerül előtérbe, akkor Hart szerint a szabály interiorizációja megtörténik, tehát a belső motivációs készletünk részévé válik. Ez pedig lehetővé teszi, hogy az adott szabályhoz akár reflektíven és kritikusan is közelítsünk, hiszen az jelent számunkra valamit, több, mint az egyszerű külső kényszer. E kritikai attitűdnek Hart szerint fontos szerepe van egy jogrendszer működésében, hiszen a kritikai diskurzus képes a társadalmi és gyakorlati elvárásokhoz alakítani a jogrendszer egyes elemeit, így fenntartva elfogadottságukat.²⁵

Az interjúkat áttekintve – és ebben a megfigyelés is megerősített – a fenti gondolatmenet fényében igen *paradox* helyzetre figyeltem fel. Tisztán érezhető, hogy az interjúalanyaim magukévá tették ezeket a szabályokat, nem pusztán a kényszer miatt, hanem kötelességből – különös tekintettel a saját és mások egészségének védelmére – igyekeznek a lehető legjobban betartani azokat, azonban *a kritikai perspektíva szinte teljesen hiányzott a szabályokról való gondolkodásból*. Minimálisan jelent csak meg az észszerűség kérdése: az, hogy vajon jó-e, hogy három óra hosszú az idősek számára fenntartott „vásárlási sáv”, nem lehetne-e rövidebb; továbbá az egyik interjúalany egy elharapott mondatban felvetette, hogy a szabályok betartásánál az is lehet szempont, hogy bízik-e valaki az operatív törzsben „a politikai szimpátia okán”, de ezt követően nem tért erre vissza, ez a gondolat nem jelent meg a későbbi beszélgetésben.

Ezt erősíti, hogy az interjúalanyaim nem tudtak olyan esetet említeni, amikor valaki szándékosan (jelzésértékűen) megszegte volna a szabályokat, csak finomabb súrlódásokról számoltak be. A megfigyelés során én sem láttam soha ilyen helyzetet, noha az első hetekben volt némi „hőbörgés” a nagyobb élelmiszer-áruházak pénztárainál, de ezekben az esetekben is inkább a megváltozott helyzethez való alkalmazkodási kényszer miatti egyéni frusztráció dominált benyomásaim szerint (visszatérő volt, hogy pár fiatal és idős az első hetekben nem vette figyelembe a pénztáronnál való sorban állásnál a távolságtartást), nem pedig a szabályokkal szembeni általános kritika.

E paradoxon szerintem azzal magyarázható – de ez csak egy hipotézis –, hogy egy érzékelhető, látható (gondoljunk arra, mennyire uralta a professzionális és a közösségi média különféle csatornáit az első hetekben a koronavírus témája és milyen drámai tudósításokat közöltek például Olaszországból) és ezért a többség számára közvetlenül átélhető veszélyhelyzetben sokkal fontosabb lehet *a szabályokkal való azonosulás*, mint az, hogy e szabályokat kritikai szemmel vizsgálják. A koronavírus-helyzet magas szintű mediatizáltságát az is kiegészítette, hogy

két interjúalanyom környezetében történt koronavírusos megbetegedés. Ez alapján úgy tűnik, hogy a vészhelyzetben a legalapvetőbb, egészségvédelmi igényeket szolgáló szabályokkal kialakuló magas szintű azonosulás képes lehet elfojtani a kritikai szemléletet, vagy legalábbis rövid távon biztosan lehet ilyen hatása.

3. A közösségek központi szerepe a lefordításban és a betartatásban

John Griffiths egyik fontos eredménye a Sally Falk Moore²⁶ által megalapozott félautonóm társadalmi mezők elméletének részletes kidolgozása és továbbfejlesztése volt. Nagyon leegyszerűsítve: Griffiths szerint a jog hatása nem egy közvetlen és egyirányú folyamat, mely a szabály és az egyén között zajlik, hanem abban döntő szerepe van a minden emberi közösségben létező félautonóm társadalmi mezők szövetének, mely a „fenti” szabály és a „lenti” egyén között alkot közvetítő közeget. Minden olyan közösséget félautonóm társadalmi mezőnek tekinthetünk, mely képes saját normákat alkotni és ezeket különféle közösségi szankciókkal betartatni. E mezők egymással is versengenek az egyéni cselekvés befolyásolásáért, és a közösségek erőssége – a közösségi kohézió szintje – alapján képesek vagy éppen nem képesek hatást gyakorolni, ezért nevezi ezeket a szakirodalom félautonómnak. Az állami joggal való konfliktust csak a legerősebb kohézióval rendelkező, általában szakmai közösségek tudják felvállalni – például az orvosi kamarák –, és még azok sem tudnak minden esetben ellenállni a jog nyomásának.²⁷

Nehéz lenne vitatni, hogy egy család, egy iskola vagy egy kisebb üzlet, eladókkal és rendszeres vásárlóival mind-mind félautonóm társadalmi mezőnek tekinthető. A közösségi kohézió szintje és erőssége nyilvánvalóan eltérő, a legerősebb ezek közül a család, a leggyengébb a bolt, de az tagadhatatlan, hogy mind képesek saját szabályokat felállítani és e szabályok gyakorlatát hatékonyan kontrollálni a mindennapi életben.

A résztvevő megfigyelés és az interjúk is arra mutatnak rá véleményem szerint, hogy milyen jelentős e mezők szerepe a társadalmi távolságtartás új szabályainak betartatásában. A boltos bátran rászól a szabályokat nem követő vevőre, akár vissza is küldi a sorba; a családokban alaposan megbeszéljük az új helyzetet és az új, alapvetően korlátozó szabályokat; az iskolai osztályokban is téma a koronavírus-helyzet; a kutyasok is élénken beszélgetnek az új helyzetről és a szabályokról a kutya futtatónál; a játszótérek nemcsak lezárják, hanem ki is helyeznek egy „koronavírusos” táblát, amely lényegretörően elmagyarázza a családodot-

25 HERBERT HART: *A jog fogalma*. Budapest, Osiris, 1995. 101–111, 139–140.

26 SALLY FALK MOORE: *Law and Social Change: The Semi-Autonomous Social Field as an Appropriate Subject of Study*. *Law and Society Review*, 1973/4. 719–746.

27 GRIFFITHS: I. m.

tan állandó családoknak, hogy miért nem mehetnek be. Mindezeknek a szabályokhoz kapcsolódó mindennapi mikrointerakcióknak az az eredménye, hogy a szabályszegés „társadalmi költsége” – a többiek helytelenítő véleménye – igencsak megnő, különös tekintettel arra, hogy a „környéken” általában is magas a szabálykövetés szintje. Ez lesz az a helyzet, amikor – ahogy ezt az egyik interjúalany megfogalmazta – már „ragadóssá válik” a szabályok betartása, és egyre többen követni kezdik azokat.

A beszélgetések és a személyes tapasztalataim még egy érdekes mozzanatra is rámutattak, mely egy ponton kiegészítheti, tovább finomíthatja a félautonóm társadalmi mezők elméletét. Mindkét boltos jelezte, hogy általános az a gyakorlat, hogy ők, az eladók magyarázzák el az új szabályokat a vevőknek. Hasonló – noha nem ennyire szembeütő – kommunikációs mozzanat figyelhető meg a családokban és az iskolai osztályokban is. Azaz e tapasztalatok alapján úgy tűnik, hogy a félautonóm társadalmi mezők a normakövetés biztosítása mellett a megváltozott szabályok kommunikációjában is lényeges szerepet játszanak. Tehát nemcsak támogatják a szabályok érvényesülését, hanem azokat cselekvő módon közvetítik is. Természetesen e közvetítés során nem a rendelkezések pontos, jogászai magyarázatára és elemzésére kell gondolni, hanem arra – ahogy ezt a jogi kultúra jelentésadásának bemutatásánál már láttuk –, hogy úgy adják tovább a szabályokat, ahogy ők értik azokat, értelmüket és gyakorlati dimenziójukat előtérbe helyezve.

4. A csendes sorban állás rítusa

Peter Winn mutatott rá, hogy a rítusok nemcsak az archaikus jogokban, hanem a modern jogokban is saját jogon léteznek. Létük egyáltalán nem irracionális, hanem több olyan funkciót is el tudnak látni, amelyre a jog maga képtelen. Ezek közül az egyik a társadalmi struktúrákat megerősítő és fennálló rendet konzerváló dimenziójuk.²⁸ A megfigyeléseim azt mutatják, hogy a társadalmi távolságtartásról szóló szabályok kapcsán is kialakult egy új jogi rítus a környéken, amelynek elemzése közelebb vihet minket a szabályok működésének megértéséhez.

Az elmúlt hónapban sokszor láttam a különféle kisboltok előtt másfél-két méteres közökre tagozódó, vevőkből álló, egyes esetekben kifejezetten hosszú, kígyózó sorokat. Ezek nemcsak a nyílt téren áruló zöldségesnél figyelhetők meg, hanem kis alapterületű, jellemzően panelházak aljában található boltoknál is, ahonnan egyszerűen kilógnak a rövidebb-hosszabb sorok. E jelenségnél a vevők viselkedése még érdekesebb. Nincs hangoskodás, nincs reklamálás, mindenki csak áll csendben és tartja a helyét, esetleg azok beszélgetnek, egymásnak átszólogatva, akik valahonnan már ismerik egymást. Azt gondolom, ez a csendes sorban

állás jogi rítusnak is tekinthető, hiszen erősen demonstratív jellege (nagyon feltűnő és azonnal észrevehető, ha valaki nem tartja be az előírt távolságot, továbbá a csend miatt nagyon hatékonyan lehet verbálisan reagálni a szabály megsértésére, „állj má’ vissza a helyedre”, ahogy egyszer hallottam) jelentősen hozzájárul a szabály betartásához és ezzel az „új rend” megerősítéséhez.

Úgy tűnik, hogy ez a környék a szabályok betartásának támogatására egy rítust is megteremtett, a „csendes sorban állást”, mely a gyakorlatban kifejezetten hatékonyan biztosítja a vásárlásnál a társadalmi távolságtartást, hiszen *azonnal láthatóvá és „lereagálhatóvá” teszi a szabály megszegését*. Fontos azonban azt is jelezni, hogy ezt a jelenséget csak a környék kis boltjainál láttam, a két nagyobb élelmiszerüzletnél már teljesen máshogy viselkedtek a vevők, sokkal nehezebben, sokkal több feszengéssel álltak rá, hogy a pénzáraknál legalább minimális távolságot tartsanak egymás között, ami arra utal, hogy az egymást többé-kevésbé legalább látásból ismerő vevői kör mellett a boltok alapterületének is lehet jelentősége e rítus működésénél – hiszen a kisboltból kilógó sor már a többiek által is jól áttekinthető nyilvános, közösségi térbe vezet.

V.

Következtetési lehetőségek

Elkerülve az általánosítási igényt, igyekszem a fenti szálakat egy határozott következtetésbe összefűzni. A tapasztalataim és az interjúim azt támasztják alá, hogy – sok más ok mellett – a szabálykövetés működésében fontos szerepe van a *kisebb emberi közösségeknek*. Ezekben a kis-közösségekben – a szabályok szemszögéből félautonóm társadalmi mezőkben – zajlanak azok a mikrointerakciók és itt alakulnak ki azok a minták, amelyek képesek lehetnek egy szabály mindennapi követését előmozdítani vagy lerontani. Ebben lényeges mozzanat az, hogy személyes csatornákon keresztül – baráti és családi beszélgetések, tanári magyarázatok, boltosok magyarázatai – közvetítik a szabályokról a gyakorlatban kialakított közösségi felfogásokat, valamint az erős, mindennapi életet átható mintaadással jelentősen megemelik a szabályszegés „közösségi költségét”. Egyes esetekben jogi jellegű rítusok megteremtésére is képesek annak érdekében, hogy a szabálszegő magatartás „jól láthatóvá tételével” tovább támogassák a szabályok érvényesülését.

Természetesen a fenti konklúziót jelentősen árnyalhatja „a helyzet” különlegessége, az erősen mediatisztált ismeretlen vírus képében alakot öltő veszély léte. Ez pedig egy következő kérdésre mutat rá. A krízishelyzet vajon pusztán láthatóvá tett és kiemelt már korábban is létező, csak a normalitásban kevésbé észrevehető közösségi mechanizmusokat, vagy pedig ez a különleges helyzet hívta életre, erősítette fel a fent elemzett hatásokat, és a helyzet normalizálódásával ezek is eltűnnek majd?

28 PETER A. WINN: *Jogi rítus*. In: *Jog és antropológia* (szerk. H. SZILÁGYI ISTVÁN). Budapest, 2000. 322–337.

Tanulmány

Vincze Attila LL.M. (München), egyetemi magántanár, Wirtschaftsuniversität (Wien), egyetemi docens, Andrásy Egyetem (Budapest)

A német szövetségi alkotmánybíróság döntése a PSPP-ügyben: az európai integráció jogi és fiskális határainak feszegetése*

A Bundesverfassungsgericht PSPP döntése nemcsak jogász, hanem közgazdász és politikusi körökben is alaposan felkavarta a kedélyeket, mert annak egyik nem kizárható következménye, hogy a Bundesbank nem vehet részt a közszféra eszközvásárlási programjában. A határozat pontos értelmezéséhez szükséges ismerni nemcsak annak kontextusát, hanem szövegét is, mert a német alkotmánybíróság olyan, mint az okos leány, aki hozott is ajándékot meg nem is.

I. A kontextus

1. A 2008-as pénzügyi válság kirobbanása próbára tette az európai integrációt, és számos – a pénzügyi és monetáris unióval kapcsolatos – korábbi sötét jósolat megvalósulni látszott. A monetáris uniót, a közös európai valuta megvalósítását *nem egészítette ki* a föderális rendszerekben ismert fiskális unió: nem jöttek létre uniós szintű transzferrendszerek (a gazdasági sokkok kezelésére alkalmatlan kohéziós politikát leszámítva), nincs az EU-nak önálló bevétele, a költségvetése minimális (a 2%-t alulról közelíti), összehasonlítva más szövetségi rendszerekkel, a költségvetés feletti rendelkezés pedig messzeemenően a tagállamok kezében van.

A közös valuta ezért csak úgy jöhetett létre, hogy a tagállamok vállalták a *fiskális fegyelem* betartását:¹ tehát az alacsony költségvetési hiányt (ami a válság során sem lehet 3%-nál több, és ezért valójában a Stabilitási és Növekedési Paktum 1% alatti hiánnyal számol normális esetben),² és az alacsony államháztartási eladósodottságot.

Ebben az esetben minden tagállamnak lenne annyi költségvetési tartaléka, hogy egy pénzügyi válságot önállóan, de legrosszabb esetben is a Nemzetközi Valutaalaptól kapott segítséggel megoldjon. Az elsődleges jog szabályai ezen a paradigmán nyugszanak: ezért tilos a *bail-out* (vagyis az, hogy az EU, illetve annak tagállamai átvállalják más tagállamok adósságát, ami ideális esetben fegyelmelőleg hatott volna a tagállamokra),³ ezért tilos a monetáris finanszírozás (tehát az, hogy az Európai Központi Bank – továbbiakban: EKB – vagy a nemzeti központi bankok közvetlenül, vagyis az elsődleges piacon államkötvényeket vásároljanak), és ezért jött létre a költségvetési deficit miatti szankciós eljárás.⁴

2. Pontosan azért, mert egyes tagállamok közpénzügyei messze voltak attól, amit egészségesnek lehet nevezni az EU alapító szerződésai szellemében, aggodták már sokan a 2000-es évek során, hogy az eurót *olyan országok is bevezették*, amelyek a múltban *nem éppen a fiskális fegyelemről voltak híresek*, hanem a magasabb inflációról és a valutájuk értékének folyamatos romlásáról. Az optimista forgatókönyv szerint az euró bevezetésével csökkent volna ezen államok államháztartásának kamatterhelése, és a felszabaduló erőforrásokból a költségvetést rendbe lehetett volna tenni. A go-go években a „világgaz-

* A német Szövetségi Alkotmánybíróság határozatának bemutatása és elemzése. A határozat eredeti változata 110 nyomtatott oldal, és a hozzá kapcsolódó irodalom már most tetemes, ezért a szerző a terjedelmi keretekre tekintettel komolyan szelektálni kényszerült, és bár az érvelést igyekezett kellő részletességgel bemutatni, az még csak a közelébe sem kerülhet egy pontosan magyarázott fordítás követelményeihez. A tanulmány a K-128796 sz., „A demokrácia-elv normatív tartalma elméleti és gyakorlati szempontból, alkotmányjogi és uniós jogi megközelítésben” c. NKFI kutatás keretében készült.

1 A rendezett és kiegyensúlyozott államháztartás követelményét már a Maastricht-határozatban is *clausula rebus sic stantibus* értelmében használta a német alkotmánybíróság: BVerfGE 89, 155 – Maastricht, BVerfGE 97, 350 – Euro.

2 FRITZ BREUSS (ed.): *The Stability and Growth Pact*. New York, Springer, 2006.

3 A Bail-out mechanizmushoz FRIEDRICH HEINEMANN: *Bailout- und Bonitätseffekte in der Wirtschafts- und Währungsunion*. Zeitschrift für Wirtschafts- und Sozialwissenschaften 1995. 605–622; CLEMENS FUEST: *Budgetdefizite in einer Europäischen Währungsunion: Bedarf es gemeinsamer Verschuldungsregeln?* Zeitschrift für Wirtschaftspolitik 1993. 123–149.; PAUL DE GRAUWE: *Economics of Monetary Union*. Oxford, OUP, 2000. 208–209.

4 Részletesen ld. VINCZE ATTILA: *Gazdaság- és monetáris politika*. In: OSZTOVITS ANDRÁS (szerk.): *Az Európai Unióról és az Európai Unió Működéséről szóló szerződések magyarázata*. Budapest, Wolters Kluwer, 2011. 2181. skk.

daság pénzbősége” nemcsak Magyarországot, de más államok pénzügyi fegyelmére is rosszul hatott, és ezért az optimista forgatókönyv nem valósult meg.⁵

A 2008-ban kibontakozó válságra ezért az EU nem volt felkészülve. A lehetséges scenáriók között volt Görögország kizárása az eurózónából éppúgy, mint a görög államcsőd, de az is, hogy Görögország a Nemzetközi Valutalaphoz forduljon,⁶ de annyi biztosan világos volt, hogy ha Görögország (és szorososan mögötte Olaszország, illetve Spanyolország és Írország) nem kap valamilyen (európai vagy nemzetközi) segítséget,⁷ akkor abból fizetéseképtelenség és az eurózóna komoly átalakulása következik. A megoldás egy ösvér lett: először az *European Financial Stability Facility* (EFSF) létrehozásával, amely egy luxemburgi székhelyű, részvénytársasági formában létrejött céltársaság, azzal a feladattal, hogy az uniós tagállamoknak hitelt nyújtson, és ehhez szükséges forrást gyűjtsön. Ez alakult át (nem tökéletesen, s nem minden vita nélkül) az *Európai Stabilitási Mechanizmussá*, amely mintegy 700 milliárd eurós jegyzett tőkével – ki nem mondva – egy európai valutaalappá alakult (a terv az, hogy ténylegesen és valóban egy európai védőháló jöjjön létre ebből, Európai Valutaalap néven). Ennek az életre hívása jogilag sem volt makulátlan, és számos tagállam elhivatottsága volt kétséges ebben: a „Hansa ligának” (az északiaknak) nem nagyon fűlött a foga a déli államok megmentéséhez.

3. Ebben a kontextusban hangzott el Mario Draghi EKB-elnök híres mondata: „whatever it takes” (vagyis „kerül, amibe kerül”, de megmenti az eurót). Az ennek keretében elfogadott mennyiségi lazítás során az EKB komolyan feszegette az EU alapító szerződéseiben foglalt szavak értelmének határait, és egyesek szerint ebben egészen odáig ment, hogy figyelmen kívül hagyta az alapító szerződésben foglaltakat. Ennek az lenne a *jogi következménye*, hogy az EKB és ezen keresztül az EU *nem tartja be a korlátozott eseti felhatalmazottság elvét*, ami az EU alapító szerződéseinek (EUSZ 5. cikk) és a nemzetközi szervezetek jogának egyik alapvető pillére, és a cselekményei ennél fogva jogilag semmisnek tekintendők, hiszen jogalap nélküliek.

A jogi nézeteltérés két előírás értelmezése körül zajlik: az egyik a *no-bail-out* klauzula (EUMSZ 125. cikk), amely szerint: „az Unió nem felel a tagállamok központi kormányzatának, regionális vagy helyi közigazgatási szerveinek, közjogi testületeinek, egyéb közintézményeinek vagy közvállalkozásainak kötelezettségeiért, és nem vállalja át azokat”.

5 Sokak helyett a problémához CSABA LÁSZLÓ: *A stabilitási és növekedési egyezmény új politikai gazdaságtanáról*. Közgazdasági Szemle 2006, 1–30.

6 CHRISTOPH HERRMANN: *Griechische Tragödie – der währungsverfassungsrechtliche Rahmen für die Rettung, den Austritt oder den Ausschluss von überschuldeten Staaten aus der Eurozone*. Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht, 2010, 413–418.

7 Ehhez BVerfGE 125, 385 – *Griechenland-Hilfe*.

AZ EFSF,⁸ az ESM,⁹ egy esetleges Európai Valutaalap meg alapítása, és a vitatott eurókötvények kibocsátása mind e klauzula értelmezését teszik szükségessé.

A másik probléma az EKB-ra vonatkozó rendelkezés, amely szerint: „az Európai Központi Bank, illetve a tagállamok központi bankjai [...] nem nyújthatnak folyószámlahitelt vagy bármely más hitelt az uniós intézmények, szervek vagy hivatalok, a tagállamok központi kormányzata, regionális vagy helyi közigazgatási szervei, közjogi testületei, egyéb közintézményei vagy közvállalkozásai részére, továbbá ezektől *közvetlenül* nem vásárolhatnak adósságinstrumentumokat” (EUMSZ 123. cikk). E szabálynak és a privilegizált (nem prudenciális) finanszírozás tilalmának (EUMSZ 124. cikk) az értelmezése a kérdés akkor, amikor az *EKB állami és vállalati kötvényeket vásárol*. (Ezek mellett az EKB a TARGET fizetési rendszert¹⁰ is részben instrumentálizálta, és a nettó adósi és hitelezői pozíciókkal zsonglörködve újabb – jogilag megkérdőjelezhető – hitelezési formát alakított ki). A *PSPP (public sector purchase programme)* az EKB egyik kötvényvásárlási programja,¹¹ egyéb más kötvényvásárlási programok mellett, amelyek alapján különböző nyilvános feltételek mellett vásárol a központi bankok európai rendszere kötvényeket.

4. A tisztánlátás érdekében (legalább) *négy körülményt* kell még megvilágítani.

4.1. Az EKB ugyan az EU központi bankja, de a monetáris politika végrehajtásában a *tagállami központi bankokra* (a központi bankok európai rendszerére) van utalva. Ezek hajtják végre az európai pénzügyi politikai döntéseket. Ez architektúráját tekintve nagyon hasonló az uniós jog végrehajtásához, ahol az európai szinten meghozott közös döntéseket a tagállamok hajtják végre a saját jogalkotói és igazgatási apparátusukkal (amely logikus módon egyszerre európai és nemzeti szerv, amelynek ebből fakadóan mindkét jogrendszerre tekintettel kellene lennie). Ez a pénzügyi politika esetén annyiban bonyolultabb, hogy a nemzeti központi bankok a végrehajtásban *tőkearányosan* vesznek részt, ezért ha a nagyobb tagállamok vonakodnak a pénzügyi intervencióban részt venni, akkor az eredménytelen lesz, mert a kisebb államok tőkeereje nem elegendő.

8 BVerfGE 129, 124 – *EFSt*.

9 BVerfGE 132, 195 – *ESM*, magyarul hozzá VINCZE ATTILA: *A német Szövetségi Alkotmánybíróság döntése az Európai Stabilitási Mechanizmus ratifikációjáról*. Alkotmánybírósági Szemle 2012/2. 134–140.

10 ALEXANDER KARPPE: *Satzung ESZB/EZB Art. 22 Verrechnungs- und Zahlungssysteme*, msz. 9–18. In: VON DER GROEBEN–SCHWARZEHATJE (Hrsg.): *Europäisches Unionsrecht*. Baden-Baden, Nomos, 2015; PAPANASSIOU: § 134. *Das Europäische System der Zentralbanken und die Europäische Zentralbank*. In: SCHIMANSKY–BUNTE–LWOWSKI (Hrsg.): *Bankrechts-Handbuch*. München, C. H. Beck, 2017, msz. 109–112.

11 2017. január 11-i (EU) 2017/100 európai központi banki határozattal módosított, a közszeletor eszközeinek másodlagos piacon történő megvásárlására irányuló programról szóló, 2015. március 4-i (EU) 2015/774 európai központi banki határozat.

Tanulmány

4.2. A PSPP nem az első kötvényvásárlási program, amely miatt lándzsát tört a német Alkotmánybíróság,¹² az első ilyen az OMT (*Outright Monetary Transaction*) program volt.¹³ Ebben az esetben is az volt az alkotmányjogi kérdés, hogy az EKB kötvényvásárlása az EUMSZ 123. cikke szerinti *monetáris finanszírozás tilalmába* ütközik-e, és ha igen, akkor ez vajon olyan *ultra vires*, vagyis felhatalmazás nélküli aktus, amelyhez Németország nem adta hozzájárulását. Ebben az esetben a kérdés annyiban mindenképpen hipotetikus volt, hogy az OMT-program valójában soha nem indult el, mindezek ellenére több alkotmányjogi kérdés megválaszolását kényszerítette ki. Az egyik az *ultra vires* doktrína értelmezése volt, a másik szorosan ezzel összefüggésben a Szövetségi Alkotmánybíróság (*Bundesverfassungsgericht*) általi előzetes döntéshozatali eljárásnak kezdeményezése az Európai Bíróságnál (továbbiakban: EUB), ugyanis a német Szövetségi Alkotmánybíróság Honeywell-határozata az *ultra vires* megállapítását az előzetes döntéshozataltól tette függővé.¹⁴ Az előzetes döntéshozatalra előterjesztett kérdés megfogalmazása kétséggé tette a *Bundesverfassungsgericht* jóhiszeműségét az ügyben, ugyanis azzal fenyegette meg az Európai Bíróságot, hogy amennyiben az Európai Bíróság nem állapítaná meg az OMT-program jogellenességét, akkor majd ő maga kvalifikálja azt hatásköri túllépésnek.¹⁵ Az EUB ugyan az előzetes döntéshozatali eljárásban¹⁶ úgy határozott, hogy az ilyen típusú kötvényvásárlásra az alapító szerződések felhatalmazzák az Európai Központi Bankot,¹⁷ ám a *Bundesverfassungsgericht* mégsem váltotta be a fenyegetését: formálisan fenntartotta az *ultra vires* kontroll lehetőségét, de elismerte, hogy a német *Bundesbank mindaddig* részt vehet az EKB pénzpolitikai eszközeinek végrehajtásában, ameddig azok az EUB

által jogszerűnek nyilvánított feltételek keretei között maradnak. A csöppet sem minden kritika nélkül fogadott OMT-határozat termékenyítőleg hatott a magyar Alkotmánybíróságra is, amely ennek hatására verbalizálta a magyar alkotmányos identitás gondolatát,¹⁸ de az *ultra vires* gondolata nem áll messze a cseh alkotmánybíróságtól¹⁹ vagy a dán legfelső bíróságtól sem.²⁰

4.3. Az EKB az EUMSZ 282. cikke alapján *független*. Ez a trivialitás egy újabb adalékkal szolgál a jelen ügyben, ugyanis a kérdés nem csupán az uniós jog elsőbbsége (persze az is), de egyben felmerül az EKB függetlenségének kérdése is, mégpedig abban a kontextusban, hogy mennyiben folytatható önálló pénzpolitika, ha egyébként annak tartalmát egy bíróság felülvizsgál(hat)ja. Az EKB mandátuma eléggé nyitott (*open-ended*), „elsődleges feladata az árstabilitás fenntartása”, de az árstabilitás definiálása éppúgy az EKB feladata, mint ahogyan az ennek konkrét megvalósítására szolgáló eszközrendszer kialakítása. Ez pedig jórészt közgazdasági, és kevésbé jogi szaktudást igényel. Ha ezt egy jogi szempontokat érvényesítő bíróság ellenőrzi, akkor az a *hatalommegosztás* szempontjából komoly kérdéseket vet fel, csak hogy annak német értelmezése – szemben az amerikai, angol vagy akár osztrák felfogással is – erősen bíróságcentrikus.²¹

4.4. A német AfD pártot eredetileg pontosan az eurózonán belüli transzferek elleni tiltakozásképpen alapította 2013-ban Bernd Lucke hamburgi közgazdászprofesszor (aki egyébként a most elemzett eljárásban is panaszos volt), és amely alaposan átrendezte a német pártpolitikát.

12 A német joggyakorlat fejlődésének részletes bemutatásához: VINCZE ATTILA – CHRONOWSKI NÓRA: *A magyar alkotmányosság az európai integrációban*. Budapest, HVG-ORAC, 2018. 197. skk.

13 A programot (sikertelenül) támadták az Európai Bíróság előtt is, *Storch kontra EKB* (T492/12 sz. ügy; majd másodfokon C-64/14. P sz. ügy).

14 Ennek megfelelően az előterjesztő végzés kritikája ezt a mozzanatot mindenképpen pozitívan értékeli. Ld. MATTIAS WENDEL: *Kompetenzrechtliche Grenzgänge: Karlsruhes Ultra-vires-Vorlage an den EuGH*. 74 Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht 2014. 615 (617).

15 FRANZ C. MAYER: *Rebels without a cause? Zur OMT-Vorlage des Bundesverfassungsgerichts*. *Europarecht* 2014. 473–513. Erre Pedro Cruz Villalón főtanácsnok indítványa is kitért, és hangsúlyozta, hogy „amennyiben a nemzeti bíróság az uniós jogi aktus érvényességével kapcsolatban fenntartaná az utolsó szó jogát, az előzetes döntéshozatal iránti kérelem ilyen esetben pusztán konzultatív jellegű lenne, és ezáltal aláásná a Szerződések által előírt jogorvoslati rendszerben betöltött funkcióját. [...] Végeredményben nem lenne szükség arra, hogy a nemzeti bíróságnak előzetes döntéshozatal iránti kérelemmel fordulhasson a Bírósághoz, ha ez a kérelem elválaszthatatlanul, vagy fogalmilag magában foglalja már a kapott választól való tényleges eltérés reális lehetőségét” (C62/14. sz. ügy, az ismertetés napja: 2015. január 14. 35–36. msz.).

16 Európai Bíróság C-62/14 sz. ügy, Gauweiler.

17 Európai Bíróság C-62/14 sz. ügy, Gauweiler.

18 22/2016. (XII. 5.) AB határozatában. ORBÁN ENDRE: *Quo vadis, „alkotmányos identitás”? Közjogi Szemle*. 2018/3, 1–13; CHRONOWSKI NÓRA – VINCZE ATTILA: *Önazonosság és európai integráció – az Alkotmánybíróság az identitáskeresés útján*. *Jogtudományi Közlöny* 2017, 129.

19 A cseh Alkotmánybíróság 2012. január 31-i határozata, Pl. ÚS 5/12, ehhez különböző végkövetkeztetésekkel JAN KOMÁREK: *Czech Constitutional Court Playing with Matches*. *European Constitutional Law Review* 8 (2012) 323; VINCZE ATTILA: *Das tschechische Verfassungsgericht stoppt den EuGH*, *Europarecht* 2013, 194.

20 Dán legfelső bíróság Ajos A/S, 06-12-2016 Case no. 15/2014.

21 DIETRICH JESCH: *Unbestimmter Rechtsbegriff und Ermessen in rechtstheoretischer und verfassungsrechtlicher Sicht*. *Archiv des öffentlichen Rechts* 82 (1957), 163 (236–238). Ezzel szemben kisebbségben volt a harmadik hatalmi ág túlsúlyát kritizáló irányzat ERNST FORSTHOFF: *Lehrbuch des Verwaltungsrechts*. München, C. H. Beck 1973. 90; SCHMIDT-ASSMAN *Verwaltungsverantwortung und Verwaltungsgerichtsbarkeit*. In: RAINER PITSCAS – ARND UHLE – JOSEF AULEHNER (Hrsg.): *Wege gelebter Verfassung in Recht und Politik*: *Festschrift für Rupert Scholz zum 70. Geburtstag*. Berlin, Duncker & Humblot, 2007. 560–575; WERNER WEBER: *Die Teilung der Gewalten als Gegenwartsproblem*. In: BARION (Hg.): *Festschrift für Carl Schmitt zum 70. Geburtstag*. Berlin, Duncker & Humblot, 1959. 253–272.

II. A PSPP-döntés

1. A PSPP konstelláció nagyban hasonlít az OMT-ügyhöz. Az alkotmányjogi panaszt a választójog megsértésére alapozták az indítványozók, amely lényegében a német Szövetségi Alkotmánybíróság Maastricht-ítélete óta vizsztatérően²² szolgál nemzetközi szerződésekkel, illetve az EU egyes intézkedéseivel szembeni fellépésre, ugyanis az államiság (BVerfGE 123, 267), a költségvetési autonómia (BVerfGE 129, 124) vagy a költségvetés feletti rendelkezés (BVerfGE 130, 318) elvesztése a *parlament kiüresedéséhez*, és ezen keresztül a választójog elsikkadásához vezet. E konstrukcióval az a probléma, hogy ezek nem anyai jogok abban az értelemben, hogy mindenkit egyformán érintenek, ennél fogva éppen hogy senkit sem individuálisan; az egyéniesíthetőség ugyanakkor az anyai-közjog fogalmi eleme lenne. Míg a többi alapjog esetén a német alkotmánybíróság megköveteli a konkrét és közvetlen egyéni jogsérelmet, addig ezt a követelményt (a Maastricht-határozat óta konzekvensen, de nem túl meggyőzően) olyannyira nagyvonalún értelmezi, hogy az már a pusztá érdeklé válik azonossá.²³

Az *indítványozók* szerint a Szövetségi Parlament, illetve a Szövetségi Kormány nem lépett fel kellő eréllyel az EKB politikájával szemben, vagyis nem gyakorolták az integrációs felelősségüket²⁴ (tehát azt, hogy alakítói legyenek az uniós politikáknak). A szokásos indokok merültek fel: a PSPP transzferuniót hoz létre, amely az EUMSZ szabályaival ellentétes, beavatkozik a nemzeti gazdasági és pénzügyi politikába, amely a tagállamok hatásköre. Az aránytalannak és indokolatlannak tartott PSPP tehát *ultra vires*, és egyben meg is sérti az alkotmányos identitás követelményét, mert olyan pénzügyi felelősségvállalást jelent, amely kiüresíti a költségvetési jog gyakorlását, és ezzel az államiság alapjait fenyegeti. (Bár ezek mind eléggé komoly állítások lennének, az elmúlt egy évtizedben olyan sok alkotmányjogi panasz alapult ezeken, hogy felsorakoztatásuk lényegében egy kis alkotmányjogi *commedia dell'arte* szükséges eszközei.)

Nemcsak az indokokban követte a PSPP-ügy az OMT koreográfiáját, hanem abban is, hogy a PSPP jogszerűségével kapcsolatosan szintén *előzetes döntéshozatalt* kezdeményezett a Szövetségi Alkotmánybíróság,²⁵ amely-

ben elsősorban az EUMSZ 123. és 125. cikkének az értelmezésére, valamint a PSPP-re vonatkozó határozat érvényességére vonatkozó kérdést tett fel.

2. Az *Európai Bíróság*²⁶ ezt az ügyet is súlyának megfelelően kezelve – Nagytanácsban bírálva el – nagyban támaszkodott a korábbi OMT-ügyben hozott határozatára.

Arra a felvetésre, hogy a PSPP-t az EKB *nem indokolta* kellőképpen, ami az EUMSZ 296. cikk követelmények megsértését jelentené, az EUB azt emelte ki, hogy e követelményeket nemcsak a jogi aktus szövege alapján kell megítélni, hanem annak összefüggéseire, valamint az érintett területre vonatkozó jogszabályok összességére tekintettel is.²⁷ Az EKB pedig különböző dokumentumok útján folyamatosan világossá tette a monetáris politikáját, és ezzel magyarázatot adott arra is, hogy az infláció tartósan elégtelen szintje, és a monetáris politikájának gyakorlásához hagyományosan használt eszközök kimerítése alapján miért is tartotta szükségesnek egy olyan kötvényvásárlási program elfogadását, mint a PSPP.

A gazdaság- és monetáris politika elhatárolása kapcsán szintén megismételte a Gauweiler²⁸ és Pringle-ügyből²⁹ ismerteket, vagyis azt, hogy ez a két terület nem határolható el egymástól egyértelműen, és a PSPP által alkalmazott eszközök alapján a *monetáris politika* területéhez tartozik.

Az *aránytalanságra* vonatkozó felvetéseket azzal utasította el az EUB, hogy az intézkedés nyilvánvaló aránytalansága nem állapítható meg, ami egy sokkal kevésbé szigorú arányossági mérce, mint a német.³⁰

A PSPP azért ütközhet elvileg az EUMSZ 123. cikk (1) bekezdésébe, mert a Központi Bankok Európai Rendszere (továbbiakban: KBER) ugyan nem közvetlenül vásárolja a közzsféra kötvényeit, hanem névlegesen a másodlagos piacon, de ha az elsődleges piac résztvevői biztosak lehetnek abban, hogy a kötvényeket a másodlagos piacon megveszi a KBER, mégpedig rizikómentesen, akkor lényegében megkerülték a monetáris finanszírozási tilalmat.³¹ Az EUB is egyetértett ezzel az értelmezéssel, mert

22 BVerfGE 89, 155 – Maastricht; 97, 350 – Euro; 123, 267 – Lissabon; 129, 124 – EFS; 130, 318 – Stabilisierungsmechanismusgesetz.

23 Ld. ATILA VINCZE: *Unionsrecht und Verwaltungsrecht*. Baden-Baden, 2016, Nomos. 218–219.

24 MATTHIAS PECHSTEIN (Hg.): *Integrationsverantwortung* Baden-Baden, 2012, Nomos.

25 A *Bundesverfassungsgericht* 2017. július 18-i végzése (BVerfGE 146, 216). Ehhez ULRICH HUFELD: *Machtkampf im Dreieck: Die Europäische Zentralbank und ihre Kontrolleure in Karlsruhe und Luxemburg*. In: *Jahrbuch für vergleichende Staats- und Rechtswissenschaften*. Baden-Baden, 2017, Nomos. 11–44.

26 Európai Bíróság, Weiss, C-493/17, EU:C:2018:1000. Ehhez SARA DIETZ: *Die gerichtliche Kontrolle der EZB durch den EuGH und das BVerfG – ein Konfliktfall im Verfassungsgerichtsverbund und Eurosystem?*, *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*. 2019, 925–933; CORINNA DORNACHER: *Schlusskapitel oder Zwischenakt? – Anmerkung zum Urteil des EuGH v. 11.12.2018, Rs. C-493/17 (Weiss u.a.)*. *Europarecht* 2019, 546–552.

27 Európai Bíróság, Weiss, C-493/17, EU:C:2018:1000. 33. pont.

28 2015. június 16-i Gauweiler és társai ítélet, C62/14, EU:C:2015:400.

29 2012. november 27-i Pringle-ítélet, C370/12, EU:C:2012:756.

30 Lásd az arányosság elvének jogösszehasonlító elemzéséhez, VINCZE, i. m. (23. lj.). 78–132.

31 Ld. a Tanács 3603/93/EK rendelet indokolásának 6. bekezdését: „mivel a tagállamoknak meg kell tenniük a megfelelő intézkedéseket annak biztosítása érdekében, hogy a Szerződés 104. cikkében említett tilalmakat ténylegesen és teljeskörűen alkalmazzák; mivel különösen a másodlagos piacokon történő vásárlásokat tilos arra felhasználni,

Tanulmány

ellenkező esetben *de facto* a KBER közvetítőiről kellene beszélnünk. Az EUB szerint a KBER különböző és kielégítő garanciákat vezetett be annak elkerülése érdekében, hogy valamely magánjogi gazdasági szereplő úgy járhasson el, mint a KBER közvetítője. Az EUB elutasította azt az érvelést is, hogy a PSPP olyan olcsó finanszírozási lehetőségeket jelent, amelyeknek hála a tagállamoknak nem kell rendezett költségvetési politikát folytatniuk.

A válaszok lényegüket tekintve hasonlóak a Pringle- és a Gauweiler-ügy mondanivalójához: „*keep calm and carry on*”.

3. Ha minden az OMT-határozat medrében zajlott volna tovább, akkor a *Bundesverfassungsgericht* hozott volna egy nagy ívű határozatot, amelyben megint alkotott volna számos érdekes jogi kifejezést, kicsit ijesztgeti az Európai Bíróságot az *ultra vires* megállapításával, de végül kis duzzogással beadja a derekát. Nos, *nem teljesen ez történt*, és az alkotmányjogi panaszoknak részben, és eléggé sajtóságosan, *de helyt adott*. A *Bundestag* (Szövetségi Gyűlés, a német parlament alsó háza) és a szövetségi kormány azzal sértették meg ugyanis a panaszosok jogait, hogy *nem tettek alkalmas lépéseket az ellen, hogy az EKB a PSPP-n keresztüli értékpapír-vásárlásával átlépje a monetáris politika határait és a tagállamok gazdaságpolitikai hatásköreibe avatkozzon*.

3.1. A *Bundestag* költségvetési joga és felelőssége, tehát a bevételek és kiadások feletti döntés, elválaszthatatlan része a német alaptörvény szerint demokrácielvének (*Demokratieprinzip*), és ezen keresztül a választójognak is. Ennélfogva a felségjogoknak a demokrácia elvét sértő átruházására kerül sor akkor, ha a kiadások megállapítását olyan mértékben és módon szupranacionalizálják, hogy azzal megszűnik a *Bundestag* rendelkezési joga. Az ez ellen történő fellépés kötelezettsége elsősorban a külpolitikát elsősorban irányító szövetségi szervekre, így tehát a szövetségi kormányra és a szövetségi gyűlésre hárul. Ennélfogva, amennyiben az EU szervei és intézményei a hatásköreiket nyilvánvalóan megsértik, akkor a Szövetségi Kormányra és a *Bundestagra* hárul, hogy aktívan odahassanak az integrációs program kereteinek betartására. Az alkotmányos szervek ugyanis az integrációs felelősségüket csak akkor tudják ellátni, ha az integrációs program betartását folyamatosan figyelemmel kísérik és megte-

szik a szükséges lépéseket, ha az integrációs program sérelmét észlelik.

Az eseti felhatalmazottság elvének megsértése csak akkor nyilvánvaló, ha az EU szervei és intézményei a hatásköreiket *kirívóan* áthágták. A német *Bundesverfassungsgericht* *igenlő* válasza szerint jelen esetben ez a helyzet, ugyanis a PSPP jogszerűségének vizsgálata során az EUB az arányosságot és az intézkedés tényleges hatásait *nem vizsgálta eléggé körütekintően*, és módszertanilag megalapozottan, és ítélete ekképpen nyilvánvalóan *túlterjeszkedik* a Bíróság hatáskörén, ami a tagállamokra hátrányos hatáskör-eltolódáshoz vezet, ezért *ultra vires*: következőképpen nem kötelező Németországra nézve.

3.2. A *Bundesverfassungsgericht* kiemelte, hogy ha az *ultra vires* megállapításának jogát minden tagállam magának igényelné vagy tartaná fenn, hogy saját bíróságai döntenek az unió jogi aktusainak érvényességéről, akkor az uniós jog alkalmazási elsőbbsége és az uniós jog egységes alkalmazása megszűnne működni. Ha ugyanakkor teljesen lemondanak erről, akkor az *ultra vires* cselekmények feletti *kontrollt teljes mértékben az unió szervei gyakorolnák*, mégpedig akkor is, amikor jogértelmezésük szerződésmódosítást, vagyis ennek formájában történő hatáskörbővítést tenne szükségessé.

Ennek következtében az alapvetően elkerülhetetlen a feszültséget a tagállami és az uniós jog között az európai integrációs gondolattal összhangban kooperatív módon és kölcsönös tisztelet mellett kell *deeszkáln*. Az *ultra vires* megállapítása tehát visszafogottan és Európa-barát („*europafreundlich*”) módon gyakorlandó, és a *Bundesverfassungsgericht* nem tartja feladatának az uniós jognak az Európai Bíróság általi értelmezését a sajátjával helyettesíteni, még akkor sem, ha ezek módszertanilag elfogadható értelmezés mellett eltérő eredményre vezethetnek, sőt álláspontja szerint még akkor is tiszteletben kell tartani az EUB értelmezését, ha annak jogfelfogásával szemben súlyos érveket lehetne felsorakoztatni. Ennek következtében az EUB jogértelmezését el kell fogadni *mindaddig*, amíg az *módszertanilag képviselhető és nem objektíve önkényes*. A hatáskörátlépés ugyanakkor még akkor is nyilvánvalónak tekintendő, ha ennek bemutatásához eredményében körütekintő és részletes érvelés szükséges.

3.3. Jelen esetben a Szövetségi Alkotmánybíróság azt vetette az EUB szemére, hogy *nem* mutatta be kellő alaposággal és részletességgel, hogy a meghozott intézkedések, és hatásaik az *arányosság* elvével összhangban állnak, ezért annak ítélete nem logikus és illetően *ultra vires*. Kifogásolta továbbá azt, hogy a pénzpolitikai és a gazdaságpolitikai *hatásköröket nem választotta el* az EUB kellőképpen, mert míg az egyik oldalon az EU hatásköre kizárólagos, addig a gazdaságpolitika tekintetében a tagállamoknak van hatásköre.

Mivel az arányosság vizsgálata során a PSPP tényleges hatásaira nem volt az EUB tekintettel, ezért nem érvényesíti az arányosság elvét konzekvens módon, ami így a

hogy kijátsszák e cikk célját”. Ehhez CHRISTOPH OHLER: *Die fiskalische Integration in der Europäischen Gemeinschaft*. Baden-Baden, 1997, Nomos. 275. JÖRN PIKORN: *Legal Arrangements in the Treaty of Maastricht for the Effectiveness of the Economic and Monetary Union*, 31 *Common Market Law Review* (1994) 263 (276). Ugyanakkor ez nem vezethet oda sem, hogy a központi bankok ne vásárolhassanak a közszférával szemben fennálló semmilyen követelést sem, mert ilyen feltételek mellett korlátozottak a monetáris politika eszközei. A megengedett és a meg nem engedett pénzpiaci műveleteket szemben Ohler szubjektivistá nézeteivel, objektív módon kell meghatározni a követelések mértéke, birtoklásuk időtartama, illetve rendszeressége alapján, ahogyan ezt kifejtettem a müncheni egyetemen benyújtott disszertációmban is már több mint egy évtizede, VINCZE ATTILA: *Die Verrechtlichung der Wirtschaftspolitik* (kézirat, München, 2007). Erre az eredményre jutott egyébiránt a *Bundesverfassungsgericht* is a jelen ügyben.

tagállamok hatásköreit és egyben a konkrét eseti felhatalmazottság elvét is sérti. A német Szövetségi Alkotmánybíróság ítélete érvelésének központi eleme láthatóan az arányosság elvének értelmezése, amelynek kapcsán már évtizedes vitája van a német jogtudománynak és a német gyakorlatnak az európaival.

Ahogy az egyébként az alkotmányos identitással is törten, ³² az ítélet igyekezett az arányosság elvét is európai alkotmányos hagyományok összefüggésében (és bőséges hivatkozásokkal) bemutatni, így utalt az EU alapító szerződéseire, az EUB gyakorlatára, valamint az arányosság értelmezésére az EU tagállamaiban. Az ítélet arra is kitért, hogy az arányosság elvének német terminológiája ugyan élesen megkülönbözteti az alkalmasság (*Geeignetheit*), szükségesség (*Erforderlichkeit*) és méltányosság (*Angemessenheit*) elemeit, az Európai Bíróság gyakorlatában egy ilyen megkülönböztetés nem figyelhető meg. Az EUB által gyakorolt arányosság tesztet ugyanakkor alkalmatlannak, illetve funkciótlannak minősítette arra, hogy a gazdaságpolitikai és pénzügyi hatásköröket egymástól el lehessen választani.

Az ítélet egyrészt kifogásolta a KBER széles – és a tagállamokra hátrányos – mérlegelési játékerét, majd az arányossági mérce gyakorlását. A PSPP célja az inflációs cél elérése volt, és az EUB nem állapított meg ebben a tekintetben nyilvánvaló mérlegelési hibát, és a programot szükségesnek is tartotta, mert más eszközök nem lennének kellőképpen hatékonyak, és végül az EKB az érintett érdekek mérlegelése során igyekezett az aránytalan hátrányokat elkerülni. A német *Bundesverfassungsgericht* szerint ez *nem volt kellőképpen cizellált*, mert nem volt tekintettel a PSPP gazdaságpolitikai hatásaira, és ezzel módszertanilag követhetetlen és tarthatatlan (ami politikailag korrektül az „ostobaság” megfelelője lehetne). Azt szintén az EUB szemére vetette az ítélet, hogy az alkalmazott mérce eltér az általában alkalmazottól. Ez végeredményben oda vezet, hogy a KBER gazdaságpolitikát folytathat, és ehhez elég, ha ennek érdekében a KBER-Alapokmányban feltüntetett valamelyik eszközt alkalmazza az inflációs cél elérése érdekében. Ezzel azért nem ért egyet a német *Bundesverfassungsgericht*, mert nem lehet pusztán a célra koncentrálni, hanem figyelembe kell venni az intézkedés hatásait is. Ha a hatások lényegüket tekintve pénzügyi segítségnyújtásban kulminálnak, akkor ez az EU számára tiltott gazdaságpolitikai intézkedésről van szó, amelyekbe az EUB lényegében belenyugodott (a német *Bundesverfassungsgericht* szófordulata a *dolus eventualis* szerinti szándékosságra utal), és nem vizsgálta, hogy az intézkedés milyen gazdasági hatással lehet az ál-

lamadosság finanszírozhatóságára a különbözőképpen eladósodott államok esetén. (Ez megint annak a kulturált körülírása, hogy az északi tagállamok „Hansa ligájának” erre a megoldásra nincsen szüksége, csak a jóval eladósodottabb déli tagállamoknak).

3.4. Ez a fajta arányossági vizsgálat – szól a szemrehányás – *alkalmatlan* a funkciója betöltésére, mert nem foglalja magában az ellentétes érdekek mérlegelését, és így lényegében értelmét veszti. Az arányosság illetően értelmezése nem alkalmas sem a KBER hatásköreinek korlátozására, sem a tagállamok hatásköreinek megóvására, hanem lényegében arra fut ki, hogy az EKB-nak az általa alkalmasnak tartott eszközök megválasztásában akkor is szabad keze van, ha az előnyök (összehasonlítva a rendelkezésre álló alternatívákkal) csekélyek, és a hátrányok jelentősek. Ezért tehát a *tényleges hatások vizsgálatát mellőző arányossági vizsgálat* módszertanilag *tarthatatlan*. Ez pedig a hatékony *jogorvoslat* követelményeivel is összeegyeztethetetlen.

Az arányosság elvének értelmezése és a KBER mandátumnak meghatározása e mérce alkalmazásával a PSPP-ügyben azért sérti meg egyértelműen az EUB hatásköreit, mert annak gyakorlását a nyilvánvaló mérlegelési hibákra korlátozta, és ezzel saját hatásköre gyakorlását az alapító szerződésekkel ellentétes módon korlátozta. Ez pedig eredményében a tagállamok gazdaság- és költségvetéspolitikai hatásköreinek folyamatos és a tagállamok mint a szerződések urai által már nem kontrollálható *erodálásához* vezet. Egy ilyen jellegű hatáskörvesztést pedig eredményében már *nem lehetne összeegyeztetni a német Alaptörvénnyel*, mert a pénzügyi hatáskörök dominanciához vezethet (a német *Bundesverfassungsgericht* itt feltételes módot használ). Ez eredményében a tagállamokra hátrányos hatáskör-eltolódást okozhat, ami ezért *ultra vires*, és ezért nem kötelező a *Bundesverfassungsgerichtre*. Ennek természetesen logikus következménye, hogy más állami szervekre (így a *Bundesbankra*) se lenne kötelező. (A *Leitsatz* szerint ez *alapvetően* igaz, ami grammatikai értelmezés szerint is azt jelenti, hogy lehetséges a kivétel. Az pedig további nem érdektelen körülmény, hogy a rendelkező részben a *Bundesbank* elő sem fordul).

A monetáris finanszírozás EUMSZ 123. cikke szerinti tilalmát ugyanakkor nem látta megsértve az ítélet.

III.

Néhány támpont az értelmezéshez

1. Az arányosság vizsgálata

Az arányosság a német jogtudomány egyik „exportcikke”, de az exportáló állam egyik szeme mindig nevet, a másik pedig sír. Ennek az oka abban áll, hogy ugyan nagy

32 ATTILA VINCZE: *Ist die Rechtsübernahme gefährlich? Zur Rechtswirksamkeit und Tragfähigkeit des Konzepts eines Verfassungsgerichtsverbundes anhand des Beispiels der Verfassungsidentität*. Zeitschrift für öffentliches Recht 2018, 193–214.

Tanulmány

öröm a szükségességi-arányossági teszt elterjedése,³³ hiszen ez az abban foglalt elv univerzalitását igazolja, de a német tudomány mindig felrója, hogy senkinek sem sikerül ezt az elvet olyan kiválóan alkalmazni, mint a németeknek. A német *Bundesverfassungsgericht* annyira kedélyes, mint a rossz tanulót feleltető iskolamester, aki nem képes felfogni, hogy a nebuló miért nem érti az anyagot, hiszen már átvették azt vagy százszor. És meg is buktatja, mert nem pont úgy csinálta meg a házi feladatot, ahogy azt az iskolában mondták neki.

Hogy miért is kellene mindenkinek úgy értenie az arányossági elvet, ahogy a német közjog, az persze nem derül ki világosan. Ez egy ismert módszertani probléma a jogösszehasonlításban:³⁴ mi a jogi átültetés (*legal transplant*) sikerességének mércéje? Az, hogy az átvétel során a jogi norma jól alkalmazkodik az új (jogi, gazdasági, politikai) környezetéhez, vagy az, hogy a lehető legjobban emlékeztet az átvett szabály az eredetire? A *Bundesverfassungsgericht* egyértelműen az utóbbi álláspontra helyezkedik, és csak akkor fogadja el a szükségességi-arányossági tesztet helyesnek, ha azt *pontosan úgy csinálják*, ahogyan azt a porosz *Oberlandesgericht* nyomán a német jogtudomány kidolgozta.³⁵

2. Gazdaságpolitika és felülvizsgálat

Ugyanaz a német *Bundesverfassungsgericht*, amelynek a gazdaságpolitikai semlegesség dogmatikáját köszönhetjük,³⁶ egy hihetetlenül alapos arányossági vizsgálatnak vetette alá a PSPP-t. Ami azon túl, hogy nem kevés önelentmondást rejt, felveti azt a kérdést, hogy egy bíróság milyen szaktudás alapján bírálja felül egy központi bank döntéseit. Ennyi erővel esztétikai, történettudományi vagy biológiai kérdésekben is dönthetne. Annak ellenére, hogy társadalmunk egyre inkább eljogiasodik, egy bíróságnak tudnia kellene felismerni a szaktudásának határait (*institutional capacity*), és a hatalommegosztás rendsze-

rében elfoglalt helyét (*constitutional capacity*).³⁷ Ennek hiányában ténylegesen a bírói kormányzás időszaka jön el.

Ha ugyanakkor a bíróság tisztában van a közgazdaságtannal, akkor azt is tudnia kell, hogy milyen szerepet játszanak a verbális intervenciók a pénzpiacokon, mekkora szerepe van annak, hogy egy központi bank milyen információkat tesz közzé, és milyeneket nem. Ha részletes indokolást vár el minden egyes intervenció kapcsán, akkor azzal ezek hatékonyságát rontja csupán.

3. Az alapjogok megsértésének dogmatikája

Amennyire a *Bundesverfassungsgericht* felrója a logika és az érthetőség hiányát az Európai Bíróságnak, legalább annyira követhetetlen az ítélet alapjogi dogmatikája. Az ítélet szerint ugyanis a *választójog* sérült az által, hogy az EKB és a KBER kötvényvásárlási programjának faktikus kihatása gazdaságpolitikai természetű, ami kihat az EU tagállamai költségvetéseinek finanszírozhatóságára, ez viszont érinti a *Bundestag* költségvetési hatásköreit, és ezen keresztül az indítványozók *alapjogait*.

Az egyetem első évében a *Grundkurs öffentliches Recht* előadáson az hangzik el a német jogtudományi képzés során, hogy az alkotmányjogi panasznak akkor van esélye a sikerre, ha az alapjogsértés közvetlen, aktuális és a panaszos személyét érinti: vagyis ha a panaszost közvetlenül megsértik alanyi-közjogában. A faktikus vagy tényleges alapjog-korlátozások esetén lényegében reflexhatásokról van szó, amelyek intenzitásuk és előreláthatóságuk folytán akkor is megalapozhatnak egy panaszt, ha egyébként a közjogi aktus nem az alapjog korlátozására irányult, hanem az mintegy mellékhatásként jelentkezett. Itt a mércé az előreláthatóság és az intenzitás.³⁸

Nos, gyanítom, hogy az jelen esetben *nem áll fenn*: X. Y. német állampolgár szavazati jogának korlátozása, mint mellékhatása a PSPP-nek, ami ugye az arra a polgárra eső adóeuróban lenne mérendő, nem igazán tekinthető intenzív jogkorlátozásnak. Ha ez ilyen egyszerűen működne, akkor minden nagyobb volumenű parlamenti döntést, amely kihathat a jövőbeni költségvetésre, bármely állampolgár támadhatna a választójog megsértése alapján. A *Bundesverfassungsgericht* itt különböző dogmatikai bakugrásokkal halad egy nagyon ingoványos területen.

33 JOHANNES SAURER: *Die Globalisierung des Verhältnismäßigkeitsgrundsatzes*, *Der Staat* 2012, 3–33.

34 DAVID NELKEN: *Comparatists and Transferability* In: LEGRAND-MUNDAY (eds.): *Comparative Legal Studies: Traditions and Transitions*. Cambridge, CUP, 2003. 452; ROGER COTTERRELL: *Is There a Logic of Legal Transplants?* In: NELKEN-FEEST (eds.): *Adapting Legal Culture*. Oxford, Hart, 2001. 79; MATHIAS SIEMS: *The Curious Case of Overfitting Legal Transplants*. In: MAURICE ADAMS – DIRK HEIRBAUT (eds.): *The Method and Culture of Comparative Law: Essays in Honour of Mark Van Hoecke*. Oxford, Hart, 2014. 133.

35 Már régóta megfigyelhető és teljesen megalapozott szemrehányás, hogy a német bíróságok a saját értelmezésükön kívül mást nem nagyon fogadnak el, ld. ebben az értelemben CLAUS DIETER CLASSEN: *Europäische Rechtsgemeinschaft à l'allemande?* *Europarecht*, 2016. 529–543.

36 PETER BADURA: *Richterliches Prüfungsrecht und Wirtschaftspolitik*, in: PETER OBERNDORFER – HERBERT SCHAMBECK (Hrsg.): *Verwaltung im Dienste von Wirtschaft und Gesellschaft*, Festschrift für Ludwig Fröhler zum 60. Geburtstag. Berlin, Duncker & Humblot, 1980. 321.

37 DE SMITH'S *Judicial Review*, msz. 1-026-1-036; JEFFREY JOWELL: *Judicial deference: servility, civility or institutional capacity?* *Public Law*, 2003, 592–601; DAVID DYZENHAUS: *Judicial Review and Democracy*. In: TAGGART (ed.): *The Province of Administrative Law*. Oxford, Hart, 1997. 279–307. Az e tekintetben inkább sporadikus német gyakorlatból ULRICH RAMSAUER: *Rechtsschutz durch nachvollziehende Kontrolle – Bemerkungen zu Methode und Technik*. In: SCHMIDT-ASSMANN – SELLNER-HIRSCH-KEMPER-LEHMANN (Hrsg.): *Festgabe 50 Jahre Bundesverwaltungsgericht*, Köln, Carl Heymanns, 2003. 699 (716–717). CHRISTOPH MÖLLERS: *Gewaltengliederung*. München, C. H. Beck, 2005. 115, 121–124.

38 VOLKER EPPING: *Grundrechte*. Springer, Heidelberg, 2010, msz. 376. skk.

4. Az ítélet olyan, „mint a német óramű, Soh' sincs rendén, mindig javítani kell”³⁹

Az ítélet egyrészt megfogalmazásában nagyon durva megállapításokat tesz: az Európai Bíróság ítélete olyan mértékben *követhetetlen, logikátlan és érthetetlen*, hogy az ezért *nem kötelező* a német Szövetségi Alkotmánybíróságra. Ez a megállapítás annyira erős, hogy számos német professzor és bíró⁴⁰ is kifejezte megütközését, mert a következményei egyértelműek. Ahogy Walter Hallstein mondta: az Európai Unió egy jogközösség, vagyis a jog, és a jog tekintélye tartja össze, mert sem kényszerítő, sem pénzügyi eszközök nem állnak rendelkezésére. Ha ugyanis egy bíróság ilyen formán nyilatkozhat, miért ne tehetné meg ezt bármely másik bíróság is. Az Európai Bíróság döntéseinek indokolása sokszor hagy kívánnivalót maga után, ami természetesen része a bíróságok közötti

dialógusnak is: dogmatikailag kifogásolható, stratégiaiag érthető.⁴¹ Ugyanakkor a jog tekintélye ellen indított frontális támadás, csak további hasonló megnyilatkozásokot fog szülni. Hobbes klasszikus mondatát idézve: *auctoritas, non veritas, facit legem*.

A másik oldalról – és ez a része az ítéletnek nem fog akkora karriert befutni, mint az indokolás – a *rendelkező rész eléggé erőtlén*, hiszen eszerint a *Bundestag* és a szövetségi kormány mulasztással sértette meg a panaszosok jogait, mert nem tették meg a szükséges intézkedéseket, hogy a PSPP ellen kellő eréllyel fellépjenek. A határozat olvasása során nem szabad ugyanis az ún. *Leitsatzot*, vagyis a határozat elején, vastagon szedett részt, a rendelkező résszel összetéveszteni. A vastagon kiemelt tételmondatok nagyon szépen hangzanak, és nagyon sokan fogják ezeket idézni, mégpedig feltehetően sokkal drámaibb következményekkel, mint ahogy maga a *Bundesverfassungsgericht* ítéletének rendelkező részéből következne.

39 SHAKESPEARE: *Love's Labour's Lost* „like a German clock, Still a-repairing, ever out of frame” (Act III. Scene 1).

40 Ld. pl. Prof. Dr. PETER MEIER-BECK, a BGH bírója, <https://www.d-kart.de/blog/2020/05/11/ultra-vires/>.

41 ATTILA VINCZE: *Die unionsrechtliche Rechtsfortbildung zwischen Mythos und Realität*. Zeitschrift für das gesamte Verfahrensrecht, 2019, 2.

ESSENTIAL EU LAW IN CHARTS

5th, “post-Brexit” edition

SZERZŐK: Christa Tobler, Jacques Beglinger

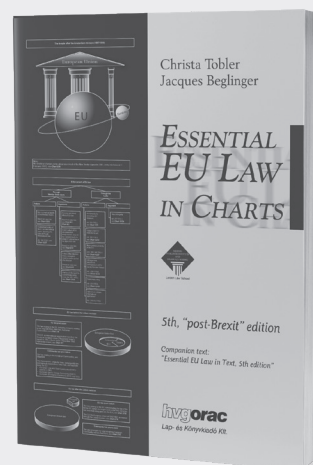
ÁRA: 8000 Ft

ESSENTIAL EU LAW IN CHARTS

+

ESSENTIAL EU LAW IN TEXT

csomagban: 10 000 Ft

Visualising law, as the authors are attempting to do in this book, gives the reader some idea of what the blueprint of the edifice of European Union law looks like. The book contains 298 EU law-related charts (primary, secondary and case law) dealing with the following issues: introduction to the subject, the development of European integration, the institutions, competences of the EU, the adoption of secondary measures, the nature of EU law, introduction to substantive EU law, the internal market, competition law, social law, legal integration and enforcement.

Firstly, the charts are intended as a learning tool for students as well as for practitioners endeavouring to brush up on their EU law skills. Indeed, most people understand and memorise complex or abstract content more easily if they have some form of visual aid at their disposal. Secondly, these charts are intended as a presentation tool. Whether lecturing on EU law in a university, explaining an issue of EU law to a client or making a presentation before the board of directors of a company, visual tools can be highly useful.

www.hvgorac.hu → EU, nemzetközi jog

Papp Mónika tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet; egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)

A Covid–19 járvány és az EU kartelljoga: vállalkozások együttműködése az egészségügyi termékek piacán*

I. Bevezetés

A Covid–19 járvány felkészületlenül érte Európát, a járványügyi védekezés miatt a tagállamoknak és hatóságaiknak ugrásszerűen megnőtt az igénye (keresletnövekedés) a járványügyi védekezéshez használt termékek (intenzív terápiás gyógyszerek, maszkok, lélegeztetőgépek, kórházi köpenyek, fertőtlenítőszeres stb.) piacán, amelyet a kínálat nem tudott kielégíteni. Mivel ezek egy része Európán kívül gyártott termék, amelynek behozatala a járvány idején túl hosszú időt vesz igénybe és az európai államok is exportkorlátozásokat vezettek be, ezért több tagállamban, elsősorban Olaszországban, a hazai vállalkozások termelésbe vonásával igyekeznek enyhíteni a kínálati hiányt, valamint egész Európában az aktuális *piaci szereplők együttműködésének* megteremtésére törekedtek az optimális, keresletnek megfelelő kibocsátás növelése érdekében. A termelési kapacitás átállítása (például ruházati termék gyártásáról) hosszú folyamat, emellett az EU-szabványoknak való megfelelés nem könnyíti meg a termékek gyors gyártását és forgalomba helyezését. Jobb eredményt lehet elérni az aktuális piaci szereplők közötti koordináció által.

Ebben a rendkívüli állapotban tehát teljesen érthető, hogy mindenki (a tagállamok, az Európai Bizottság és a vállalkozások maguk) abban érdekelt, hogy a hiánytermékek (európai) termelését gyorsan felfuttassák. Az időközben a tagállamok közötti koordinálásban részt vevő Európai Bizottság is a gyógyszer- és maszkgyártó tagállamok (és áttételesen vállalkozások) közötti koordinációt sürgette a termelés növelése érdekében.

mok (és áttételesen vállalkozások) közötti koordinációt sürgette a termelés növelése érdekében.

A versenytársak közötti együttműködés (és annak tagállami támogatása) azonban a versenyjogban járatos olvasók számára vészjóslóan hangzik. Az egymással versenypozícióban lévő vállalkozások közötti együttműködés és az ennek érdekében szükséges bizalmas, stratégiai információk cseréje a *legsúlyosabb versenykorlátozások* közé tartozik.¹

Ahogy azt az Európai Bíróság több ítéletében is kimondta, a versenytársaknak önállóan kell meghatározniuk piaci magatartásukat, stratégiai jellegű (árakra, költségekre, mennyiségre, kapacitásra, beruházásokra, kutatás-fejlesztési tervekkel kapcsolatos) információ megosztása kartellezésnek minősül.² A versenyjogi követelményekkel tisztában lévő érintett (járványügyi termékeket gyártó) vállalkozásokban tehát joggal merülhetett fel, hogy legnemesebb szándékaik és gazdasági érdekeik követése mellett sem követhetnek el versenyjogsértést, mert akár az immár versenyhatósági szerepkörben fellépő Európai Bizottság, akár a tagállami versenyhatóságok részéről eljárásokra és szankciókra számíthatnak.

A felmerülő dilemma tehát a következő: a versenyjogi jogérvényesítés által elérni kívánt érdek: a piacok versenytörzítéstől mentes működése, vagy a társadalom hiánytermékekkel való gyors ellátása a fontosabb közérdek?

* A tanulmány „A magyar jogrendszer reakcióképessége 2010 és 2018 között” (FK 129018) OTKA-kutatás TK által is támogatott „Epidemiológia és jogtudomány” című projektje keretében készült.

1 A Bizottság közleménye – Iránymutatás az Európai Unió működéséről szóló szerződés 101. cikkének a horizontális együttműködési megállapodásokra való alkalmazhatóságáról, HL C 33, 2011.2.2., 20. o., lásd az 55. ponttól.

2 Lásd többek között 40-48/73, 50, 54-56, 111, 113 és 114/73. számú Suiker Unie és mások kontra Bizottság egyesített ügyekben 1975. december 16-án hozott ítélet, ECLI:EU:C:1975:174.

II. Válaszok

Az európai versenyhatóságok egyértelműen az *utóbbi közérdek* fontossága mellett tették le a voksukat, amely abszolút támogatandó, de állásfoglalásuk nem mindig tekinthető megfelelően kidolgozott jogi indokokkal alátámasztottnak.

1. Elsőként a Európai Bizottságból, az EFTA Felügyeleti Hatóságból és a tagállami versenyhatóságokból álló Európai Versenyhatóságok Hálózata (European Competition Network, angol rövidítése: ECN) tett közzé szűkszavú *nyilatkozatot* március 20-án.³ Eszerint az Európai Versenyhálózat tagjai „tekintettel vannak arra, hogy ez a rendkívüli helyzet szükségessé teheti a vállalkozások együttműködését annak érdekében, hogy a szűkösön rendelkezésre álló termékek biztosítása és tisztességes forgalmazása minden fogyasztó számára biztosított legyen”. A nyilatkozat szerint a jelenlegi körülményekre tekintettel nem valószínű, hogy az ilyen intézkedések aggályosnak bizonyulnának, ugyanis ezek vagy nem minősülnének tiltott versenykorlátozásnak, vagy olyan előnyökkel járnának, amelyek valószínűsíthetően ellensúlyoznák az esetleges korlátozásokat. A fentiek alapján „az ECN nem fog aktívan fellépni az olyan szükséges és átmeneti intézkedésekkel szemben, amelyeket az ellátási hiány elkerülése érdekében tesznek”.

Az ECN-nyilatkozatból *nem egyértelmű*, hogy az együttműködési megállapodások mely aspektusai lehetnek versenykorlátozóak, csupán általános jelleggel rögzíti, hogy nincs versenykorlátozás, vagy azokat az előnyök ellensúlyozzák. Ennél hosszabb elemzést a rövid szöveg nem tartalmaz, hiszen a túlságosan sok hatóság közötti egyeztetés részletesebb állásfoglalást valószínűleg nem tett lehetővé. A nyilatkozat üzenetértéke, hogy nincs versenyprobléma, vagy ha van, az ellen nem fognak fellépni a hatóságok.

A versenyjog alkalmazása azonban nemcsak a hatóságok privilégiuma, a jogi szabályokat tagállami bíróság előtt is lehet érvényesíteni, és nyilvánvaló, hogy a *soft law* kategóriájába tartozó nyilatkozat nem fogja megkönnyíteni egy olyan bíróság helyzetét, amely felperesi kereset esetén köteles vizsgálni a megállapodás jogszerűségét.

2. Az ECN-hez képest sokkal részletesebb az *Európai Bizottság* által április 8-án egy személyben elfogadott ún. *Ideiglenes Keret*, amely kihirdetésével együtt hatályba is lépett. A Bizottság Ideiglenes Kerete felhívja a figyelmet arra, hogy „az ellátási láncok zavarai általános kínálati sokkot eredményeznek, ehhez pedig aszimmetrikus keresleti sokk társul, amelyet vagy az egyes termékek és szolgáltatások iránti fogyasztói kereslet hirtelen csökke-

nése, vagy más – különösen az egészségügyi ágazathoz (például gyógyszeripari vállalatok, orvostechnikafelszerelés-gyártók, valamint ezek forgalmazói) kapcsolódó – termékek és szolgáltatások iránti kereslet meredek emelkedése okoz”.⁴

Az Ideiglenes Keret (továbbiakban: Keret) az ECN-közleménnyel ellentétben tisztázza saját hatályát, és jobban körülírja az együttműködés *formáit*. Ez a közlemény a vállalkozások között annak érdekében szükséges együttműködés lehetséges formáival foglalkozik, hogy biztosítsák a COVID-19 járvány alatt a szűkösön rendelkezésre álló alapvető termékek és szolgáltatások kínálatát és megfelelő elosztását, és így kezeljék mindenekelőtt az ilyen alapvető termékek és szolgáltatások iránti kereslet gyors és exponenciális növekedéséből eredő hiányokat. A Keret hatálya tehát az összes alapvető termékre kiterjed, de a szabályozás fókuszában a gyógyszerek és orvostechnikai felszerelések állnak. Ilyen együttműködésre sor kerülhet az érintett ágazatban működő vállalkozások között e hiány leküzdése érdekében, valamint más ágazatokban működő vállalkozások között (például olyan vállalkozások, amelyek gyártósoraik egy részét átalakítják, hogy megkezdjék a szűkösön rendelkezésre álló termékek előállítását).⁵

A versenytársak vagy nem versenytársak közötti együttműködés célja a szűkös források termelésére és megfelelő elosztására kell irányulnia. Nem tartoznak tehát a Keret hatálya alá például a kríziskartellek, amelyekben a résztvevők a gyártás, kínálat koordinált csökkentésében állapodnak meg.

2.1. *Az alábbi tevékenységek nem vetnek fel antitröszttagályokat, feltéve, hogy megfelelő biztosítékok vonatkoznak ezekre (például: nem áramlik vissza egyedi vállalati információ a versenytársakhoz):*

„Szükség lehet a készletek újraelosztására is, ami feltételezi, hogy a vállalkozások megállapodnak az értékesítésre és a készletekre vonatkozó információk cseréjében/közlésében. A termelés növelése érdekében előfordulhat, hogy a vállalkozásoknak egyes nem alapvető/nem hiánycikknek számító gyógyszerek (vagy más termékek) helyett a járvány kezeléséhez szükséges gyógyszerekre (vagy más termékekre) kell átállítaniuk a gyártósoraikat. Emellett a termelést tovább lehetne növelni és hatékonyabbá lehetne tenni, ha egy adott telephelyen csak egy gyógyszert gyártanának (szemben a különböző termékek gyártása közötti váltásokkal, ami a gépek időigényes tisztítását teszi szükségessé stb.).”⁶

„Egy szakmai szövetség (vagy egy független tanácsadó) megbízására korlátozódhat a vállalkozások közötti

3 https://ec.europa.eu/competition/ecn/202003_joint-statement_ecn_corona-crisis.pdf (2020.05.07.).

4 A Bizottság közleménye. Ideiglenes keret az üzleti együttműködéssel kapcsolatos antitrösztkérdések vizsgálatára a jelenlegi COVID-19 járvány miatt kialakuló sürgős helyzetekre válaszul, HL C 116, 2020.4.08., I/7-10, 2. pont.

5 I. m. 4. pont.

6 I. m. 10. pont.

Szemle

együttműködés, többek között a következők céljából: a) az alapanyagok közös szállításának összehangolása; b) hozzájárulás azon alapvető gyógyszerek azonosításához, amelyek esetében az előre jelzett gyártási mennyiségre tekintettel fennáll a hiány kockázata; c) a termelési és kapacitási információk összesítése, az egyes vállalatokra vonatkozó információk cseréje nélkül; d) a tagállami szintű kereslet előrejelzésére vonatkozó modell kidolgozása; e) a kínálati résre vonatkozó összesített információk megosztása – egyedi alapon és anélkül, hogy ezt az információt megosztanák a versenytársakkal – annak céljából, hogy jelezzék, képesek-e pótolni az ellátási hiányt a kereslet kielégítése érdekében (akár a meglévő készletek, akár a termelés növelése révén).⁷

2.2. *Ami már versenyjogilag aggályosabb, azt is körülírja az Ideiglenes Keret:*

„Az iparágon belül a termelés, a készletgazdálkodás és esetlegesen a forgalmazás vonatkozásában végrehajtott alkalmazkodási intézkedések szükségessé tehetik a kereskedelmi szempontból érzékeny információk cseréjét, valamint az azzal kapcsolatos információk megosztását, hogy egyes gyógyszereket mely telephelyen állítanak elő. Ezáltal kiküszöbölhető az a helyzet, hogy minden vállalkozás egy vagy néhány gyógyszer termelésére összpontosít, míg más gyógyszerekből továbbra is a szükségesnél kevesebbet állítanak elő. A vállalkozások közötti hasonló információcserre és koordináció rendes körülmények között problematikus az uniós versenyszabályok szempontjából.”

2.3. *A Bizottság megoldása a versenyaggályokra: nem lépünk fel ellene, ha azok objektíve szükségesek, ideiglenesek és arányosak.*

„Mindazonáltal a jelenlegi rendkívüli körülmények között az ilyen intézkedések az uniós versenyjog értelmében nem lennének problematikusak, illetve – tekintettel a szükséghelyzetre és az intézkedések ideiglenes jellegére – nem képeznének végrehajtási prioritást a Bizottság számára, amennyiben az ilyen intézkedések: *i.* az alapvető termékek vagy szolgáltatások – például a COVID-19 betegek kezelésére használt termékek vagy szolgáltatások – terén jelentkező ellátási hiány kezelését vagy elkerülését célozzák, és azokra a termelés leghatékonyabb módon történő növeléséhez objektíven szükség van; *ii.* ideiglenes jellegűek (azaz csak addig alkalmazandók, amíg fennáll az ellátási hiány kockázata, vagy mindenesetre a COVID-19 járvány idején); és *iii.* amennyiben az ilyen intézkedések nem lépik túl az ellátási hiány kezeléséhez vagy elkerüléséhez feltétlenül szükséges mértéket.”

2.4. *A Bizottság garanciát is kér, azaz monitoringozhatja a versenyjogilag aggályos együttműködéseket:*

„A vállalkozásoknak minden információcserét és közöttük létrejött megállapodást dokumentálniuk kell, és a dokumentumokat kérésre a Bizottság rendelkezésére kell

bocsátaniuk. Az a tény, hogy az együttműködést valamely hatóság ösztönzi és/vagy koordinálja (vagy az együttműködés az általa létrehozott keretek között történik), szintén releváns tényező, amelyet figyelembe kell venni annak megállapításakor, hogy az ilyen együttműködés az uniós versenyjog értelmében nem lenne problematikus, vagy nem képezne végrehajtási prioritást a Bizottság számára.”⁸

2.5. *Nem felelősek a vállalkozások az esetleges versenyjogsértésért, ha az állam kötelezi őket az együttműködésre:*

„Abban az esetben, ha a hatóságok sürgősen felkérlik a vállalkozásokat, hogy a jelenlegi COVID-19 járvánnyal kapcsolatos sürgős helyzetekre tekintettel ideiglenesen működjenek együtt egymással (például a gyártás és a szállítás megszervezése terén annak érdekében, hogy a COVID-19 betegek egészségügyi ellátása ebben a szükséghelyzetben fenntartható legyen), az ilyen együttműködés megengedett.”⁹

A Keret ezen szabálya az Európai Bíróság *esetjogából* következik: tagállami kötelezés esetén a vállalkozások nem tudnak önálló piaci magatartást kifejteni, ezért az uniós jogsértés felelőssége alól mentesülnek. Arról viszont a Bizottság hallgat a Keretben, hogy amennyiben a tagállam részvételének szintje nem éri el a kötelezés szintjét, a tagállam csak ösztönzi, elősegíti, készíti a vállalkozásokat a jogsértésre, akkor a vállalkozások már felelnek az uniós kartelltilalom jogsértésért.¹⁰

Más kérdés, hogy a joggyakorlat alapján a tagállamok nem is kötelezhetnék vagy ösztönözhetnék magánvállalkozások jogsértését, mert azzal a tagállam maga sértene meg az uniós versenyjog hatékony érvényesülésének kívánalmát. Az Európai Bizottság azonban a tagállamokkal szemben békeidőben sem szokott ezen a jogalapon eljárást indítani, a problémával leginkább a tagállami bíróságok szembesítik az Európai Bíróságot.¹¹

2.6. *Rendkívüli eljárás a kérdéses ügyekben:*

A Bizottság nyitott arra, hogy konkrét ügyekben a vállalkozások kérelmére iránymutatást adjon. Ez jelzi a probléma fontosságát, ugyanis az antititrószteljárás reformja (2004) óta a Bizottság soha nem adott ki egyedi ügyben iránymutatást. A Keret szerint az adott együttműködés vizsgálata után a Bizottság kiadhat (de nem köteles erre) tájékoztató levelet (*guidance letter*) vagy megerősítő levelet (*comfort letter*). Ezen utóbbi már némi jogbiztonságot is nyújt a vállalkozások számára, hogy együttműködésük nem sérti az uniós jogot.

Az első *iránymutatás iránti kérelem a Medicines for Europe* gyógyszeripari szövetségtől érkezett, a tagállal-

8 I. m. 15. pont.

9 I. m. 16. pont.

10 C-198/01. Consorzio Industrie Fiammiferi (CIF) ügyben 2003. szeptember 9-én hozott ítélet, ECLI:EU:C:2003:430.

11 C-13/77. SA GB-INNO-BM ügyben 1977. november 16-án hozott ítélet, ECLI:EU:C:1977:185.

7 I. m. 12. pont.

kozások gyógyszertermelésének koordinálásáról. A Medicines for Europe szövetség tagjai a vényköteles gyógyszerek európai piacán 67%-os piaci részesedéssel rendelkeznek és az intenzív ellátásban nélkülözhetetlen (fájdalomcsillapítók, nyugtatók, antibiotikumok stb.) gyógyszereket állítanak elő. A szervezet az Európai Bizottsággal (annak Egészségügyi és Élelmiszer-biztonsági Főigazgatóságával) és az Európai Gyógyszerügynökséggel együtt egy olyan projektet hozott létre, amely keresleti sokk esetén a gyógyszerkínálat leghatékonyabb kielégítésére törekszik. Az együttműködés jogszerűségéről az Európai Bizottság Versenypolitikai Főigazgatósága megerősítő levelet fogadott el az Ideiglenes Keret alapján. A megerősítő levél szövegét a Bizottság publikálta is.¹² Ebből azt láthatjuk, hogy maga a Keret már a konkrét ügy tanulságait figyelembe véve készült el, hiszen a megerősítő levelet a Bizottság a Keret Hivatalos Lapban való publikálásával egy napon fogadta el. A Medicines for Europe által tető alá hozott együttműködés a szövetség tagjai és az ahhoz csatlakozni kívánó harmadik cég gyógyszergyártók között a termelés gyors és hatékony átállítását célozza meg a hiánytermékekre, valamint hogy a koordináció eredményeként egy gyártási helyen egy termék gyártása történjen meg. Ezenkívül a kínálat gyors optimalizálását célozza (a raktározással együtt) és az elosztást azokra a helyekre irányítja, ahol a legnagyobb szükség mutatkozik rá. Ehhez a szövetség egy központi adatbázist állít fel, és ez alapján modellezik a kereslet és kínálat alakulását (például melyik gyógyszerre lesz kritikus szükség, hol és mikor). A termelés szakosításával a túlzott és a szűkös gyógyszerkínálat is megakadályozható. Az együttműködésre azért van szükség, mivel az egészségügyi szolgáltatók nagyobb megrendeléseket adnak le és készleteket halmoznak fel az intenzív terápiás gyógyszerekből. A koordináció kiterjed a gyógyszerek aktív hatóanyagainak kereszt szállításaira is, több gyógyszer esetében a gyártási hely közös megválasztására, valamint a termelési kapacitás növelésére annak érdekében, hogy ne az összes cég koncentráljon egy vagy több gyógyszer előállítására.

A Bizottság megerősítő levele szerint a megállapodás nem vet fel versenyjogi aggályokat, amennyiben a következő feltételek teljesülnek:

- a) az együttműködés célja az égetően szükséges gyógyszerek termelésének és kínálatának növelésére terjed ki és a hiány veszélyével megszűnik az együttműködés,
- b) a részvétel nyitott minden olyan gyógyszergyártó felé, aki a szövetségnek nem tagja,
- c) minden találkozási és megállapodásról feljegyzés készül, amelyet megosztanak a Bizottsággal és
- d) bizalmas üzleti információk megosztásának a célok eléréséhez nélkülözhetetlennek kell lennie.

Az együttműködés létrehozását a Bizottság ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a megállapodás dokumentumait, és annak gyakorlati részleteit a rendelkezésére bocsátják és monitoringnak vetik azokat alá. A vállalkozások által szolgáltatott egyedi stratégiai információkat pedig a Szövetség vagy egy külső, független tanácsadó fogja aggregálni, az így összesített adatokból a vállalkozásokra vonatkozó egyedi stratégiai információk már nem lesznek beazonosíthatóak. Emellett az árakra vonatkozó információcserét, és a célok eléréséhez szigorúan nem szükséges koordinációt a Bizottság nem engedélyezte. A megerősítő levél kibocsátásnak feltétele volt, hogy az adott gyógyszerek árának emelése nem lépheti túl a költségek esetleges emelkedéséből adódó mértéket. Ezen túl a megerősítő levél szövege szerint: „A Bizottság nem fogja tolerálni az olyan magatartásokat, amelyekkel a vállalkozások opportunistá módon megpróbálják kihasználni a válságot, ezzel fedezve a célok eléréséhez nem nélkülözhetetlen összejárásukat vagy más versenyellenes magatartásukat.” Bár az előbbi mondat szövege egy informális bizottsági döntésben furcsán hat, jelzésértékű lehet minden vállalkozás felé, hogy a Bizottság nem a versenyszabályozás általános lazítására adott engedélyt, hanem egy speciális esetben rögzítette, hogy versenyaggályok a Bizottság részéről nem merülnek fel. A megerősítő levél, bár jogi kötőerővel nem rendelkezik, minden bizonnyal jogos elvárásokat teremt a címzett számára.

Az Európai Bizottság rapid reagálását mutatja, hogy a kérelem elbírálása rekordidőt, két napot vett igénybe, bár a szövetséggel már korábban is szóbeli egyeztetést folytatott a Bizottság.

III. Kitekintés

Medicines for Europe-nak kiadott megerősítő levél tartalmát a Bizottság az ECN-en belül egyeztetette a tagállami versenyhatóságokkal, tehát nem merül fel, hogy a tagállami versenyhatóságok eljárást indítanak ez ügyben.

Kérdés, hogy a Bizottság ugyanilyen nyitott lesz-e olyan együttműködési megállapodások értékelésére, amelyek nem a társszervek (Bizottság társfőigazgatósága, valamint az EU Gyógyszerügynöksége) bábáskodása mellett születtek meg. További kérdésként merül fel, hogy a tagállami versenyhatóságok, amelyeket természetesen nem köt a Bizottság iránymutatása, az igen távan megfogalmazott ECN-közlemény alapján meddig mennek majd el az uniós (és tagállami) jog enyhébb értelmezésének irányában.

Bár az eljárásjog erre lehetőséget biztosított, az uniós jogot alkalmazó Bizottság eddig nem volt nyitott arra, hogy megállapodások versenyjogi jogszerűségéről nyilatkozzon akár formális, akár informális módon. Az 1/2003/EK tanácsi rendelet hatálybalépése óta a Bizott-

¹² https://ec.europa.eu/competition/antitrust/medicines_for_europe_comfort_letter.pdf (2020.05.07).

Szemle

ság hivatalból kezdeményezett eljárásban uniós közérdekéből megállapíthatja egy megállapodás jogszerűségét, de ilyen atipikus határozat elfogadására az azóta eltelt mintegy 16 évben nem került sor.

A Bizottság az antitrösztjogi modernizáció, azaz 2004. május 1. óta igencsak tartott attól, hogy a vállalkozások indokolatlan kérelmekkel árasztják el és ezzel elvonják a Bizottság szűkös erőforrásait a veszélyesebb kartellek felderítésétől és szankcionálásától. Ezért született meg az antitröszteljárást modernizáló 1/2003/EK rendelet, amely kizárta annak – korábban fennálló – lehetőségét, hogy a vállalkozások kérelmet nyújtsanak be a megállapodásaik jogszerűségének megállapításáról.¹³ A rendelet szerint a Bizottság kizárólag saját kezdeményezésére hozhat olyan határozatot közérdekéből, hogy a 101. (vagy 102.) cikk nem alkalmazható, azaz jogszerű.¹⁴ Ilyen határozatot azonban a Bizottság 2004. május 1., azaz a rendelet hatálybalépése óta nem hozott.¹⁵

A rendelet 38. preambulumi pontja szerint a vállalkozások nem hivatalos iránymutatást kérhetnek a Bizottságtól, amennyiben valamely ügyben jelentős bizonytalanságot idéz elő, hogy a szabályok alkalmazása szem-

pontjából újszerű vagy megoldatlan kérdések merülnek fel. A Bizottság közleményt is elfogadott arról, hogy mely esetekben ad ki tájékoztató levelet,¹⁶ azonban ennek a kiadására sem került soha sor.

A rendkívüli helyzetben elfogadott Ideiglenes Keret által a Bizottság *először tárja szélesre* az ajtót a vállalkozások előtt. Amellett, hogy iránymutatást nyújt, kivételesen a jogbiztonságot jobban szolgáló megerősítő levelet (*comfort letter*) is kiadhat egyedi ügyekben saját belátása szerint.

Az Ideiglenes Keret által biztosított biztos kikötő azonban csak a kínálati hiány leküzdését célzó üzleti együttműködési megállapodásokra vonatkozik, *nem tartoznak a hatálya alá* versenykorlátozó célú kríziskartellek,¹⁷ amelyek lényege, hogy a vállalkozások az iparági többletkapacitásokat egyeztetetten építik le. Nem tartoznak a hatálya alá a vállalkozások közötti közös kutatási és fejlesztési megállapodások sem. A Bizottság azonban késznek mutatkozik arra, hogy a rendkívüli helyzetre tekintettel az erre a célra létrehozott e-mailen keresztül megválaszolja a vitatott versenyjogi kérdéseket akár az Ideiglenes Keret hatálya alá tartoznak, akár nem.

13 1/2003/EK rendelet a Szerződés 81. és 82. cikkében meghatározott versenyszabályok végrehajtásáról, HL L 1, 2003.1.4., 1.o.

14 A rendelet 10. cikke szerinti határozat.

15 A határozat meghozatalához számos eljárásjogi követelményt be kell tartania a Bizottságnak. Ezek közül az egy hónapos konzultációs periódus biztosítása igen lelassítja az eljárást, ezért nem kerülhetett rá sor a Medicines for Europe esetében.

16 A Bizottság még 2003-ban kiadott egy közleményt arról, hogy milyen feltételek fennállása esetén ad ki tájékoztató levelet. Lásd Commission Notice on informal guidance relating to novel questions concerning Article 81 and 82 of the EC Treaty that arise in individual cases (guidance letter), OJ C 101, 2004.04.27., 78. o.

17 C-209/07. Competition Authority és Beef Industry Development Society és mások ügyben 2008. november 20-án hozott ítélet, ECLI: C:2008:643., amelyben az Európai Bíróság egy kapacitáscsökkentési közös megállapodást versenykorlátozó célúnak minősített.

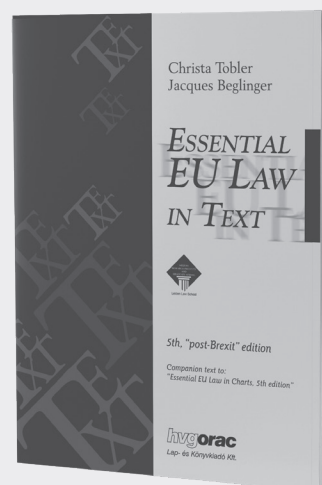
ESSENTIAL EU LAW IN TEXT

5th, "post-Brexit" edition

SZERZŐK: Christa Tobler, Jacques Beglinger

ÁRA: 4000 Ft

ESSENTIAL EU LAW IN TEXT
+
ESSENTIAL EU LAW IN CHARTS
csomagban: 10 000 Ft

This book is a companion text for "Essential EU Law in Charts". Together with the charts, the book is intended as a learning tool for students as well as for practitioners endeavouring to brush up on their EU law skills, especially in view of the Lisbon revision and the fundamental changes that it brought about in the EU legal system.

www.hvgorac.hu → EU, nemzetközi jog

Lakatos Péter Levente igazgatóhelyettes, Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság Titkársága (Budapest)

A tudományos kutatás szabadsága és a kutatók jogi státusza

1. A „*korszerű ítélet paradoxona*”¹ miatt a tudomány fogalmának és feladatának bevezetőként való tisztázása a jelen tanulmány kereteit meghaladó vállalkozás lenne, ezért az egyszerűség kedvéért a tanulmány a tudományt, az emberi tudás szisztematikus, igazolt (vagy annak vélt) ismeretekre épülő rendszereként értelmezi, mely értelmezés mentén a hazai jogszabályi környezet ismeretére összpontosít.

Ahhoz azonban, hogy megértsük a *hazai szabályozás*, így elsősorban az Alkotmány, majd az Alaptörvény vonatkozó szakaszainak „evolúcióját”, elengedhetetlen azon (főbb) *nemzetközi jogi* dokumentumok, különösen az ENSZ égisze alatt létrejött egyezmények áttekintése, amelyek a második világháborút követően döntően hozzájárultak az emberi jogok, így a kulturális és szociális jogok elfogadottságához és elterjedéséhez világszerte. A tudományos kutatás szabadsága e dokumentumok közül elsőként az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 27. cikkében jelenik meg 1948-ban akként, hogy minden személynek joga van a közösség kulturális életében való szabad részvételhez, a művészetek élvezéséhez, valamint a tudomány haladásában és az abból származó jótéteményekben való részvételhez, továbbá, hogy mindenkinek joga van minden általa alkotott tudományos, irodalmi és művészeti termékkel kapcsolatos erkölcsi és anyagi érdekeinek védelméhez. Ezen alapvetések és ezekhez kapcsolódóan további szabadságjogok jelennek meg áttetelese az Emberi Jogok Európai Egyezményében (1950) és annak Első Kiegészítő Jegyzőkönyvében (1952), a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában (1966), valamint a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában (1966).

2. Ami a hatályos hazai szabályozást illeti, a felsorolt egyezményekkel összhangban, azok nyomán az *Alaptörvény X. cikkében* deklarálja a tudományos kutatás és a művészeti alkotás szabadságát továbbá – a lehető legmagasabb szintű tudás megszerzése érdekében – a tanulás és a tanítás szabadságát. A X. cikk második bekezdése egyértelművé teszi, hogy tudományos igazság kérdésében az állam nem jogosult dönteni, tudományos kutatások értékelésére így kizárólag a tudomány művelői jogosultak.

A harmadik bekezdés külön nevesíti a Magyar Tudományos Akadémiát (MTA) és a Magyar Művészeti Akadémiát (MMA), valamint utal arra, hogy a felsőoktatási intézmények a kutatás és a tanítás tartalmát, módszereit illetően önállóak, szervezeti rendjüket és gazdálkodásukat törvény szabályozza. Ez utóbbi, a felsőoktatási intézmények önállóságára utaló mondatrész szoros összefüggésben áll a *felsőoktatási minőségügyi kormányrendelet* azon passzusával, mely alapján felsőoktatási képzés, tudományos kutatás, művészeti alkotótevékenység mint felsőoktatási alaptevékenység minőségének biztosítása – a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvényben (Nftv.) meghatározott keretek között – elsődlegesen a felsőoktatási intézmény feladata és felelőssége.²

3. A felsőoktatás és a tudomány *szerves kapcsolatban* áll egymással, elsőként azonban – az Alaptörvény logikáját követve – vizsgáljuk meg alaposabban a *tudományos élet viszonyát az MTA-val*.

Az MTA a magyar tudomány legfőbb szerve, jogállását, feladatait, felépítését és irányítását külön törvény szabályozza.³ A szervezet jogalanyisága kapcsán a törvény rögzíti, hogy az MTA önkormányzati elveken alapuló köztestület, ami a tudomány művelésével, támogatásával és képviselésével kapcsolatos országos közfeladatokat lát el. A köztestületet akadémikus (az MTA rendes tagjai és levelező tagjai) és nem akadémikus tagok alkotják. A függetlenség egyik garanciájaként jelenik meg a törvényben, hogy mint köztestület közfeladatainak ellátását érintő jogszabályok, állami programok és intézkedések előkészítésekor az MTA véleményét ki kell kérni.

4. E helyütt nem mehetünk el szó nélkül az MTA és *kutatóintézetek* szervezeti struktúráját célzó átalakítások, törvényi módosítások mellett, melyek nagy visszhangot keltettek a hazai és a nemzetközi médiában egyaránt. A változtatásokat ennek nyomán petíciók és tüntetések kísérték. Az intézkedések ellen Lovász László, az MTA elnöke 2019. szeptember 3-án, az Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés c) pontja és az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény (Abtv.) 26. § (2) bekezdése alapján *alkot-*

2 A felsőoktatási minőségértékelés és -fejlesztés egyes kérdéseiről szóló 19/2012. (II. 22.) Korm. rendelet 2. § (1) bekezdés.

3 A Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1994. évi XL. törvény (MTA tv.).

1 BENEDEK ISTVÁN használja a kifejezést és fejti ki értelmét *Mandragóra* (1979, Gondolat, Budapest) című művében.

Szemle

mányjogi panaszt nyújtott be, a kutatás, fejlesztés és innovációs rendszer intézményrendszerének és finanszírozásának átalakításához szükséges egyes törvények módosításáról szóló 2019. évi LXVIII. törvény (Módtv.) 3. § (3) bekezdése, 10. §-a, valamint 35. §-a, abba foglaltan a tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról szóló 2014. évi LXXVI. törvény (KFI tv.) módosított 46. § (1) bekezdése ellen, mert álláspontja szerint e módosítások *sértik az Alaptörvény XIII. és X. cikkét*.

A törvénymódosítási javaslat indoklása alapján a változtatások célja Magyarország versenyképességének növelése, a hatékonyabb működés és az egységes, teljesítményalapú forráselosztás feltételeinek megteremtése, többek között az Eötvös Loránd Kutatói Hálózat (ELKH) és a Nemzeti Tudománypolitikai Tanács létrehozása által. Az alkotmányosságot illető kérdésben, mivel az Alkotmánybíróság a Lovász László által benyújtott alkotmányjogi panaszt még nem bírálta el, a jelen tanulmány nem kíván állást foglalni, ehelyett azt vizsgálja, hogy a *kutatók jogi státusza* hogyan alakul a hatályos szabályozás értelmében.

5. A jogszabály rögzíti, hogy az MTA köztestületének kutatói munkájukat tudományos meggyőződésüknek megfelelően végzik, ezzel ellentétes tevékenységre nem kötelezhetők. Tudományos eredményeiket szabadon tehetik közzé, azzal, hogy ezzel természetesen mások törvényes, különösen a szellemi tulajdonra vonatkozó jogait nem sérthetik. A jogszabály lehetőséget biztosít az MTA-nak, hogy felsőoktatási intézményekkel és közgyűjteményekkel kutatási megállapodást kössön és kutatócsoportokat tartson fenn, doktori (PhD-) képzésekben közreműködjön továbbá a kiemelt tudományos eredményeket elérő kutatói részére ösztöndíjakat, díjakat alapítson, elősegítve a fiatal kutatók tudományos életpályájának kialakítását és közreműködve a tudomány és a társadalom közötti kapcsolat erősítésében.⁴ A törvényi változások alapján működésforma-váltással érintett köztestületi költségvetési szerveket és a működési forma megváltozását követően működő *központi költségvetési szerveket* (kutatóközpontokat és intézeteket) a KFI tv. 2. melléklete sorolja fel.

6. Ezenkívül foglalkoztathatók kutatók *felsőoktatási* intézményekben is. A kutatók jogállására általában a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény (Kjt.) rendelkezései vonatkoznak, a különböző fizetési osztályokba is e törvény sorolja a kutatókat. Eltérően rendezi a kutatók esetén a fizetés nélküli szabadság kérdését a Kjt. akár a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvényhez (Mt.), akár a közalkalmazottakra vonatkozó általános szabályokhoz képest, ugyanis kimondja, hogy a munkáltatónak – ha a kutatónak a kutatás-fejlesztési munka eredménye hasznosításában érdekelt vállalkozásnál történő munkavégzéséhez e törvény szerint elő-

zetesen hozzájárult – a kutatóval kötött megállapodás alapján a kutató számára a megállapodásban meghatározott időtartamra fizetés nélküli szabadságot kell engedélyeznie. Az illetmények a Kjt. 2. számú melléklete alapján az egyetemi tanári munkakör 1. fizetési fokozatának a költségvetési törvényben megállapított garantált illetményére⁵ vetülő arányszámok formájában kerülnek meghatározásra. A kutatói munkaköröket és az az azokhoz tartozó fizetési fokozatokat⁶ és arányszámokat a Kjt. 2. számú (hatályos) melléklete az alábbiak szerint tartalmazza:

	Munkakör ⁷	Fizetési fokozat	Arányszám (%)
1.	Kutatóprofesszor, tudományos tanácsadó	3.	106
2.	Kutatóprofesszor, tudományos tanácsadó	2.	103
3.	Kutatóprofesszor, tudományos tanácsadó	1.	100
4.	Tudományos főmunkatárs	3.	76
5.	Tudományos főmunkatárs	2.	73
6.	Tudományos főmunkatárs	1.	70
7.	Tudományos munkatárs	–	50
8.	Tudományos segédmunkatárs	–	40

Speciális szabályokat fogalmaz meg az Nftv. a tudományos kutatókra vonatkozó rendelkezések körében az alábbiak szerint. A törvény expliciten kimondja, hogy tudományos kutatói munkakörben kell foglalkoztatni azt, aki – a munkaszerződésében, illetve közalkalmazotti kinevezésében meghatározottak alapján – a teljes munkaidejének legalább nyolcvan százalékát a felsőoktatási intézmény tudományos tevékenységének ellátására fordítja, továbbá munkakörébe tartozó feladatként részt vesz a felsőoktatási intézmény oktatással összefüggő tevékenységében is. A törvény azt is megköveteli, hogy a tudományos kutató kutatási tevékenységének eredményeit a felsőoktatási intézmény adatbázisban rögzítse.

7. A felsőoktatási intézményekben létesíthető kutatói munkakörök megegyeznek a fenti táblázatban felsoroltakkal. *Speciális* szabályként jelentkezik, hogy nyilvános pályázati eljárás alapján kell betölteni az egy évnél hosszabb időre szóló kutatóprofesszori, tudományos tanács-

4 MTA tv. 3. § (1) bekezdés l), m), p), q) pont.

5 Magyarország 2020. évi központi költségvetéséről szóló törvény 61. § (2) bekezdése alapján a Kjt. 79/E. §-a alapján az egyetemi tanári munkakör 1. fizetési fokozatának garantált illetménye 2020. január 1-jétől 554 400 forint.

6 Kjt. 79/D. § (2) bekezdés: „A közalkalmazott fizetési fokozatát felsőoktatási intézménynél, illetve központi költségvetési szervnél (ideértve a Magyar Tudományos Akadémiához tartozó, költségvetési rendben gazdálkodó intézményt is) az adott munkakörben – a megbízási jogviszony és a negyedik fizetési fokozat kivételével – munkavégzésre irányuló jogviszonyban töltött ideje alapján kell megállapítani.”

7 Az egyes munkakörökbe történő besorolás feltételeit az MTA D9-es mellékletéhez (részletes költségterv) tartozó útmutatója részletezi.

adói, tudományos főmunkatársi munkaköröket, az óradó oktató helyett a megbízásos kutatót kell érteni. Hangsúlyozza a törvény, hogy a felsőoktatási intézmény az általa kutatói munkakörben foglalkoztatott személlyel további kutatási feladatra megbízási, vagy más polgári jogi szerződéssel jogviszonyt csak akkor létesíthet, ha a kutatási feladat nem esik a kutató munkaköri feladatainak körébe, és a kutatás külső megbízás, megrendelés keretében valósul meg.⁸ Külön említést érdemel, hogy az Nftv. végrehajtási rendelete⁹ a Felsőoktatási Információs Rendszer (FIR) működtetésére vonatkozó szabályoknál kiemeli, hogy az adott felsőoktatási intézmény által közölt személyes, valamint további intézményi és egyéb statisztikai adatok hozzáférhetőek kell hogy legyenek a kutatókkal összefüggésben is, amely hozzájárulhat a kutatók státuszával kapcsolatos, megoldandó területek feltárásához és elemzéséhez.

8 Az Nftv. 33. § (3) bekezdésében rögzíti, hogy „a tudományos kutatók foglalkoztatására egyebekben 25. § (1)–(3) bekezdésben, 26. § (3) bekezdésében, 27. § (2) bekezdésében, 29. § (1)–(2) bekezdésében, 30. § (2) bekezdésében foglaltakat kell alkalmazni”, a fentiekben kiemelt eltérésekkel.

9 A nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról szóló 87/2015. (IV. 9.) Korm. rendelet (Nftv. Vhr.).

8. Végezetül utalni érdemes arra a *kutatási jelentésre*, amely a magyarországi *fiatal kutatók* helyzetét elemzi és értékeli, illetve fogalmaz meg javaslatokat egy, a 45 év alatti kutatók helyzetéről, karriertervéről és nehézségeiről érdeklődő kérdőív eredményei alapján.¹⁰ Az elemzés a demográfiai jellemzők figyelembevételével olyan kérdésekre fókuszál, mint a pálya választásának, illetve elhagyásának motivációi, a tudományos karrier vonzóbbá tétele, a nemzetközi mobilitás, a családosok és a fiatal kutatók helyzete, valamint a fiatal kutatók szakmai érdeklődése. A tizenkét pontban megfogalmazott javaslatok közül a fentiekben ismertetett szabályozás fényében kiemelendő az anyagi megbecsülés fokozásának kérdése.

Amellett, hogy a jelentés üdvözli, hogy a hazai doktori képzésben ösztöndíjmelés került bevezetésre, javaslatként fogalmazódik meg minimális változtatásként az oktatókra és kutatókra érvényes közalkalmazotti bértáblának a köztisztviselőkre érvényes bértáblával való harmonizációja mind az alpbér, mind pedig a béren kívüli juttatások (nyelvvizsgapótlék, cafetéria, adókedvezmények stb.) tekintetében.

10 https://mta.hu/data/dokumentumok/fiatal_kutato_k_helyzete_felmeres_eredmeny.pdf.

A SZABADSÁG ALKOTMÁNYA

Bevezetés a jogi alkotmányosságba

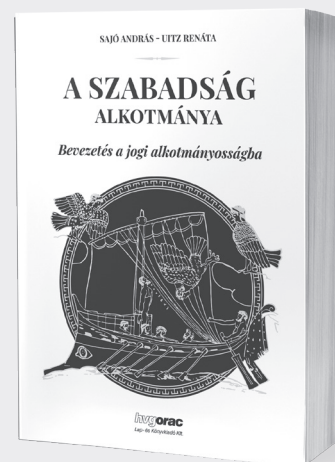
SZERZŐK: Sajó András, Uitz Renáta

ÁRA: 7000 Ft

Sokan lebecsülik az alkotmányosságot mint elitista szellemi hóbortot, mint nemzetietlen, vagy épp működésképtelen tévutat. A globalizáció állítólagos vesztesei és a hatalom megszerzésén fáradozó populisták a nemzeti értékek és a visszanyert nemzeti szuverenitás nevében figyelmen kívül kívánják hagyni az ilyen „ősdi, liberális” eszméket.

Mindeközben az alkotmányos demokrácia hívei azzal kénytelenek szembesülni, hogy tulajdonképpen nem is tudják, miben áll az a rendszer, amelyben hisznek és amelyért tenni szeretnének. Annak, aki az alkotmányos szabadság erőzójével szembe kíván szállni, tudnia kell, mit és miért kell védenie. Annak pedig, aki az alkotmányosság lebontása ellen akar fellépni, vagy egyszerűen nem szereti, ha becsapják, azt is fel kell ismernie, amikor új alkotmányos államtervezés címén hamis pénzt akarnak rászózni.

Ez a félig-meddig szakkönyv útmutatás diákoknak, jogászoknak, kutatóknak, újságíróknak és mindazoknak, akik a szabadságot az alkotmányosság jogi eszközeivel igyekeznek védelmezni a pillanatnyi politikai túlkapásokkal és az óhatatlan hatalmi önkénnyel szemben. A világ öt földrészéről származó példák, legyenek bármennyire kalandosak vagy épp szegyenletesek, nem a képzelet szüleményei.

Gárdos-Orosz Fruzsina tudományos főmunkatárs, intézetigazgató, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete (Budapest)

Sajó András – Uitz Renáta: *A szabadság alkotmánya.* *Bevezetés a jogi alkotmányosságba**

„Az alkotmányokat legcélszerűbb jövőbeni esős napokra szóló előzetes elköteleződési aktusnak tekinteni”¹

Engedje meg a tisztelt olvasó, hogy a bemutatást egy személyes hangú megállapítással kezdjem: amikor először megláttam a könyvet, az volt az érzésem: de jó, ez most nagyon kellett, és aztán rögtön jött is a lelkiismeret-furdalás: ezt nekünk kellett volna megírniunk (ismét), a „Jogtudományi Intézetnek”. Bár végül is a kötet társszerzője mégis csak a Jogtudományi Intézet egykori professzora, akadémikus, és a kiadást a CEU mellett a Magyar Tudományos Akadémia finanszírozta. Továbbá az 1995-ben az MTA Állam és Jogtudományi Intézete és a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó által gondozott könyv (Sajó András: *Az önkorlátozó hatalom*) képezi a munka kiindulópontját, az anyagot Uitz Renáta és Sajó András újabb kutatásai formálják és egészítik ki. A kötet a HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó gondozásában jelent meg. Bár a kézirat lezárásának ideje 2016. szeptember 1., a kötet világosan reflektál arra a társadalmi, politikai és tudományos környezetre, amely szükségessé teszi az alkotmányos demokrácia újabb igazolását. A magyar kiadás fordítás, Erdélyi Ágnes munkája, az angol nyelvű eredeti mű az Oxford University Pressnél jelent meg *Constitution of Freedom: An Introduction to Legal Constitutionalism* címmel 2017-ben.

1995-ben a kötet előzményének tekinthető munka, *Az önkorlátozó hatalom* magyarul született Sajó András tollából, és angol fordításáról később gondoskodott a szerző. A magyar jogirodalom számára veszteség, hogy jelen

esetben már fordított volt a munka sorrendje, így a magyar nyelvű kötet nyelvezete a kiváló fordítás ellenére sem olyan, mintha Sajó András vagy Uitz Renáta írta volna, akik közismerten a szavak és a stílus nagymesterei. Cserébe a *külföldi példák* még gazdagabb tárháza tárul most elénk, a nemzetközi olvasóközönségnek szánt kötet a globalizálódó alkotmányjog tudományának mindenki számára olvasható mérföldköve lett.

I.

A kötet megszületésének a tudományos-szakmai környezete

A kötet a *jogi alkotmányosságba* ígér bevezetést. A szerzők e kifejezést a politikai alkotmányosság szakirodalmi koncepciójával szembeállítva használják egy aktuális szakirodalmi diskurzusba illeszkedve. Habár a „politikai alkotmányosság” szóösszetétel viszonylag gyakran előfordul a jogtudományi szakirodalomban, e kifejezésnek nincs konszenzusos jelentése – valójában különböző kontextusokban többféle értelemben használják. Összefoglalóan magyarázza a gondolkodás történetét Győrfi Tamás az *Against New Constitutionalism* című művében,² de az alkotmányosság jogi felfogására leselkedő veszélye-

* SAJÓ ANDRÁS – UITZ RENÁTA: *A szabadság alkotmánya. Bevezetés a jogi alkotmányosságba*. Budapest, HVG-ORAC 2019. Fordította: Erdélyi Ágnes.

1 Uo. 21.

2 GYŐRFI TAMÁS: *Against the New Constitutionalism*. Cheltenham, Edward Elgar, 2016. Eredetileg: RICHARD BELLAMY: *Political Constitutionalism: A Republican Defence of the Constitutionality of Democracy*. Cambridge, Cambridge University Press, 2009.

ket számos szerző tárgyalja különböző megvilágításban.³ Az illiberális demokrácia koncepciója hazánkban a kormányzati kommunikáció része lett, de a jelenség tudományos magyarázatát akár amerikai szerző tollából is olvashatjuk.⁴ Az utóbbi elnevezéssel kapcsolatban megjegyzendő, hogy 2016 óta a Nemzetközi Alkotmányjogi Társaság keretein belül külön állandó kutatócsoportja van,⁵ ám ez a terminus sem vált általánossá (sokan például oximoronnak tartják ezt a szóösszetételt, mint ahogy tauológának a jogi alkotmányosság fogalmát).

Egyre több publikáció jelenik meg „populista alkotmányosság” címszó alatt, és ezekben a felfogásokban sokszor megjelenik a jogi és a politikai alkotmányosság vitája is.⁶ Amerikában a vita a 2000-es évek fordulójától elsősorban a bírói felülvizsgálatról szóló klasszikus vitához kapcsolódik, amelyben a „politikai alkotmányosság” nem pejoratív jelző, hanem olyan felfogást tükröz, amely mérsékelt legfelső bírósági szerepfelfogást támogat a bírói aktivizmussal szemben (nagyobb hangsúlyt adva a demokratikus legitimitációval bírói döntéshozatali formáknak). A legújabb szakirodalmi vita elindítója Mark Tushnet 1999-ben megjelent *Taking the Constitution away from the Courts* című munkája volt.⁷

A demokráciafelfogások ma már klasszikusnak tekinthető vitáin túlmenően a politikai populizmus jogi hatásaival foglalkozó jogtudományi munkák az utóbbi években egyre nagyobb számban jelennek meg. Elsősorban a leíró, illetve összehasonlító tanulmányok jellemzők, s viszonylag kevés önálló elméletalkotó mű jelent meg (az első nagy hatású kísérletek főleg David Landauhoz és Jan-Werner Müllerhez kötődtek). Magyarországon 2015-re Pokol Béla és Halmai Gábor alkotmányjogász professorok vita-indító írásai alapján a jogi versus politikai konstitucionalizmus kérdéskörében alapvető vita bontakozott ki elsősorban arról – az Alkotmánybíróság gyakorlatában és a magyar közjogtudományban egyaránt –, hogy mi a bírák, az alkotmánybírák feladata az ideális demokráciában, milyen mértékben korlátozhatják igazolható módon a demokratikus többséget. A vita a politikai konstitucionaliz-

mus / jogi konstitucionalizmus kérdéseiben elmélyed, illetve végső soron a jelen formájában működő alkotmánybíráskodás igazolhatóságát kérdőjelezi meg.⁸

Újabban a politikai környezet változása és a szakmai viták hatására több olyan munka jelent meg, amely már kifejezetten a *liberális alkotmányosság védelmében* született, annak esélyeit vizsgálja, illetve módszereket ajánl eróziójának megakadályozására.⁹ Ezek közé illeszkedik Sajó András és Uitz Renáta műve, hiszen amellett érvel, hogy bár göröngyösebb út vezet a szabadsághoz, mint a zsarnoksághoz, az elérhető nagyobb előnyök miatt érdemes inkább ezen az úton indulni.

II.

A kötet felépítése

A kötet 12 részből áll. Tankönyv módjára veszi sorra az alkotmányos demokrácia alapvető elvi tételeit és jogintézményeit. A könyv vállaltan előzményének tekintett monográfia, a Sajó András által jegyzett *Az önkorlátozó hatalom* ma is tananyag Magyarország több egyetemén, hiszen rendkívül olvasható módon, nagy meggyőzőerővel magyarázza el az olvasó számára azokat az alapvetéseket, amelyek az alkotmányos demokrácia igazolását és működésének alappilléreit jelentik. Az új, kiegészített, jelenkori alkotmányos kihívásokhoz adaptált kötet is kiváló tananyag lesz a felsőbb éves jogászok és alkotmányjogot tanuló egyetemisták számára.

A szerzők célkitűzése szerint az alkotmányosságba bevezető könyv *első három fejezete* foglalkozik az alkotmányok és az alkotmányosság elvi dilemmáival, azzal az igénnyel, hogy a politikai filozófiai megfontolások mellett a politikai gyakorlatot és a társadalmi folyamatokat is számba veszi, azaz a filozófiai és jogdogmatikai megfontolásokat politikai-társadalmi kontextusban értelmezi.

Alkotmány, alkotmányosság a *kezdő fejezet*, amely az alkotmányosság fogalmával indít. „Az alkotmányosság az állam viselkedésére vonatkozó előírások halmaza, az alkotmány pedig politikai-jogi konstrukció. Az alkotmányosság eszmé(nye)i bekerülhetnek az alkotmányba,

3 Például MARK TUSHNET: *Authoritarian Constitutionalism*. Cornell Law Review. 2015. 2. sz. KIM LANE SCHEPPELE: *Autocratic Legalism*. University of Chicago Law Review 2018. 2. sz. GERT VERSCHRAEGEN: *Hybrid Constitutionalism, Fundamental Rights and the State*. Rechtsphilosophie & Rechtstheorie. 2011. 3. sz.

4 Például MICHAEL ROSENFELD: *Is Global Constitutionalism Meaningful or Desirable?* European Journal of International Law. 2014. 1. sz.

5 *Constitutionalism in Illiberal Democracies*, <https://www.iacl-aicd.org/fr/groupe-de-recherche-de-l-aicd/groupe-de-recherche/constitutionalism-in-illiberal-democracies>.

6 Például JAN-WERNER MÜLLER: *Populism and Constitutionalism*. In *The Oxford Handbook of Populism*. eds. CRISTÓBAL ROVIRA KALTWASSER – PAUL TAGGART – PAULINA OCHOA ESPEJO – PIERRE OSTIGUY. Oxford, Oxford University Press, 2017. DAVID LANDAU: *Populist Constitutions*. University of Chicago Law Review. 2018. 2. sz.

7 MARK TUSHNET: *Taking the Constitution Away from the Courts*. Princeton, NJ, Princeton University Press, 1999.

8 A vita legutóbbi állomásai: a jurisztokrácia-vita a Jogelméleti Szemle 2015/4. számában (http://jesz.ajk.elte.hu/2015_4.pdf), valamint a „politikai konstitucionalizmus vita” a *Fundamentum* folyóirat 2015/3–4. számában. A vita arról szól, igazolható-e az, hogy egy „elitista” jogász alkotmánybíró felülvizsgálja és adott esetben megsemmisítse egy részvételi alapon működő demokráciában a parlament döntéseit. Milyen mértékben kell a magyar Alkotmánybíróságnak igazodnia az alkotmányozó többség és általában is a parlamenti többség alkotmányos felfogásához, dönthet-e az Alkotmánybíróság az alapvetően vitás alkotmányossági kérdésekben az alkotmánybíráskodás során, vagy a feladata ennél sokkal szűkebbre szabott.

9 TOM GINSBURG – AZIZ Z. HUQ: *How to Save Liberal Democracy?* Chicago, Chicago University Press, 2018.

Jogirodalom, jogélet

amely jogi kötőerővel bíró dokumentum.”¹⁰ Ez a jogi alkotmányosság rövid magyarázata. A kötet bár szinte kizárólag külföldi szakirodalomra támaszkodik, szövegdobozokban igyekszik az olvasó számára kiemelni a megkapó lényegét, könnyedebb, a jogászai szaknyelvtől eltérő stílusban, vagy éppen illusztrációként itt mutatja be a képletes példákat különböző állami gyakorlatokból. Szövegdobozban olvashatunk arról például, hogy a társadalom és az állam hogyan viszonyul egymáshoz, vagy arról, hogy mi az alkotmány kifejezésnek a gyökere és jelentésváltozásai. A szerzők álláspontja, hogy „ezeket az elvont kérdéseket a tények és a tapasztalatok alapján lehet megválaszolni”.¹¹ Sajó András és Uitz Renáta korábbi munkái és szemlélete visszaköszönnek e kötetben. Sajó András egész kötetben hangsúlyozta azt, hogy az alkotmányos érzelmeknek milyen szerepük van az alkotmányok formálódásában,¹² Uitz Renáta pedig a történeti meghatározottságot kezdte kutatni pályája elején, és ma is hangsúlyozza azt a meggyőződését, hogy csak a történelmi és társadalmi kontextus általi meghatározottságban lehet az alkotmányos változásokat helyesen értékelni.¹³

A *negyedik* fejezet a horizontális hatalommegosztásról szól: hogyan ismerhető meg a három legalapvetőbb állami funkció, és miért különböző intézmények látják el ezt a feladatot. Az *ötödik* fejezet a vertikális hatalommegosztást tárgyalja, azaz a föderalizmus kérdéseit elemzi. A föderalizmus a szerzők szerint több, mint az államhatalom területi szerveződésének módja. A zsarnokság elkerüléséhez hozzátartozik a vertikális és horizontális hatalommegosztás rendszerében tárgyalt alkotmányos intézmények zavartalan működése. A *hatodik* fejezetben a legfőbb népképviselői szervek feladatáról és működéséről tanulhatunk, a parlamentarizmus eszméjén keresztül. A *hetedik* fejezet mindezeket követően a klasszikus tankönyvi felfogásokhoz igazodóan a végrehajtó hatalom tárgyalása. A *következő* fejezet a jogállamiság értelmezési keretében tárgyalja a bíróságok működését, és arra a vitára is reagál, mely szerint a döntések eljogiasodása az alkotmányos demokrácia negatív hozadéka, amely korlátozza a politikai közösség hatalmát önmaga irányítására.¹⁴

A *kilencedik* fejezetnél elérkezünk az alkotmánybíráskodás, az alkotmánybíráskodások tárgyalásáig. A *tizedik* fejezet elvezet minket az alkotmányos alapjogok világába. Az egész kötet a szabadság garanciális intézményeinek legitimitását, feladatát és működését boncolgatja, de a jogi al-

kotmányosság középpontjában mégis az a tétel áll, hogy az egyenlőség, az egyenlő emberi méltóságon alapuló jogvédelem kikényszeríthető. Az *utolsó előtti fejezet* a különleges jogrendet tárgyalja, amely sarokpontja a mai alkotmányos vitáknak. Néhány uniós ország évek óta a különleges jogrend valamely állapotában működik. A preventív állam azonban szintén veszélyt jelent a demokratikus alapértékre, a szabadságra. A kötet *utolsó fejezetében* pedig elérkezünk ahhoz a diskurzushoz, amelyet többszintű alkotmányosságnak nevezünk. A szuverén nemzetállamok már nem tudják egyedül alakítani az alkotmányos rendjüket, az emberi szabadság védelme már nem csak a nemzetállamoktól függ. Globális alkotmányosságnak is szokás nevezni azt a hálót, amelyben a belső, állami jog, a nemzetközi jog és Európában az uniós jog összefonódik.

A szerzők az alapoknál kezdik a ház építését, felvetik az igenlő módon megválaszolják azt a kérdést, hogy a hatalom korlátozása, alkotmányos keretek közti működése a társadalom érdekeit szolgálja-e, az alapjogvédelem jelenlegi jogi formája megfelelő-e az egyenlő emberi méltóság horizontális és vertikális tiszteletben tartása érdekében, hogy a többszintű alapjogvédelem előremutató civilizációs vívmány-e. A végső feladat az, hogy a szerzők elmagyarázzák, hogy *miért is hiszünk az alkotmányos demokráciában*, mik azok az előnyök, amelyek – bár sokszor nem kis áron – az egyéni és kollektív boldogulásunkat segítik. A szerzők ajánlása szerint „[e]z a félig-meddig szakkönyv útmutatás diákoknak, jogászoknak, kutatóknak, újságíróknak és mindazoknak, akik a szabadságot az alkotmányosság jogi eszközeivel igyekeznek védelmezni a pillanatnyi politikai túlkapásokkal és az óhatatlan hatalmi önkénnyel szemben. A világ öt földrészéről származó példák, legyenek bármilyen kalandosak vagy épp szegycenljesek, nem a képzelet szüleményei.”

A hagyományos tankönyvi szerkezet megtartása mellett a szerzők minden egyes témakör esetében jelentős szakirodalmi bázisra támaszkodnak, és olyan gazdag az alkotmányosságot érintő viták kontextusának és az alkotmányos döntésekben megjelenő eredményeinek a „leutazása”, hogy bármely alkotmányjogász kutató meríthet anyagot a további munkáihoz. Az *alkotmánymódosítás* tárgyalásánál például Mexikótól Írorszáig és onnan az Egyesült Államokig utazunk, időben és térben értelmezve a kérdést, míg a föderalizmus megértésekor Németországból Amerikába és vissza Mexikóba. De Dél-Korea, Indonézia és Thaiföld példája is előkerül az alkotmánybíráskodás tárgyalásánál.

A magyar olvasók számára talán kevés a hazai példa, épp az alkotmánybíráskodás fejezetben talán lett volna magyarázó ereje a magyar gyakorlatnak több helyen, de nehéz a kiegyensúlyozottságot megteremteni akkor, ha a világot vonjuk a vizsgálódás körébe. És ami a kötet szerkezetét illeti: jó lett volna egy befejezés. Hannah Arendt alapkövetelése, amely szerint kell egy jog ahhoz, hogy jogaink legyenek, örök érvényű, jó lett volna a többszintű alkotmányosságról szóló fejezet zárását követően legalább egy rövid összeg-

10 SAJÓ–UITZ: i. m. 21.

11 SAJÓ–UITZ: i. m. 21.

12 SAJÓ ANDRÁS: *Constitutional Sentiments*. New Haven, Yale University Press, 2011.

13 RENÁTA UITZ: *Constitutions, Courts and History*. Budapest, CEU Press, 2004; *Arguments that Work: Strategies, Contexts and Limits in Constitutional Law*. Amsterdam, Eleven, 2013.

14 RAN HIRSCHL: *The Judicialization of Mega-Politics and the Rise of Political Courts*. *Annual Review of Political Science*. 2008 11. sz. 93–118.

zésben visszatérni arra, amit a globálisan értelmezhető alkotmányos hagyománynak tekintünk. Definíciókkal kezdődött a kötet, az első három fejezetben foglalt alkotmányos eszmék jogi és intézményi következményeinek kibontásra került sor a könyv többi fejezetében, majd megismerkedtünk az egyes alkotmányos demokráciák külső meghatározottságát jelentő nemzetközi és európai térrel. A szabadság alkotmánya jellemzőinek és azok igazolásának összefoglalását, tanulságait szívesen olvastam volna még a kötet végén.

III.

Egy tudományos vita a könyv széles palettájáról

Számos tudományos vitát érint a kötet, az egyik legégetőbb biztosan a *többszintű alkotmányosság* kérdésköre, mert ez az egyetlen tényező, amely a szabadság alkotmányának a védelmét jelenti egyes állami magatartások esetében.¹⁵ A Magyarországgal kapcsolatos jogállamisági eljárások tekintetében is az a fő kérdés, hogy milyen korlátok között alakítható egy olyan állam alkotmánya, amely részese számos nemzetközi együttműködésnek, és amely az Európai Unió tagja.

Az alkotmány az állam jogrendszerének alapja. Az alkotmány jelöli ki a jog érvényességének kereteit, az alkotmány határozza meg nemcsak az állam szervezetére és működésére vonatkozó legfontosabb szabályokat, hanem ma már szerte a világban az emberi jogokat és az alkotmányos demokrácia alapelveit, például a demokratikus működés szabályait vagy a jogállamiságot, hatalommegosztást is. Az alkotmányozás feladata alapvetően és eredetileg az állami szuverenitáshoz kötődik, és a néphez mint politikai közösséghez, ahogy azt a kötet harmadik fejezetében olvashatjuk. A többszintű alkotmányosság részben azt jelenti, hogy az államok alkotmányainak tartalmát a XX. századi Európában az alkotmányozók már úgy alakították ki, hogy figyelembe vették a belső jog fejlődésének *nemzetközi jogi vagy európai uniós jogi kötöttségeit*. Erről a könyv első fejezete ír, amikor az alkotmány készítésének különböző módjait rajzolja fel. Az államok (pontosabban az alkotmányozó hatalmak) a korlátozott hatalomgyakorlás szabályait megfogalmazó alkotmányukban a nemzetközi jog fejlődésére reagálva rögzítették az állam által elfogadott vagy a minden állam számára egyébként kötelező nemzetközi jog szabályait, illetve – ha az adott állam az Európai Unió tagja – a hatáskör-átruházás és közös hatáskörgyakorlás alapelvein nyugvó uniós jog helyét a kötelező magatartási normák rendszerében. Mivel a második világháborút követően megindult a nemzetközi jog alkotmányjogiasodása, tehát

a nemzetközi jogban és az európai uniós jogban olyan szabályok jelentek meg, amelyek elsősorban az emberi jogvédelem, de általában az alkotmányos demokrácia megvalósítása terén is ösztönző szabályozást tartalmaztak, az államok a más államokkal közös céljaik megvalósítása érdekében nemzetköziesítették az alkotmányjogukat, azaz beengedték a nemzetközi jogi és európai uniós normákat a belső jog szintjére. A szerzők megjegyzik: bár sokan úgy látják, hogy az ötlet nagyszerűnek látszott, az alkotmányos együttműködésre volt remény, de mivel a részes államok nem tudták megteremteni a transzparensszerű működő eljárásokat és intézményeket, a támogató politikai közösség eltűnt az együttműködések mögül, a globális és regionális együttműködések haszna még mindig sokkal nagyobb, mint amennyi problémát okoz a különböző típusú, valamint jogi és alkotmányossági szempontból eltérő együttműködések komplexuma.¹⁶

A többszintű alkotmányosság fogalmát a közjogtudomány dolgozta ki annak leírására, hogy a hatalomgyakorlás intézményesített, a jogi szabályozás által garantált kiszámítható korlátait, tehát az alkotmányosságot már nemcsak az állami szabályozás szintjén találjuk meg, hanem abból kiindulva a nemzetközi jogban és az uniós jogban is.¹⁷ Az állami alkotmányok ugyanis csak megnyitják kapuikat a nemzetközi jog és az uniós jog felé – így tesz a magyar Alaptörvény is a Q) és az E) cikkében –, de nem kívánják az összes legfontosabb, az alkotmányos szabályozás szintjére kívánczó szabályt beleépíteni az alkotmány normaszövegébe. Ebből a kodifikációs technikából ered az, hogy alkotmányos jelentőségű szabályokat egyszerűen találunk az állami alkotmányokban, a nemzetközi jogban és az uniós jogban is. Ezek az alkotmányok szabályozásából fakadóan egyszerre kötelezőek, az alkotmányos berendezkedést együttes érvényesülésük stabilizálja, és formállogikai szempontból nem mindig világos a hierarchia a szabályok között.

Az állami alkotmányozók szándéka szerint megvalósuló többszintű rendszer azért lett életképes mégis a XX. században, mert a belső állami hatalommegosztáson túl más szintereken is érvényesül a fékek és ellensúlyok hatása, azaz az önkényes döntések, a hatalommal való visszaélés megakadályozása, valamint a magánszemélyek és szervezetek jogait sértő intézményesített döntéshozatal visszaszorítása és a jogok érvényesítése így még hatékonyabbá válik. Mindemellát a globalizálódó gazdasági és társadalmi rend jogi keretszabályozása is kiszámíthatóbb, egységesebb lett az elképzelések szerint.

A többszintű alkotmányosságot legmagasabb szinten az *emberi jogok*, a szabadságok védelme terén sikerült

¹⁶ SAJÓ–UITZ: i. m. 640–641.

¹⁷ BLUTMAN LÁSZLÓ – CSATLÓS ERZSÉBET – SCHIFFNER IMOLA: *A nemzetközi jog hatása a magyar jogban*. Budapest, HVG-ORAC, 2014. 31, 435, 437.

Jogirodalom, jogélet

megvalósítani az európai államoknak a második világháborút követően. (Az uniós négy alapszabadságot is ebbe a körbe lehet vonni.) Az emberi jogok védelmének rendszere komplex, hiszen a magánszemélyek és szervezetek jogait nemcsak az állami alkotmányok védik, hanem a nemzetközi jog és az uniós jog is. A természetes személyeket és a szervezeteket megillető jogok katalógusa, illetve a jogállamiság garanciái nagyon hasonlóak a különböző világszintű vagy regionális nemzetközi szervezetek által elfogadott dokumentumokban. A személyeknek és szervezeteknek egyrészt joguk van választani a különböző fórumok által kínált jogvédelmi eljárások közül, eldönthetik, hogy melyik jogorvoslati lehetőséget veszik igénybe, vagy az előírt eljárási rendet betartva akár több szinten is kereshetnek jogvédelmet az őket érintő kérdésben. A legtöbb esetben feltétel a hazai jogorvoslati lehetőségek kimerítése.

A nemzetközi jog azon túl, hogy alkotmányos korlátot jelent az állami döntéshozatal számára abban az esetben, ha az állam kifejezetten vállalta a nemzetközi együttműködést, a *ius cogens* (a nemzetközi jogban feltétlen érvényesülést igénylő szabályok) esetében az állam kifejezett hozzájárulása nélkül is köt. Az Alkotmánybíróság a 61/2011 (VII. 13.) AB határozatban kitért arra indokolásában (V. 2.2. pont), hogy a nemzetközi szerződések és a *ius cogens* normái Magyarországon „együttesen olyan mércét alkotnak, amelynek minden következő alkotmánymódosítás és Alkotmány meg kell, hogy feleljen”.

A többszintű alkotmányosság nemcsak a nemzetközi jog, hanem az uniós jog relációjában is megjelenik. A lisszaboni szerződés hatálybalépésével az alapító és csatlakozási szerződések rangjára emelkedett például az Európai Unió Alapjogi Kartája, amely így a korábbiakkal ellentétben jogi kötőerőt kapott. Bár a preambulumból és hét fejezetből álló Alapjogi Karta csak az uniós jog alkalmazására érvényes; az uniós intézmények jogalkotási, végrehajtási aktusaira, illetve a tagállami hatóságok és bíróságok uniós joggal összefüggő jogalkotási, jogalkalmazási, végrehajtási aktusaira, az Alaptörvény E) cikkéből és az uniós jog *sui generis* jellegéből fakadó szabályozás miatt ez a szabályozás így is alapvetően meghatározza a magyarországi egyének és szervezetek jogait.

A többszintű alkotmányosság működésében tehát azt jelenti, hogy egy adott alkotmányos szintű kérdésben – ilyen például az emberi jogok védelme – az állami alkotmány nyitottságából fakadóan több szinten jelenik meg a szabályozás, és ezek mind egyszerre érvényesek és egyszerre hatályosak egy adott természetes személyre, egy adott szervezetre vagy egy államra nézve, és minden – vagy egyik – szupra- vagy internacionális fórum sem annyira és úgy demokratikus, mint az állami intézmények. Ez azonban a szerzők érvelése szerint nem jelenti azt, hogy ezek hasznosságát ezen az alapon vitatni kellene. Ez egy adottság, az intézmények és az eljárások töké-

letesítése és átláthatóságának megteremtése, konszenzuális megalapozása pedig örök törekvés, feladat. Az alkotmányos államok nyitottsága, a többszintű alkotmányosság megjelenik az explicit hatáskör-átruházásokban, felhatalmazásokban, jogelismerésekben, a jogrendszereket összekapcsoló eljárásokban. Mindeközben az *alkotmányjog nemzetköziesedik, és a nemzetközi jog alkotmányjogiasodik*.¹⁸ Egy a kérdés: ezek a jelenségek és folyamatok támogatják-e a jogi alkotmányosság, a szabadság alkotmányának az érvényesülését vagy sem. Sajó András és Uitz Renáta amellet érvel, hogy a többszintű alkotmányosság előmozdítja a szabadság érvényesülését a társadalmunkban.

IV. Laudáció

Az egyenlőség és szabadság társadalmának rétorai elkényelmesedtek az elmúlt évtizedekben, hiszen – úgy tűnt – alapvető konszenzus övezi a liberális demokrácia alapértékeit. Most, hogy egy olyan politikai közegben élünk, ahol egyesek jóléte és biztonsága többet ér az állami vezetés számára, mint mások boldogulása, a „mi” és „ők” országában nem elég újra elővenni a régi irodalmakat, felidézni a rég kimondott igazságokat. Ahogy Sajó András és Uitz Renáta csinálta, újra el kell magyarázni mindenki számára érthető és követhető módon azt, hogy *miért vált sikeressé a világban az alkotmányos demokrácia, hogyan működik, mik az erősségei és a veszélyei*. Valószínűleg egyik „kormányzati rendszer”¹⁹ sem tökéletes. Mindnek vannak előnyei és hátulütői: az a kérdés, hogy „teleologikus” megfontolások alapján melyiket érdemes elfogadni. A premissza: az állami közösségszervezés célja az egyenlőség és a szabadság szolgálata.

Ajánlom e könyvet azoknak, akik el tudják fogadni ezt a filozófiai alapvetést, és azoknak is, akik nem. Sajó András és Uitz Renáta az új kötetben ugyanis vonzóvá, illetve még vonzóbbá teszi az alkotmányos demokráciát, bizonyára azért is, mert a korábbi munkásságuk során elvégzett kutatómunka mind azt bizonyította számukra, hogy érdemes ezen az ügyön tovább dolgozni. Én remélem, hogy sokakat meggyőz az érvelés, illetve az alkotmányos tapasztalatok tényszerű tanulságai. Gazdagabbak lettünk egy kézikönyvvel, egy összehasonlító jogi tankönyvvel és egy elméleti monográfiával. Köszönet érte.

18 Lásd bővebben HALMAI GÁBOR: *Alkotmányjog-emberi jogok – globalizáció. Az alkotmányos eszmék migrációja*. Budapest, L'Harmattan, 2013.

19 A szerzők külön kitérnek arra, hogy milyen nehéz az angol *Government* szó fordítása, hiszen nagyon sokrétű a tartalom (27).

Várnay Ernő Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete (Budapest)

Tagállami érdekek és az Európai Unió joga^{*}

1. A könyv a Varju Márton által vezetett (a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete égisze alatt működő) Lendület kutatócsoport által 2013 és 2018 között végzett kutatások eredményeiből közöl válogatást. A kutatócsoport vezetője által szerkesztett kötetben nem kevesebb, mint 15 tanulmány kapott helyet 18 szerző tollából. A szerzők hat uniós tagállamhoz kötődnek. A tanulmányok „közös nevezőjét” az alcím (*Tagállami érdekek és az Európai Unió joga*) jelzi.

A tagállami érdekek érvényesülését az Európai Unió joga felől tekintve a hagyományos megközelítés mondhatni adottnak veszi; a jogot az európai integrációs szervezet valamennyi részt vevő állam közös érdekét szolgáló eszközként fogja fel. Ennek megfelelően a jogi perfekcionizmus – amelynek egyik letéteményese az Európai Bíróság – a tagállami jogalkotók és jogalkalmazók számára az uniós jog feltétlen érvényesítését írja elő.

A kötetben szereplő tanulmányok alapállása ezzel elmentéses. Kiindulópontjuk, hogy a tagállami kormányok által képviselt tagállami érdekek az uniós tagsággal nem enyésznek el, és miközben a közös érdekek ezek egy részét tartalmazzák, léteznek – létezhetnek – ezektől eltérő partikuláris nemzetállami érdekek is.

Éppen ezen partikuláris érdekek érvényesítésének uniós jogi lehetőségei, illetve korlátai adják a vizsgálódások tárgyát.

2. A kötet a nemzetközi sztenderdeknek megfelelően átfogó elméleti alapot nyújtó fejezettel indul (*Varju Márton – Czina Veronika: Between Compliance and Particularism Member State Interests and European Union Law*), amely az egyes tanulmányok leglényegesebb megállapításait is bemutatja. A szerzők itt tesznek kísérletet arra, hogy áthidalják a fogalmi és elemzési szakadékot az Európai Unió döntéshozatali és úgynevezett „normatív” dimenziói között. Elemzésükből kiérződik, hogy nem egyszerű fogást találni az uniós jog zárt, szupranacionális rendszerén és összekapcsolni az uniós politikai rendszer kormányköziségével, miközben ott az egyértelmű politikatörténeti és politikai bizonyíték, hogy a

tagállamok érdekei határozzák meg, a tagállamokra terheltek, az uniós jog lényegét adó jogi kötelezettségeket. Ennek megfelelően megoldásuk csak köztes lesz (lehet). Bemeneti oldalról sikerül összekapcsolni az EU politikai kormányköziségét annak normatív szupranacionális rendszerével. Output oldalról viszont érintetlen marad az uniós jogrend normativitása.

Ezután jól felépített tematikai blokkok sorjázna. Alkotmányjogi megközelítéseket, a piaci integrációhoz szorosan kapcsolódó elemzéseket, a „szociális Európa” és az uniós jog viszonyát, valamint egyes szakpolitikai területek vizsgálatát nyújtó tanulmányokat olvashatunk.

Az Európai Unióról szóló szerződés 4. cikk (2) bekezdése szerint „[a]z Unió tiszteletben tartja a tagállamoknak a Szerződések előtti egyenlőségét, valamint nemzeti identitását, amely elválaszthatatlan része azok alapvető politikai és alkotmányos berendezkedésének, ideértve a regionális és helyi önkormányzatokat is”. A tagállamok több esetben hivatkoztak első megközelítésben uniós jogba ütköző aktsaik (mulasztásaik) kapcsán nemzeti, illetve alkotmányos identitásuk megőrzésére.

3. *Darinka Piqani* tanulmánya (*In Search of Limits for the Protection of National Identities as a Member State Interest*) arra keres választ, hogy hol vannak a határai ennek a hivatkozásnak. A nemzeti (alkotmányos) identitás és az uniós jog viszonya számos elemzésre sarkallt a nemzetközi irodalomban. Piqani válaszában magva, hogy az uniós joggal szembeni alkotmányos identitásvédelemnek meg kell felelnie az arányosság elvének (ezt az Európai Bíróság esetjoga is szépen példázza), továbbá nem ütközhet bele a Szerződés 2. cikkében foglalt uniós alapértékekbe (jogállamiság, demokrácia). Az arányosság elvének alkalmazását megnehezíti, hogy a felülvizsgálat mélysége nem egyértelmű. Piqani a közös liberális értékek megőrzése szempontjából veszélyeket érzékel az alkotmányos identitás képlékeny magyar felfogása felől.

Federico Casolari az Európai Unióról szóló szerződés 4. cikk (3) bekezdésében foglalt, úgynevezett lojalitási klauzula¹ és a tagállami érdekek védelme problematikájá-

^{*} MARTON VARJU (ed.): *Between Compliance and Particularism. Member State Interests and European Union Law*. Springer Nature Switzerland, 2019, 338 oldal.

¹ A bekezdés szövege: „Az Unió és a tagállamok a lojalis együttműködés elvének megfelelően kölcsönösen tiszteletben tartják és segítik egymást a Szerződésekben eredő feladatok végrehajtásában. A tagállamok a Szerződésekben, illetve az Unió intézményeinek intézkedéseiből eredő kötelezettségek teljesítésének biztosítása érdekében megteszik a megfelelő

Jogirodalom, jogélet

val foglalkozik *EU Loyalty and the Protection of Member States' National Interests* című tanulmányában. A klauzula többirányú kötelezettséget jelent: A klasszikus felfogás a tagállamoknak az unió (az uniós jog) irányában tanúsítandó lojalitását értette alatta. Mára a másik két irány is idetartozik: az uniós intézményeknek a tagállamok irányában fennálló kötelezettsége, valamint a tagállamok egymás közötti kapcsolataikban megnyilvánuló szolidaritása. Casolari érvelése szerint – miközben az így felfogott, rugalmas lojalitási klauzula alkalmas lenne a szupranacionális (uniós) és a tagállami érdekek közötti interakciók kezelésére – az Európai Bíróság az uniós intézmények lojalitását a tagállamok irányában meglehetősen visszafogottan kéri számon, a tagállamok közötti szolidaritás pedig súlyos gyengeségeket mutat. Ez viszont az uniós jog keretei között zajló európai integrációs folyamat létjogosultságát kérdőjelezi meg.

4. Földes Mária Éva az emberi egészség védelmével kapcsolatban mutatja fel azt a dialektikát, amely a tagállami különérdekek és a tagállami érdekeknek az uniós keretek közötti hatékony érvényesülését oly sok területen jellemzi (*Member State Interests and European Union Law*). Egyfelől a tagállamok igyekeznek megőrizni egészségügyi rendszereik önállóságát, hiszen ez egy politikailag érzékeny, pénzügyileg súlyos terület, másfelől azonban egyes speciális kérdésekben – így az emberi szervek, a vérkészítmények, gyógyszerek – érdekük az egységes uniós szabályozás. Az európai integráció az egészségügyi rendszereket sem hagyja érintetlenül; annak ellenére, hogy az unió nem rendelkezik kifejezett kompetenciával ezen a területen, a tagállamok számára egyre nehezebbé válik egészségügyi rendszereik teljes elszigetelése az uniós hatásoktól.

Hungler Sára meglehetősen szkeptikus a Szociális Európa jelenét és belátható jövőjét illetően (*Local Interests and Social Integration in Europe*). A nemzetállami piaci érdekek szisztematikusan képesek a szociális jogok érvényesülése útjába állni. Több nagy ítéletében az Európai Bíróság is a belső piaci szabadságnak adott elsőbbséget a munkavállalói érdekekkel szemben. A konkrét elemzések – a munkavállalók kiküldésére, valamint a munkaidő szabályozására vonatkozó uniós szabályozás, illetve Európai Bíróság gyakorlata – rámutatnak a tagállamok közötti heves érdekharckokra. Amint a tanulmány tényszerűen bemutatja, ezekből a harcokból a magyar kormány, illetve a magyar parlament sem marad ki.

A partikuláris – az unió által rögzített szabályozással nem egyező – „nemzeti érdek” érvényesítése jogi lehetőségeinek vizsgálata elfedi azt a ténytet, hogy az európai in-

tegráció legalapvetőbb rendszere a kapitalista piac, amelynek domináns aktorai a vállalkozások, köztük is nagy erővel a nagy, többnyire multinacionális vállalatok. A nagyvállalati érdekek és az érvényesítésükre irányuló – gyakran sikeres – erőfeszítések beemelése *Ludivine Petetin Managing Novel Food Technologies and Member States' Interests – Shifting More Powers Towards the Member States?* címet viselő tanulmányában bukkan fel az új élelmiszer-technológiákkal – genetikailag módosított élőlények előállítására és forgalmazására – kapcsolatos érdekek kapcsán. Ezen a téren az is teljesen egyértelmű, hogy a tagállami érdekek élesen szembekerülhetnek az uniós egységes piaci elvárásaival. (Csak sajnálhatjuk, hogy a szerző nem említi meg konkrét tagállami érdekeket, miközben a magyar olvasó tudja, hogy Magyarország és különösen a magyar mezőgazdaság számára komoly érdekek forognak kockán.)

5. Papp Mónika tanulmánya (*Member State Interests and EU Internal Market Law*) meggyőzően mutatja be, hogy miközben a gazdasági és szociális (társadalmi) szempontok merev elkülönítése nem tartható, a belső piaci szabadságok és a nem piaci (szociális) érdekek közötti ellentmondások feloldása során többnyire az előbbiek javára billen a mérleg. Az Európai Bíróság ítélkezési gyakorlata több tekintetben problematikusnak tűnik. Az EUB a belső piaci szabadságok hatókörének kiterjesztésével a nem piaci megközelítésű tagállami érdekek érvényesítését gyengíti. A piaci szabadságokat korlátozó tagállami intézkedések bíróság előtti „megvédése” kapcsán nem egyértelmű, hogy melyek azok a nem gazdasági igazolások, amelyek elfogadhatók az uniós jog számára.

Az állami támogatások óhatatlanul a belső piac bizonyos torzításával járnak, hiszen az erőforrások felhasználása, illetve a szükségletek kielégítése kapcsán a piaci koordináció, a piaci verseny helyét részben az állami szervek döntései veszik át. Az uniós jog alapállása, („főszabálya”) ennek megfelelően a tiltás. Ugyanakkor bizonyos kritériumoknak megfelelően állami támogatások mégis megengedhetők. Ezek a kivételek engednek teret a tagállami érdekek érvényesítésére. Nem közömbös tehát, hogy az állami támogatások megfelelőségének ellenőrzésére feljogosított Európai Bizottság és Európai Bíróság hogyan határozza meg magát az állami támogatást, milyen politikát folytatnak a konkrét támogatások megítélése kapcsán. *Francesco de Cecco* tanulmányában – *Member State Interests in EU State Aid Law and Policy* – arra a következtetésre jut, hogy az uniós állami támogatásra vonatkozó jog és politika nincs kőbe vésve, és az utóbbi években erőteljesen a tagállami iparpolitikák érvényesítése számára nagyobb teret engedő irányt vett. Kíváncsnak tartaná ugyanakkor, ha az egyes nemzeti érdekek hozzájárulása ezekhez a változásokhoz átláthatóbb legyen.

A belső piac működéséhez kapcsolódik a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokkal szembeni fellépés. En-

általános vagy különös intézkedéseket. A tagállamok segítik az Uniót feladatainak teljesítésében, és tartózkodnak minden olyan intézkedéstől, amely veszélyeztetheti az Unió célkitűzéseinek megvalósítását.”

nek egyik iránya az üzleti vállalkozások fogyasztók irányában gyakorolt tisztességtelen magatartása. Ezen a téren az unió úgynevezett teljes – a tagállami szabályozásoknak helyet alig hagyó – harmonizációt valósított meg. A másik irány az erősebb vállalkozásoknak a gyengébb vállalkozásokkal szembeni tisztességtelen gyakorlata. *Monika Namysłowska és Agnieszka Jabłowska* tanulmánya (*Member State Interests and the EU Law on Unfair B2C and N2B Practices*) az élelmiszerláncok ilyen gyakorlataival szembeni lehetséges, illetve kívánatos fellépés példáján mutatja be a tagállami érdekek érvényesülésének összetettségét az uniós döntéshozatalban. Valószínűsítik, hogy tagállamok és egyes uniós szervek részéről érkező nyomás késztethette a Bizottságot arra, hogy korábbi ellenkezését feladva, 2018-ban irányelvtervezettel álljon elő. (Talán érdemes felidézni, hogy 2016-ban nyolc tagállam – a V4 csoport továbbá Ausztria, Bulgária Románia és Szlovénia – mezőgazdasági minisztere közös nyilatkozatot tett közzé az áru piacokról.)

A közbeszerzések az áru- és szolgáltatás piacok számotvető részét teszik ki. Amennyiben a tagállami közületek vásárlásaik során a helyi cégeket részesítik előnyben, úgy az a belső piac torzulásához, a gazdasági hatékonyság gyengüléséhez vezet. Az uniós közbeszerzési szabályozás célja tehát a versenysemlegesség elősegítése-kikényszerítése. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy az egyes tagállamok közpolitikai céljai eléréséhez a hazai (helyi) vállalkozások támogatására – azaz protekcionizmusra – lehet szükség. Az állami támogatásokra vonatkozó uniós joghoz és politikához hasonlóan a közbeszerzési jog is flexibilisnek bizonyul, így a 2014-es szabályozáscsomag megengedi, hogy a tagállamok a pusztán gazdasági tényezők mellett az unióval összeegyeztethető saját környezetpolitikájukat, illetve innovációs politikájukat is érvényesítsék.

6. A tagállamok külkapcsolatok terén élvezett szuverenitását az unió közös kereskedelmi politikája, és a viszonylag új közös kül- és biztonságpolitikája kizárja, illetve jelentősen korlátozza. *Szép Viktor* a harmadik államok irányában felmerülő tagállami szankciók kapcsán mutatja meg, hogy a tagállamok mennyire nehéz döntés elé kerülnek, amikor az egyoldalú szankció kivetése és az egyésként fellépő unióhoz mint globális aktorhoz való lojalitás között kell választani (*Foreign Policy Without Unilateral Alternatives? EU Member State Interests and the Imposition of Economic Sanctions*). Bár az unió és a tagállamok közötti hatásköri kérdések – az EUB-nak is köszönhetően – tisztázottak tűnnek, ez nem fedheti el, hogy a tagállami érdekek között ellentétek adódhatnak.

Horváth Balázs tanulmánya (*Member States' Interests and the Common Commercial Policy*) a közös külkereskedelmi politikája terén vizsgálja a tagállami érdekek érvényesítésének uniós jog által engedett egyre szűkebb lehe-

tőségeit. A tagállamok „vétója” (egyhangú döntés) csak igen szűk területen maradt fenn, a többségi döntéshozatal során pedig a tagállamok súlya, alkuereje távolról sem egyenlő.

Peter Van Elsuwege írása (*The Duty of Sincere Cooperation and Its Implications for Autonomous Member State Action in the Field of External Relations*) rámutat, hogy a tagállamok harmadik országokkal, nemzetközi szervezetekben, illetve nemzetközi szervezetekkel fenntartott kapcsolataikban a nyílt, őszinte együttműködés kötelezettsége (*duty of sincere cooperation*) értelmében, amennyiben az adott tárgynak uniós jogi relevanciája is van, kötelesek együttműködni az uniós szervekkel. A kötelezettség tartalma az Európai Bíróság ítélkezési gyakorlatában bontakozott ki. Az együttműködés értelme az unió egységes fellépésének szükségessége az unió céljai elérésének érdekében. Látnunk kell ugyanakkor, hogy ez a kötelezettség megköti a tagállamok kezét, és az uniós szervek inerciája fékezheti a tagállami érdekek érvényesítését is.

7. *Pieter Van Cleynenbreugel* a 2008-as pénzügyi válság nyomán az euróövezeti uniós pénzügyi felügyelet kapcsán foglalkozik a tagállami érdekek számára nyitva álló lehetőségekkel (*EU Post-crisis Economic and Financial Market Regulation*). Itt egy többszörös paradoxonnal állunk szemben: Az első megközelítésben a tagállamoktól az unióhoz került pénzügyi felügyelet szupranacionális döntéshozatali rendjében igenis biztosított, hogy a tagállamok „hallassák hangjukat” a felügyeleti testületekben helyet kaptak a tagállamok felügyeleti hatóságainak képviselői. A szerző ugyanakkor felhívja a figyelmet, hogy nem tisztázott, hogy milyen tagállami érdekek fogadhatók el, és hogy ezek milyen mértékben számítódnak be a konkrét döntésbe.

Áttekintve az egyes tanulmányokat, megállapíthatjuk, hogy vállalt feladatát valamennyi kiválóan megoldotta; megalapozott elemzést nyújtott az uniós jog és a tagállami érdekek érvényesítési lehetőségeinek dinamikájáról és aktuális állapotáról. Az elemzések ugyanakkor csak ritkán mennek el a tagállami érdekek közötti, illetve az egyes tagállamok és az uniós szervek közötti jogi eszközökkel vívott konkrét érdekharok legalább példálózó bemutatásáig. Az egyes tanulmányokhoz az adott téma kiterjedt, szinte kizárólag angol nyelvű szakirodalmi hivatkozásjegyzék kapcsolódik, ami remek segítséget nyújt a további vizsgálódásokhoz is. A könyv nyelvezete a nemzetközi olvasóközönség igényét messzemenően kielégítő egységes, igényes szakmai angol.

Úgy gondoljuk, hogy a könyvnek minden esélye megvan rá, hogy elérje nyilvánvaló célját: a nemzetközi uniós jogi diskurzus főáramához történő sokoldalú, sikeres csatlakozást.

MEGJELENT!

A NEMZETKÖZI MAGÁNJOGRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNY KOMMENTÁRJA

SZERZŐK: Bán Dániel, Bereczki Ildikó, Boreczki Szabolcs, Boros Zsuzsa, Bóka János, Burián László, Csehi Zoltán, Csöndes Mónika, Erdős István, Gombos Katalin, Horváth Bence, Király Miklós, Nagy Csongor István, Nemessányi Zoltán, Németh Ildikó, Osztoivits András, Somssich Réka, Szabados Tamás, Szabó Sarolta, Szócs Tibor, Vékás Lajos

SZERKESZTŐK: Vékás Lajos, Nemessányi Zoltán, Osztoivits András

ÁRA: 10 000 Ft

2018. január 1-jén hatályba lépett a nemzetközi magánjogról szóló 2017. évi XXVIII. törvény. A jelen kötet a kódex-jellegű törvény gyakorlati alkalmazását klasszikus felépítésű, kommentárszerű, azaz paragrafusonként szerkesztett magyarázatokkal kívánja segíteni. A kommentár célja, hogy kellő elméleti alapvetésre épülő, gyakorlati megközelítésben írt, hosszabb-rövidebb glosszákkal iránymutasson a gyakorló szakemberek: bírák, közjegyzők, ügyvédek, kormánytisztviselők, konzulok számára a nemzetközi magánjogi tényállású ügyekben. A magyarázatok a törvény rendelkezéseivel kapcsolódnak, de az egyes fejezetek elején összefoglalják az adott jogintézményekhez tartozó európai uniós jogforrásokat és nemzetközi szerződéseket is. Minden esetben tisztázzák, hogy – az elsőbbséget élvező uniós és egyezményes jogforrások tárgyi, személyi és időbeli hatályára tekintettel – mely esetekben kell a törvény szabályait alkalmazni.

A kommentár szerzői a Nemzetközi Magánjogi Kodifikációs Bizottság korábbi tagjai, akik a szabályozás koncepcionális, elméleti és gyakorlati kérdéseinek az elismert szakértői.

hvgorac.hu/Nmjtv_kommentar

A MUNKA TÖRVÉNYKÖNYVÉNEK MAGYARÁZATA

A CD-mellékleten 88 szerkeszthető munkajogi iratmintával

SZERZŐK: Kozma Anna, Lőrincz György, Pál Lajos

SZERKESZTŐ-LEKTOR: Petrovics Zoltán

ÁRA: 18 000 Ft

Kéziratlezáras: 2020. január 1.

A szerzők azonos című magyarázata az Mt. elfogadását követően nem sokkal jelent meg, és sikerét jelzi, hogy három kiadást élt meg. Jelen művük azonban hangsúlyozottan új szakkönyv, mivel ezúttal azt az ambiciózus célt tűzték ki maguk elé, hogy a korábban megjelent magyarázatoknál gyakorlatorientáltabb kötetet készítsenek, amely a munkajoggal foglalkozó szakemberek számára a lehető leghasznosabb. Annak érdekében pedig, hogy a szabályozás összefüggései világosan szemléltethetők legyenek, a szerzők a magyarázatokban nem szakaszonként haladnak, hanem a jogintézményeket – a törvényben való elhelyezésüktől függetlenül – egy helyen, egy logikai egységben tárgyalják. A kötet az Mt.-nek a 2019 decemberében elfogadott módosításaira is figyelemmel készült.

www.hvgorac.hu → Munkajog

Új folyóirat: SPORTJOG

hvgorac

A lap alapítója: **Sárközy Tamás**

Főszerkesztő: Szekeres Diána

Szerkesztőbizottság tagjai: Borbély Zoltán, Boóc Ádám, Cserny Ákos, Csisztu Zsuzsa, Fejes Péter, Görög Márta, Horváth István, Kovács Gábor, Nagy Zsigmond, Nochta Tibor, Pázmándi Kinga, Pribula László, Sárközy Szabolcs, Suchy Róbert, Szabó Tünde, Tóth Gergő József, Tóth Nikolett

A FOLYÓIRAT MÁSODIK LAPSZÁMÁNAK TARTALMÁBÓL:

- ▶ Horváth István: Szabad a pálya (A hivatásos sportolók munkaviszonya és a veszélyhelyzet különös szabályai)
- ▶ Horváth Gábor: A kollektív munkajog kezdetei a sportban
- ▶ Pribula László: A sportolói szerződéseket érintő jogviták bírósági gyakorlata
- ▶ Boóc Ádám: Észrevételek a Lausanne-i Sport Választottbíróóság (CAS) által meghozott választottbíróesági ítéletek érvénytelenítéséhez
- ▶ A sportegyesület címerhez fűződő jóhírneve jogának tartalma (A Kúria Pfv.IV.20.432/2018. számú ítéletének ismertetése)
- ▶ A sportrendezvények látogatásától eltiltás (A Fővárosi Ítéltábla 2.Bf.428/2013. számú ítéletének ismertetése)
- ▶ Nagy Zsigmond: Az olimpiai aranyérem, amit Magyarország kétszer nyert meg, avagy a magyar sportdiplomácia sportjogi sikere
- ▶ Bagdi Áron: A CAS általános választottbíróesági eljárása
- ▶ Fejes Péter: Recenzió a Sport és büntetőjog című könyvről
- ▶ Szekeres Diána: Beszámoló a Max Planck Intézet 2019. november 11-i hamburgi sportjogi konferenciájáról

A Sportjog előfizethető nyomtatott formában: hvgorac.hu/sportjog

Elérhető a Jogkódex Szakcikk Adatbázis Plusz moduljában is: hvgorac.hu/szakcikkek

SUMMARY

LÁSZLÓ KORINEK:

Tibor Király and the Procedural Justice

Tibor Király is the oldest member of the Hungarian Academy of Sciences. He will be 100 years old on July 11, 2020. The jubilee has produced imperishable values in higher education, in organization of research, and in almost all fields of criminal sciences. The present study recalls the outstanding achievement of his life work that he firstly argued for institutionalizing fair procedure after the conclusion of shop-window trials.

ANDRÁS KOLTAY:

Constitutional Protection of Lies?

Not that long time ago, there was a very popular site called The Daily Currant publishing satirical news. Though its only purpose was to entertain with fictitious news, some of its readers took its headlines at face value. Nowadays, when media are inundated with "real" fake news that are not for fun but for profit, it is extremely hard and yet even more important to distinguish "invented" content from reality. For the question of "misinformation or disinformation" has great impact on the deliberated discussion of public issues,

regulators have to consider carefully the measures they take to balance freedom of speech with other freedoms, rights and interests. The establishment of a proper policy framework adopted to the brand new challenges raised by fake news and deep fakes (and who knows what will come next), has to be started with the (re)evaluation of the underlying concepts and usage of the words 'truth', "opinion" and "fact" because only this way we can see clearly what kind of paths the different doctrines of freedom of speech can take and lead us to.

BALÁZS FEKETE:

„Empathy has just appeared within people.” Micro-anthropological Study on the Social Working of the Rules of Social Distancing

This article studies the social working of some rules of social distancing from the perspective of legal anthropology. The field research was carried out in a specified part of Buda, from the beginning of March to the end of April. Participant observation and interviews were used as main research tools. The outcomes of the fieldwork are analysed with the help of some concepts of

socio-legal studies such as the relevance of meaning making, the presence of a critical understanding, the existence of semi-autonomous social fields, and the concept of legal rite. The research revealed that in the apparent success of social distancing ordered by governmental decrees the support of local micro communities had a crucial impact, too. In addition, some features of the Hungarian legal culture may also be identified, though without any generalization.

ATTILA VINCZE:

The PSPP Decision of the German Bundesverfassungsgericht: Searching for the Legal and Fiscal Limits of the European Integration

The PSPP decision of the German Bundesverfassungsgericht does the rounds among lawyer, economists and politicians, because no one really knows what it may mean for the general public, and how will it influence the possibilities of the German Bundesbank to participate in purchase programs of the ECB. This essay aims to present the doctrinal meaning of the decision within its context, and to point out the tension within the text itself.

ZUSAMMENFASSUNG

LÁSZLÓ KORINEK:

Tibor Király und die Verfahrensgerechtigkeit

Tibor Király, der älteste Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften wird am 11. Juli 2020 hundert Jahre alt. Der Jubilant hat in der Hochschulbildung, in der Wissenschaftsorganisation, bzw. in fast allen Bereichen der Strafwissenschaft Dauerhaftes geschaffen. Diese Studie erinnert an einen herausragenden Teil seines Lebenswerks, nämlich als er nach den Schauprozessen als Erster das Recht auf ein faires Verfahren befürwortete.

ANDRÁS KOLTAY:

Konstitutioneller Lügenschutz?

Vor nicht allzu langer Zeit gab es eine sehr beliebte Website namens „The Daily Currant“, die satirische Nachrichten veröffentlichte. Obwohl der einzige Zweck darin bestand, mit fiktiven Nachrichten zu unterhalten, nahmen einige ihrer Leser die Schlagzeilen zum Nennwert. Wenn Medien heutzutage mit „echten“ gefälschten Nachrichten überschwemmt werden, die nicht dem Spaß, sondern dem Profit dienen, ist es äußerst schwierig und ist noch wichtiger, „erfundene“ Inhalte von der Realität zu unterscheiden. Da die Fra-

ge der „Fehlinformation oder Desinformation“ einen großen Einfluss auf die gezielte Erörterung öffentlicher Fragen hat, müssen die Regulierungsbehörden die Maßnahmen, die sie ergreifen, um die Meinungsfreiheit mit anderen Freiheiten, Rechten und Interessen in Einklang zu bringen, sorgfältig prüfen. Die Schaffung eines angemessenen politischen Rahmens für die brandneuen Herausforderungen, die durch falsche Nachrichten und tiefe/schwere Fälschungen entstehen (und wer weiß, was als nächstes kommt), muss mit der (Um)Bewertung der zugrunde liegenden Konzepte und der Verwendung der Wörter „Wahrheit“, „Meinung“ und „Tatsache“ begonnen werden, denn nur so können wir klar erkennen, auf welche Wegen uns die verschiedenen Lehren der Meinungsfreiheit bringen und führen.

BALÁZS FEKETE:

„Es entsteht Empathie in den Menschen...“ – Mikro-anthropologische Forschung von Social Distancing

Die Studie untersucht aus einem anthropologischen Ausgangspunkt wie die Maßnahmen der Social Distancing in der Praxis funktionieren. Die Forschung fand mit Hilfe der Methode der teilnehmenden Beobachtung und der Interviews in einem genau definierten Bereich

von Buda zwischen Anfang März und Ende April statt. Die Ergebnisse werden in der Studie mit Hilfe der theoretischen Konstruktionen der gesellschaftlich-rechtlichen Forschungen interpretiert (z. B. Wichtigkeit der Berichtgebung, kritische Perspektive, halbautonome gesellschaftliche Felder, Definition des rechtlichen Ritus). Es wird festgestellt, dass die örtlichen Gemeinschaften dem Erfolg der verordneten Social Distancing erheblich beigetragen haben. Viele Besonderheiten der Rechtskultur können bemerkbar gemacht werden, obwohl eine Verallgemeinerung zu vermeiden ist.

ATTILA VINCZE:

Das PSPP-Urteil des Bundesverfassungsgerichts: die Suche nach der rechtlichen und fiskalischen Grenzen der europäischen Integration

Das PSPP-Urteil des BVerfG macht eindeutig die Runde nicht nur unter Juristen, sondern auch unter Ökonomen und Politikern, da seine Konsequenzen – insbesondere die mögliche Teilnahme der Bundesbank an der Durchführung der geldpolitischen Interventionen – schwer vorherzusagen sind. Die vorliegende Untersuchung zeigt die Dogmatik in ihrem Kontext, da es eine spürbare Spannung zwischen den zitierten Leitsätzen und dem Tenor gibt.

HIVATÁSRENDEK TALÁLKOZÁSA

A Családi Jog folyóirat éves konferenciája gyakorló szakembereknek, kilencedik alkalommal

ELŐADÁSOK

A megújulás küszöbén – a Brüsszel IIa rendelet alkalmazásához kapcsolódó közelmúltbeli esetek tanulságai

Előadó: dr. habil. Gyengéné Nagy Márta PhD, bíró, Fővárosi Törvényszék

Aktuális kérdések a Kúria házassági vagyoni jogi gyakorlatából

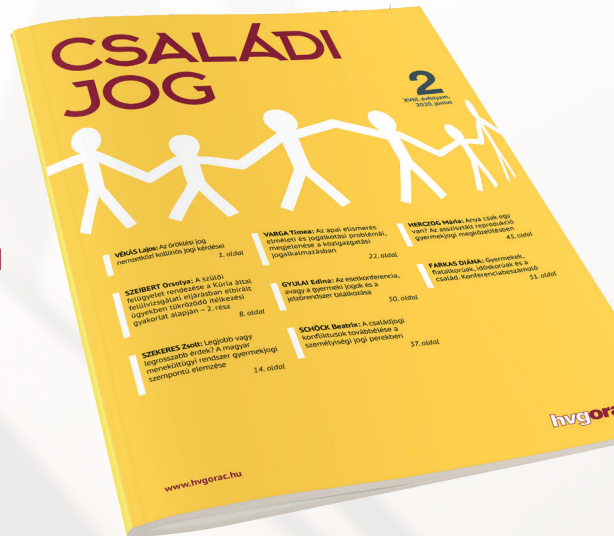
Előadó: dr. Kövesné dr. Kósa Zsuzsanna bíró, Kúria

Öröklés a családon belül – az új Ptk. alkalmazása közjegyzői szemmel

Előadó: dr. Anka Tibor közjegyző (Cegléd), a MOKK elnökhelyettese

LEVEZETŐ ELNÖK:

dr. Kőrös András ny. kúriai tanácselnök, c. egyetemi docens, ELTE ÁJK

KEREKASZTALOK

Szülői és gyermeki jogok a szülői felügyelet rendezése során – dilemmák első fokon

MODERÁTOR:

- ▶ prof. dr. Szeibert Orsolya egyetemi tanár, ELTE ÁJK

RÉSZTVEVŐK:

- ▶ dr. Fülöp Judit bíró (Tatai Járásbíróság)
- ▶ dr. Gelencsér Szabolcs bíró (Nagyatádi Járásbíróság)
- ▶ dr. Szegedi Noémi bíró (BKKB)
- ▶ dr. Tóth István bíró (Hatvani Járásbíróság)

Kétségek az egyezségek körül – a bírói egyezség és megváltoztathatóságának problémái

MODERÁTOR:

- ▶ dr. Grád András ügyvéd, pszichológus, t. egyetemi tanár

RÉSZTVEVŐK:

- ▶ dr. Áts Ágota bíró (BKKB)
- ▶ dr. Demeter Ákos ügyvéd (Budapest)
- ▶ dr. Novák Rebeka ügyvéd (Budapest)
- ▶ Rankóné dr. Illés Rita bíró (Budapesti XVIII. és XIX. kerületi Bíróság)

A továbbképzésre kötelezett ügyvédek, ügyvédi tevékenységet folytatók, kamarai jogtanácsosok a konferencián való részvételért 5 kreditpontot szerezhetnek.

29 000 Ft/fő*

Hotel Benczúr

vagy

online webinarium

2020. szeptember 24.

* A konferencia / webinarium részvételi díjának megfizetésével a jelentkezők egy évre válnak a Családi Jog folyóirat előfizetőjévé. Családi Jog-előfizetéssel már rendelkező jelentkezők kedvezményes áron vehetnek részt a konferencián.

hvgorac.hu/mindennapicsaladjog_2020

hvgorac.hu

szeminarium@hvgorac.hu

(06 1) 340 2304

hvgorac